

Političko djelovanje Stjepana Radića od 1918. do 1928.

Čondić, Petar

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:172:838385>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-07**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

SVEUČILIŠTE U SPLITU

FILOZOFSKI FAKULTET

Diplomski rad

POLITIČKO DJELOVANJE STJEPANA
RADIĆA OD 1918. DO 1928.

Petar Čondić

Split, 2020.

ODSJEK ZA POVIJEST

Diplomski studij: povijest, povijest umjetnosti

Hrvatska povijest

POLITIČKO DJELOVANJE STJEPANA
RADIĆA OD 1918. DO 1928.

Student: Petar Čondić

Mentor: prof.dr.sc. Aleksandar Jakir

Split, srpanj 2020.

SADRŽAJ

1. UVOD	5
2. RADIĆ U POVIJESNOJ 1918. GODINI DO UJEDINJENJA	7
2.1. RADIĆEV AUSTROSLAVIZAM DO PROLJEĆA 1918.	7
2.2. JUŽNOSLAVENSKI OKVIR NAJBOLJE RJEŠENJE ZA HRVATSKO PITANJE	10
2.2.1. Radić i Narodno vijeće SHS	11
3. OŠTRA OPOZICIJA REŽIMU	17
3.1. PRILIKE U NOVOJ DRŽAVI NAKON UJEDINJENJA	17
3.2. PRVI POTEZI RADIĆA I HPSS-a	18
3.3. PRVI OBRAČUN REŽIMA S RADIĆEM- ZATVOR	21
3.4. IZBORI ZA USTAVOTVORNU SKUPŠTINU	25
3.5. RADIĆEVA REPUBLIKANSKA POLITIKA POSTAJE SLUŽBENA	26
3.5.1. Promjena naziva stranke- HPSS postaje HRSS.....	26
3.5.2. Apstinencija od Ustavotvorne skupštine	28
4. BORBA PROTIV VIDOVDANSKOG USTAVA	31
4.1. HRVATSKI BLOK	31
4.1.1 Formiranje i početak rada bloka	31
4.1.2. Memorandum Hrvatskog bloka genovskoj konferenciji	33
4.1.3. Posljednji potezi Hrvatskog bloka i nestajanje	36
4.2. IZBORI ZA NARODNU SKUPŠTINU 1923. GODINE	38
4.3. FEDERALISTIČKI BLOK	40
4.3.1. Markov protokol	41
4.4. DVOSTRUKA POLITIKA IZ INOZEMSTVA	45
4.4.1 Radić u Londonu	45
4.4.2. Djelovanje Stjepana Radića iz Beča	48
4.4.3 Radić u Moskvi	50
5. PRISILNA PROMJENA POLITIKE	55
5.1. PRIPREMA TERENA ZA DONOŠENJE OBZNANE	55
5.2. PRIMJENA OBZNANE NA RADIĆA I HRSS	58
5.3. RADIĆEVO TAKTIČKO POVLAČENJE	60
5.4. RADIĆ IZ VLADI TRAŽI PROMJENE	63
6. NASTAVAK BORBE U OPOZICIJI	67
6.1. POKUŠAJ ORGANIZIRANJA NARODNE SELJAČKE STRANKE	67
6.2. SELJAČKO-DEMOKRATSKA KOALICIJA	68

7. RADIĆ POLAŽE ŽIVOT U BORBI ZA HRVATSKU.....	73
7.1. KRVOPROLIĆE U SKUPŠTINI.....	73
7.1.1. Atmosfera pred atentat	73
7.1.2. Atentat u skupštini.....	76
7.2. POSLJEDNJI TRENUCI STJEPANA RADIĆA I SMRT	78
8. ZAKLJUČAK.....	84
9.SAŽETAK.....	86
9. SUMMARY.....	87
10. BIBLIOGRAFIJA	88

1. UVOD

Prvog prosinca 1918. godine Hrvatska je u sklopu Države SHS stupila u zajednicu s Kraljevinom Srbijom u Kraljevstvo Srba Hrvata i Slovenaca. Od tada, pa sve do konca postojanja te države, koja je tijekom svog trajanja još dva puta mijenjala ime, Hrvati su bili na ovaj ili onaj način podređen narod, narod nižeg stupnja, onaj nad kojim se srpska politička elita izživljavala i provodila rigoroznu politiku hegemonije, sile, maltretiranja, podvlašćivanja.

Hrvatske državne institucije činom ujedinjenja prestale su postojati ili su izgubile svaku važnost, tek formalno životareći, poput one hrvatskog bana. Jednom riječju, hrvatska, do tada postojeća autonomija i u vidu toga njena državnost, činom ujedinjenja prestala je postojati.

Centralistička politika bila je vatreno oružje s tri cijevi, vladarskom kućom Karađorđevića (kralj Aleksandar), Nikolom Pašićem (vođom Narodne radikalne stranke, najjače stranke u Srbiji) i Svetozarom Pribićevićem (čovjekom koji je kroz Hrvatsko-srpsku koaliciju doveo do ujedinjenja, a po ujedinjenju kao ministar unutrašnjih poslova u vladi postao najžešći provoditelj te politike) koji su iz futrole narodnog jedinstva, unitarizma i jednog troplemenog naroda, vodili tek širenju Srbije na ostala južnoslavenska područja, napose na Hrvatsku i asimilaciji ostalih naroda, napose Hrvata, pretvarajući ih u Srbe, kao da ih nikada nije ni bilo.

Jedan je pak političar prozreo te namjere već u startu, a iako nije sam mogao zaustaviti cijelu mrežu veza i procesa koji su doveli do ujedinjenja, upozoravao je javno i otvoreno na ono što se događa, prozivajući i razotkrivajući ključne aktere. Riječ je o Stjepanu Radiću, vođi Hrvatske pučke seljačke stranke, kasnije Hrvatske republikanske seljačke stranke i samo Hrvatske seljačke stranke. Danas držan za jednog od najvećih hrvatskih povijesnih ličnosti, a time i hrvatskih političara, Radić je postao jedan od simbola svega onoga što je hrvatski narod prolazio u prvoj Jugoslaviji, od prijetnji smrću, zatvaranja, progona, podmetanja i različitih pokušaja destrukcije njegova djelovanja kako bi mu se ugled srozao, smanjila podrška u narodu i time uništila važnost i moć koju je u sebi nosio. Ta moć bila je toliko velika i nerazrješiva enigma za vladajuću elitu da je naposljetku glavom platio borbu za interese hrvatske države i hrvatskog naroda, stavljajući se prvenstveno u službu seljaštva kao najbrojnije skupine i sloja u društvu.

Koliko god cijelo razdoblje njegova političkog života bilo i važno i zanimljivo, upravo je ono od 1918. do 1928. sasvim sigurno prvo na koje se pomisli kad se spomene ime Stjepana

Radića. Stoga ću u ovom diplomskom radu pisati o Radićevom političkom djelovanju baš u ovom razdoblju, u razdoblju neposredno prije ulaska u novu zajednicu, pa sve do njegove smrti. Nastojat ću prikazati kojim idealima se vodio, čemu je težio, koja je politička sredstva koristio u nastojanju za ostvarenjem svojih ciljeva. Je li doista bio austrofil i separatist, suradnik komunista, kako su mu tada predbacivali, pa su stoga koristili sva dopuštena i nedopuštena sredstva kako bi ga zaustavili, ili je jednostavno bio protiv nezakonskih mjera i postupaka, protiv izdizanja jednog jednakog naroda drugome, ukazujući na nepravde, ugnjetavanja, prijevare i nasilje kao sredstvo podvlašćivanja Hrvata Srbima i Hrvatske Srbiji, a samim time i žrtva centralističke velikosrpske politike i beogradskog režima.

2. RADIĆ U POVIJESNOJ 1918. GODINI DO UJEDINJENJA

2.1. RADIĆEV AUSTROSLAVIZAM DO PROLJEĆA 1918.

Godina 1918. nesumnjivo je jedna od ključnih godina hrvatske povijesti. Prvi svjetski rat ušao je u svoju završnu fazu, a Hrvatska je bila dio Austro-Ugarske Monarhije koja je teško udisala svoj posljednjih zrak padajući na koljena pred konačnim nasrtajima sila Antante. Hrvatski političari našli su se u neubranom grožđu. Dio su sile koja gubi rat, a dogovori oko podjele teritorija poraženih već su završeni. Bilo je pitanje što napraviti, a ne pogriješiti.

Jedan od tih političara bio je svakako i Stjepan Radić. Izrazito inteligentan, promišljao je i analizirao situacije iz više kutova. On je tako u samom jeku rata razmišljao o tome koja bi najbolja opcija bila za Hrvatsku nakon njegova okončanja. Tako je gotovo do proljeća 1918. vjerovao da bi najbolje bilo kad bi ona ostala u sklopu Austro-Ugarske Monarhije, a tek tada prihvatio put koji je vodio stvaranju južnoslavenske države, ali na principu potpuno ravnopravnosti, što je posebno važno naglasiti.¹

Naime, dok su drugi hrvatski političari, (pa i slavenski općenito) u Monarhiji, prestrašeni mogućim njemačkim *Drang nach Ostenom*, početkom 20. stoljeća vodili slavensku politiku u smjeru razbijanja Monarhije, Radić je imao puno šire vidike i razmišljao dalekosežnije. Prvak Hrvatske pučke seljačke stranke smatrao je da bi u takvom raspletu događaja Hrvatska moguće prošla još i gore. Bojao se podjele njenog teritorija između Talijana, Srba, Mađara i Nijemaca, a što nije bilo bezrazložno. Radić je to argumentirao stavovima i ponašanjem političara iz susjednih država, posebno mađarskih i talijanskih, ali i niz situacija i događaja vezanih uz srpske čelne ljude iz Hrvatske i Srba iz Srbije. Radić je vrlo brzo prozreo politiku *narodnog jedinstva* koja dolazi iz Srbije i shvatio da je to velika krinka koja vodi sasvim nečemu drugom. Treba reći da su mu i Srbi sami pomagali u takvom zaključku. Prije svega članak Nikole Stojanovića *Do istrage naše ili vaše* u listu *Srbobran*, pa onda i politika Hrvatsko-srpske koalicije utemeljena na Riječkoj rezoluciji. Takvo protuhrvatsko raspoloženje Srba u Hrvatskoj nastavilo se, po Radiću, i nakon Drugog balkanskog rata, pa je čelni čovjek HPSS-a pisao kako ne želi da Srbi pred Europu iznesu *na oštrici mača* hrvatsko pitanje kao što su to napravili s makedonskim. Jednostavno, Radić nije vjerovao iz niza razloga u iskrenost

¹ Matković 1992., 77.

srpske politike jednakosti i narodnog jedinstva.² Čak je tijekom rata nastavio neprestano upozoravati da oni i Talijani pretendiraju na hrvatske teritorije. Zato je u svom članku *Hrvatsko državno pravo kao cimer protuslavenskoj srpskoj politici* objavljenom u DOMU u rujnu 1917. napisao: *Hrvati šire ruke prema Srbima...više i želnie nego Slovenci prema Hrvatima. Ali...nama se ljubav ne uzvrća ljubavlju, ili se barem do nedavna nije uzvrćala, a ovo što bi danas imala biti ljubav, što bi imalo biti jedinstvo, ovo je... samo dobro promišljeni srpski pokušaj da nas Hrvata nestane u tom bratskom zagrljaju kad nas već nije moći inače maknuti s ovog svijeta.* Dakle, Radić 1917. vidi u srpskoj politici nastojanje za asimilacijom Hrvata tako da postanu Srbi, zaključuje Ivan Mužić. Zbog svega toga, zbog svih sumnji koje su mu se motale u mislima, držao je najmanje štetnim za Hrvate ostati u sklopu Austro-Ugarske Monarhije i tu raditi na promjenama koje će Hrvatskoj i Hrvatima donijeti bolje sutra.³

Kasnije su ga srpski političari optuživali da je vodio i vodi austrofilsku politiku, a neki njegovo *austrofilstvo* pretpostavljaju njegovu slavenstvu ili jugoslavenstvu.⁴ Unatoč tome što je Radić podržavao ostanak u Monarhiji, mnogo toga pokazuje i dokazuje da ga se ne može etiketirati na takav način. Same izjave Radića još iz ratnog vremena to potvrđuju. Ivan Mužić bilježi kako je tijekom rata Radićevu poznaniku Miji Pavleku bilo nejasno zašto ovaj kao Slaven ne spominje Austriju u negativnom kontekstu, odnosno ne piše protiv nje. Je li Pavlek sumnjao u njegovo Slavenstvo i smatrao da podržava Austriju ili je posrijedi tek prijateljska zainteresiranost, Radić mu je odgovorio vrlo jasno da *ja kao ja, kao Stjepan Radić bio sam uvijek Slaven i Jugoslaven, pa to sam i sada, to ću i ostati...* Međutim, naglasio je da je on i vođa stranke koja predstavlja hrvatske seljake, državljane Austro-Ugarske i da mora voditi brigu o njima, kao i o teritorijima Hrvatske. Zato, upozoravajući da je sve u rukama militarističke Njemačke, rekao je kako je neizmjerljivo važno da *mi Hrvati, u koliko nas i bije zlo ipak smo sretni, da nismo ratno područje, osim nekih dielova.* Stoga, *kad bih ja nešto takova sada rekao ili napisao za javnost, kad bi mi Hrvati takovu politiku vodili, tada bi, kaže Radić, Nijemci lako premjestili frontu na područja Hrvatske, a ona bi bila prije svršetka rata opustošena, poharana, uništena, a ne slobodna, a mene bi narod hiljadu godina proklinjao.*⁵

To opet ne mijenja činjenicu da je Radić bio za ostanak u sklopu Monarhije. Međutim, ona niti ne poništava slavenstvo samim svojim postojanjem. Njegova je težnja bila federalizirati

² Boban 1993., 219., 220.

³ Mužić 1988., 25.

⁴ Janjatović 1996., 219. Bosiljka Janjatović pisala je o progonima i zatvaranjima Stjepana Radića u novoj državi i navela da je Svetozar Pribićević, tijekom prvog boravka vođe HPSS-a u zatvoru tražio dokumente koji potvrđuju Radićevo austrofilsko ponašanje.

⁵ Mužić 1988., 224., 225.

Austro-Ugarsku i to na način da stvori treću jaku jedinicu uz Austriju i Mađarsku, ujedno i potpuno ravnopravnu, a to bi bila država južnih Slavena koji se nalaze unutar njenih granica. Radić je cijelo vrijeme vjerovao i radio na toj opciji, te težio južnoslavenskom okupljanju oko Hrvatske sa sjedištem u Zagrebu. Razlog tome je i činjenica da je Hrvatska hrvatsko-ugarskom nagodbom iz 1868., kako Mužić kaže, *zadržala određene oznake državnosti*, pa je na toj osnovi i Radić postavio svoje razmišljanje da bi baš ona trebala biti središte okupljanja južnih Slavena Monarhije. Držao je da bi politikom vezanom uz Beč, a ne Peštu, postigli više, jer bi onemogućili u Parlamentu germaniziranje Balkana, već bi došlo do slaveniziranja Austrije.⁶

Radićevu razmišljanju u prilog je išla i nova politika Sjedinjenih Američkih Država, točnije njihova predsjednika Thomasa Woodrowa Wilsona, koji je 1918. proklamirao svojih 14. točaka na temelju kojih bi se trebao urediti i organizirati poslijeratni svijet. Unutar tih točaka bilo je naglašeno i nešto što će uvelike obilježiti program i politiku Stjepana Radića u sljedećem razdoblju, a riječ je o pravu naroda na samoodređenje, koje prati i novi međunarodni poredak zasnovan na pravu i demokraciji. Na svim ovim temeljima Radić je bio uvjeren kako će poslije rata i hrvatski narod u Monarhiji dobiti to pravo i, kako je spomenuto, s ostalim južnim Slavenima činiti ravnopravnu zajednicu unutar njenih granica.⁷

Sve to nije ni protusrpska ni protujugoslavenska, a ni austrofilna politika. To potvrđuje i Radićeva želja koju je, još na početku rata, spomenuo svom suradniku i nasljedniku Vladku Mačeku: *Za nas Hrvate bit će jedina sreća ako i u ovom ratu bude Austro-Ugarska potpunoma poražena, ali da nakon toga ostane na okupu. Pobjeda Austro-Ugarske u savezu s Njemačkom cara Vilima bila bi katastrofa za sve narode Monarhije, izuzev Nijemce i Mađare. Rasap Austro-Ugarske pak bila bi katastrofa za sve narode Monarhije, uključivši čak i Nijemce i Mađare.* Nakon svega, pravo bi pitanje bilo kojem bi to austrofilu bilo stalo da Austrija bude poražena u ratu. Osim toga, iz ovog što je Radić izrekao jasno je da na startu rata priželjkuje poraz Monarhije jer on znači njeno slabljenje, a njen ostatak na životu kao tako slabašne daje još veće šanse Hrvatima i ostalim južnim Slavenima u Monarhiji da svoje zahtjeve i ostvare u njenim granicama. Također, već u drugom citatu kojeg smo ovdje iznijeli, Radić podcrtava militarističku Vilimovu Njemačku s kojom ne želi imati nikakve veze i s kojom treba raskrstiti.⁸

⁶ Isti, 223.-225.

⁷ Boban 1993., 221.

⁸ Ista, 220.

2.2. JUŽNOSLAVENSKI OKVIR NAJBOLJE RJEŠENJE ZA HRVATSKO PITANJE

To se takvim i pokazalo. Naime, početkom ožujka 1918. godine, niz stranaka i grupa s južnoslavenskog dijela Monarhije, predvođenih Starčevićevom strankom prava, pokazao je da teži i traži *narodnu nezavisnost i na demokratskim temeljima uređenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba*. Sve to objelodanjeno je u tzv. Zagrebačkoj rezoluciji. Iako Branka Boban piše da su okupljeni imali zahtjeve na liniji Svibanjske deklaracije⁹, Hrvoje Matković smatra da nije tako, jer se u ovim zahtjevima ne spominje ni žezlo habsburške kuće, a ni okvir Monarhije. Valja napomenuti i to da nije spominjan ni teritorij države, kao niti eventualna zajednica sa Srbijom i Crnom Gorom.¹⁰ Tu je Radić još uvijek bio oprezan i nije se htio priključiti svojim potpisom. No, nakon što je grof Czernin, ministar vanjskih poslova Austro-Ugarske i vanjske i unutrašnje zahtjeve za federalizacijom zemlje odbio, stajući na stranu njemačkog i mađarskog prvenstva i dominacije, te tako onemogućio miran izlazak Monarhije iz rata, Radić se okrenuo zajedničkom slavenskom radu na stvaranju države izvan okvira Monarhije.¹¹

Već u travnju Radić je došao na manifestacijski zbor u češkoj organizaciji, koji je održan u Pragu, zajedno s nizom drugih političara s južnoslavenskog područja. Tu su doneseni brojni zaključci koji su u skladu s novim načelima, prvenstveno onoga o pravu naroda na samoodređenje, ali i načelo ravnopravnosti naroda. Naravno, ovaj manifestacijski zbor bio je vezan isključivo za pitanje budućnosti potlačenih naroda Monarhije. Baš na tim temeljima je i Radić odlučio u Pragu obznaniti da s politike austroslavizma prelazi na jugoslavenstvo, odnosno pristaje uz program stvaranje južnoslavenske zajednice jer je u njemu u novonastaloj situaciji vidio najbolju soluciju za rješenje hrvatskog pitanja.¹²

Nadalje je Radić potvrđivao svakim istupom, bilo da piše u svom stranačkom glasilu DOM, bilo u Hrvatskom saboru, o kakvom se karakteru i osobnosti radi. U DOMU je nakon povratka iz Praga pisao o tome da će novi svijet funkcionirati na načelima koja je postavio predsjednik SAD-a, Wilson. Demokracija, međunarodno pravo, miroljubivost, pravo na samoodređenje i ravnopravnost naroda oni su elementi u koje se Radić uzda i smatra da moraju i da hoće vrijediti za sve. To je, po njemu, velika i nužna promjena jer su, kako je 9. srpnja

⁹ Ista, 221.

¹⁰ Matković 2003., 48.

¹¹ Boban 1993., 221.

¹² Matković 2003., 49.

1918. rekao u Hrvatskom saboru, do sad države vodili kraljevi i vojnici i zato su militarizam i ratovi prevagnuli. Od sad, pak, ništa neće biti isto jer se pokazalo da se podigao narod (seljaci, radnici, svećenici...) koji postepeno likvidira rat, navodeći niz faktora koji utječu na njegovo okončanje.¹³

2.2.1. Radić i Narodno vijeće SHS

Radić je bio iznimno oprezan prema zajednici sa Srbijom baš iz gore navedenih razloga. Naime, njegove sumnje u srpske namjere nisu prestajale ni trenutka. On jest bio za jugoslavensku zajednicu, ali i za češko-poljsko-jugoslavenski savez. Razlog tome je i vanjske prirode jer bi takav savez nakon rata dao Zapadnim silama pozitivan odgovor s obzirom da bi se stvorio još jedan dodatan otpor militarističkoj Njemačkoj. No, Radić je naveo na istoj saborskoj sjednici od 9. srpnja da je jugoslavenstvo išlo u ponor dok su o njemu odlučivali samo Srbi, jer oni nisu razmišljali o temeljnim načelima samoodređenja i demokracije. Takav temelj nastao je u Pragu i zato Radić vjeruje da su Česi iznimno važni u vođenju i jugoslavenske, kao dijela slavenske i europske politike općenito. Osim toga, Radić je u nizu istupa nakon povratka s praškog okupljanja iznosio negativne misli o Hrvatsko-srpskoj koaliciji koja vodi protuhrvatsku mađaronsku politiku i politiku od koje se koriste samo određeni njeni pojedinci.¹⁴

Zato je Radić na samom početku pozivao na *nacionalnu koncentraciju*, ali je htio da se osnuje hrvatsko narodno vijeće. Međutim, s njegovim osnivanjem se dosta odugovlačilo s obzirom da brojne stranke i skupine nisu htjele ići u takav projekt bez Hrvatsko-srpske koalicije jer je ona bila najjača stranka u Hrvatskoj. No, vođa HPSS-a je upozoravao da ona živi na staroj slavi i da provodi politiku niveliranja i narodnog jedinstva, koje je po njemu s figom u džepu. Radić je, naime, zamislio narodno jedinstvo koje će, kako kaže Branka Boban, *izgledati kao narodno kolo u koje će se Slovenci, Hrvati i Srbi uhvatiti u svojim prekrasnim nošnjama*. Dakle, tako da su tri naroda zajedno, ali da prepoznaju njihove *prekrasne nošnje*, što će reći da se ide ka stvaranju zajedničke države, ali na principima načela samoodređenja i ravnopravnosti, ali naravno poštivanje hrvatskog državnog prava. S druge strane, Radić je smatrao da u Koaliciji, barem njen srpski dio, kao i srbijanski vlastodršci u Srbiji, na to gledaju potpuno suprotno, tj. da se iza te parole krije od želje da sve teritorije južnih Slavena gdje su Srbi u relativnoj većini

¹³ Boban 1993., 222., 223.

¹⁴ Krizman 1970., 153.

(Bosna), kao i one gdje nema Hrvata (Crna Gora) smatraju srpskim, a u Hrvatskoj i Slavoniji, gdje su Hrvati većina, a Srbi manjina, da tu vlada narodno jedinstvo prema kojem oni ne mogu biti manjina, nego da *sve što je hrvatsko to je i srpsko*. To bi to značilo, kako Branka Boban podcrtava, da je *svagdje sve srpsko, a nigdje ništa nije hrvatsko*.¹⁵

Ta razlika u stanovištima Stjepana Radića i niza drugih političara i političkih stranaka na čelu s Hrvatsko-srpskom koalicijom, posebno njenim prvim čovjekom Svetozarom Pribičevićem, doći će do izražaja po osnutku Narodnog vijeća, ali ne hrvatskog nego Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba. Vijeće je osnovano 5. i 6. listopada 1918., a Hrvatsko-srpska koalicija mu se priključila nešto kasnije. Po njenom uključanju izabrano je predsjedništvo i središnji odbor. Radić nije bio u predsjedništvu, ali u središnjem i poslovnom odboru jest, kao i povjerenik sekcije za agrar.¹⁶

Narodno vijeće je preko svog Središnjeg odbora preuzelo vođenje službene narodne politike za južnoslavensko područje Monarhije 19. listopada 1918., što znači da nijedna politička stranka ili skupina nije bila iznad njega niti je mogla djelovati na svoju ruku. Osim toga, u toj deklaraciji spomenut je jedan *narod Slovenaca, Hrvata i Srba* čije se ujedinjenje traži na cijelom etnografskom području bez obzira na pokrajinske ili državne granice u *jednu jedinstvenu potpuno suverenu državu*. Pomalo je čudno što je ovaj prijedlog tako olako Stjepan Radić prihvatio i s njim se složio, s obzirom da je netom nakon osnivanja Narodnog vijeća izdao proglas u kojem seljacima i ostalim svojim pristalicama objašnjava značenje i svrhu osnivanja ovog novog tijela. Vijeće je pojasnio kao *narodni odbor sveukupnoga našega naroda Slovenskoga, Hrvatskoga i Srpskoga imena*, ali ono najvažnije je to da je osnivanje ovog tijela objasnio i kao nastavak rada na stvaranju nove države temeljene na poštivanju tradicije, vjere, prava i imena sva tri naroda, jer to zahtijeva i američki predsjednik Wilson. Branka Boban kaže da je Radić ovakve poteze radio kako bi neke odluke bile jednoglasne jer nova država još nije bila priznata. Naime, on je htio povezati se s Kraljevinom Srbijom kako bi Hrvatska bila na strani pobjednika i tako spriječiti komadanje njena teritorija, a opet u svemu tome zaštititi hrvatsku individualnost i tražiti prava hrvatskog naroda zbog velikosrpskih pretenzija na koje je stalno upozoravao. Zato su neki njegovi potezi izgledali kontradiktorno.¹⁷

Zato, dakle, to sve ne mijenja činjenicu da je Radić ostao na svojim temeljima ispod kojih ne ide, a izrekao ih je još u ožujku 1918. Tada je Radić na jednom sastanku političara

¹⁵ Boban 1993., 223., 224.

¹⁶ Ista, 224., 225.

¹⁷ Ista, 224.-226.

rekao da nema problem s tim da dođe do ujedinjenja Hrvatske sa Srbijom i Crnom Gorom, ali s tim da se ono provede na potpunoj ravnopravnosti *bilo u smislu tisućljetne hrvatske državne i narodne samostalnosti, bilo što je još i bolje u duhu naše nove seljačke politike*. To je i pokazao 28. listopada 1918. kad je trebalo dati prijedloge za zaključke Hrvatskog sabora od povijesnog značenja. Tada je Radić u središnjem odboru Narodnog vijeća tražio da prva odluka Hrvatskog sabora mora biti *da se banska Hrvatska proglasi suverenom državom i sastavnim dijelom države SHS*. Mužić je iz toga zaključio da je Radić prvi među ondašnjim političarima koji je tražio *stvaranje samostalne hrvatske države s potpunim državnim suverenitetom*. Nadalje, Radić je zahtijevao da Sabor potpuno raskine sve ugovore i nagodbe *s faktorima izvan našeg naroda*, kao i općenite odnose s Monarhijom i dinastijom uz traženje da se ne dopusti ulazak nijednoj vojsci, makar bila i prijateljska, u *naše područje*.¹⁸

Dan poslije više ništa nije bilo isto. Sudbonosna odluka Hrvatskog sabora donesena je 29. listopada 1918. kad je zaključeno da se prekidaju sve državno-pravne veze hrvatskih zemalja s Austro-Ugarskom kao i to da je Hrvatska, Slavonija i Dalmacija s Rijekom proglašena nezavisnom državom, te da se ona spaja s ostalim jugoslavenskim zemljama koje su bile dio Austro-Ugarske u Državu Slovenaca, Hrvata i Srba.¹⁹ Za razliku od Hrvoja Matkovića koji je odluku Sabora prenio ovako, Branka Boban se ne bi složila da je donesena bilo kakva odluka o samoj Državi SHS jer se ne spominje stapanje samo jugoslavenskih zemalja s područja Monarhije, nego i cijelo etnografsko područje, bez obzira na *teritorijalne i državne granice u kojima narod Slovenaca, Hrvata i Srba danas živi*. Tako da je, prema njenom mišljenju, proglašenost nezavisnosti hrvatskih zemalja, koja je bila samo *prema Ugarskoj i Austriji*, značilo i njeno automatsko gubljenje. Boban smatra da se iz teksta zaključka Sabora ne može reći da je donesena odluka o stvaranju Države SHS, nego samo o stvaranju buduće zajedničke južnoslavenske države. Treba naglasiti da je Hrvatski sabor prenio i vrhovnu vlast na Narodno vijeće, što će biti vrlo važno za daljnje događaje.²⁰

Bilo kako bilo, od tada je počeo veliki rascjep između Radića kao čovjeka i političara koji je nepromjenjivi pacifist, koji se zalaže za jednakost i ravnopravnost naroda, i njegovih protivnika, nepopustljivih unitarista i centralista, predvođenih Svetozarom Pribićevićem. Pribićević je kao potpredsjednik Narodnog vijeća preuzeo u ovom tijelu glavnu ulogu spletom okolnosti i uspostavio veze sa srpskim kraljom, Vrhovnom komandom srpske vojske i srpskom

¹⁸ Mužić 1988., 26.

¹⁹ Matković 2003., 50.

²⁰ Boban 1993., 227.

vladom. Velikim dijelom zahvaljujući činjenici da je njegova moć toliko velika u Državi SHS, srpski državni vrh s Nikolom Pašićem na čelu proglasio je ništavnom Ženevsku deklaraciju kojom je praktički ustanovljeno sve o budućoj zajedničkoj državi na temelju ravnopravnosti i dvojnog suvereniteta. Nastojali su iskoristiti Pribićevića, ako se to može uopće tako reći s obzirom da je i on sam imao isti cilj, provesti što brže ujedinjenje s Kraljevinom Srbijom i to bezuvjetno.²¹ Pribićević je stoga iskoristio poslijeratne neredne i nemire u Državi SHS, koje je i preuveličao kako bi pozvao srpsku vojsku u Hrvatsku i ona je sredinom studenog već praktički okupirala veći dio teritorija Hrvatske, sve do Zagreba.²²

Naravno, potpuno oprečan tome, Radić je htio zaštititi individualnost hrvatskog naroda tražeći garancije za ravnopravnost Slovenaca, Hrvata i Srba. Zato je postavio niz prijedloga pred Središnji odbor Narodnog vijeća. Tražio je između ostalog da se ponovno sazove Hrvatski sabor da se u teškim trenucima vidi da postoji država. Jednako tako zahtijevao je da sabor proglasi ujedinjenje svih hrvatskih zemalja, Rijeke, Istre i Dalmacije s Hrvatskom. Ono što je sasvim sigurno ponajviše pogodilo unitariste je Radićev zahtjev da na hrvatskom teritoriju budu odijeljene funkcije Banovine Hrvatske i Narodnog vijeća SHS. Radić je težio zaštititi hrvatskih političkih institucija, samim time i hrvatske državnosti preko toga što je tražio i potvrdu da je hrvatska vlada odgovorna samo Hrvatskom saboru, kao i da sam sabor izabere delegate koje bi poslao u Narodno vijeće. Osim toga, kao pacifist, Radić je želio da se vojno djelovanje svede na minimum i da se vojska koristi samo u slučaju nužne samoobrane, a da joj se onemogućiti upotreba oružja protiv naroda na onaj način na koji ga koristi u ratu.²³

Slično je razmišljao i o zelenom kaderu. Govorio je da bi najbolje bilo kad bi se proglasila demobilizacija pa bi svi umjesto u bijeg otišli mirno svojim kućama, a tek ako je potrebno mobilizirati ponovno vojsku za novu državu. Zato je Radić pisao da je Pribićević pozvao srpsku vojsku kako bi se izvršio pritisak za što bržim ujedinjenjem sa Srbijom i Crnom Gorom, a budući da je bio, kako smo već spomenuli, protiv ulaska, bilo prijateljskih, bilo neprijateljskih vojski u Hrvatsku, smatrao je *da nije dostojno srpske junačke i pobjedničke vojske da vrši u Hrvatskoj žandarsku, pa i krvničku službu*. Iako 25. studenog HPSS službeno pozdravlja *dolazak bratske srpske vojske*, ali zato *da se Slovenci i Hrvati s područja Monarhije*

²¹ Matković 2003., 52.-54.

²² Boban 1993., 229.

²³ Ista, 228.

*zaštite u svom životu i imetku... da mogu javno, očitovati svoje jugoslavensko mišljenje i uvjerenje.*²⁴

Zbog ovih razlika i Radićevih istupa, unitaristi i centralisti su znatno teže mogli sprovesti jednostavnim putem svoju želju bezuvjetnog ujedinjenja. Koliko im je Radić već tada bio trn u oku govori i činjenica da se na sjednici Središnjeg odbora 10. listopada 1918. zaključilo kako preko novina treba *djelovati u tom pravcu, da se iz naše javnosti odstrani rastrovana atmosfera koja je uperena protiv narodnog jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba*. Osim toga, Pribičević i Grga Anđelinović organizirali su 20. studenog studente i četru srpskih i dalmatinskih časnika koje su ga trebale utišati pred raspravu o prijedlogu dalmatinske vlade za bezuvjetno ujedinjenje. Vikalo se tada: *Dolje Radić! Hoćemo njegovu glavu! Neka mu sudi narod!*²⁵

U takvim okolnostima, s linčom i prijetnjama koje su išle toliko daleko da se morao bojati za vlastiti život, Radić je sam teško mogao puno napraviti, ali nije odustajao. Rekao je tih dana da bi bilo van pameti da se na temelju jugoslavenskog narodnog jedinstva stvara slovenska država, kao i obnavlja bosanska u jugoslavenskom okviru, a da se hrvatska tisućljetna zbog istog jedinstva ruši. Zato kaže da bi ju mogao srušiti samo *hrvatski narod kad bi mu Bog pomutio pamet*, ali da on neće to, nego *hoće, danas više nego ikada, da ima svoju hrvatsku državu, i da na svom hrvatskom državnom teritoriju, koji je ujedno i naše narodno područje, da tu vrši potpuno i bezuvjetno pravo svog narodnog samoodređenja*. Radić je bio potpuno jasan u takvom svom nastupu da je objasnio kako čak ni kad bi Srbi zbog narodnog jedinstva htjeli izbrisati svoju državu, Hrvati to ne bi jer *mi s vama hoćemo jedinstvenu vanjsku međunarodnu državnu granicu, hoćemo prema van jedinstvenu državu jugoslavensku ...,ali isto tako hoćemo i nadalje zadržati unutrašnju svoju državnu granicu Hrvatsku*. Tu je Radić najbolje objasnio kako bi za njega trebala izgledati buduća zajednička država, kao savez država s unutrašnjim vlastitim poslovima i politikom te zajedničkim istupom prema vani.²⁶

Dakle, ne može se reći, kako su unitaristi držali, da Radić vodi separatističku politiku i politiku protiv narodnog jedinstva. On je samo vodio računa o očuvanju hrvatskog državnog prava i hrvatskog narodnog individualiteta koji je počivao i na pravu naroda na samoodređenje i na ravnopravnosti u novoj državi, koja bi trebala biti branik velikosrpskoj politici u novoj državi. To je pokazao i na sjednici 23. studenog, kad je predložio stvaranje zajedničke države kojom bi upravljala tri regenta, srpski kralj, hrvatski ban i predsjednik Slovenskog narodog

²⁴ Ista, 229.

²⁵ Ista, 230.

²⁶ Mužić 1988., 28., 29.

vijeća, koji bi ujedno i imenovali zajedničku vladu od tri ministra za zajedničke poslove, što bi bili vanjski poslovi, narodna prehrana i narodna obrana. Međutim, smatrao je da trebaju biti i posebne državne i pokrajinske vlade odgovorne svojim saborima i skupštinama, u skladu s njihovim unutrašnjim, vlastitim poslovima i potrebama naroda. To su, naravno, unitaristi umjesto kao kompromis i federativno uređenje, smatrali separatizmom, nastojeći ugušiti svaku opoziciju.²⁷

Na sjednici 24. studenog Radić je održao povijesni govor protiv brzog odlaska u Beograd, upozorivši vijećnike da ne *srljaju kao guske u maglu*.²⁸ Rekao je da su ljudi koji žele bezuvjetno Hrvatsku odvesti pod Srbiju samoizabrani, da nemaju legitimitet da bi predstavljali narod, jer ih ovaj nije ni izabrao. Pri tom je mislio na Narodno vijeće, a posebno na odbor koji si je sam dao ovlasti, pa čak nije ni sazvao cijelo vijeće. Zatim je spomenuo da se pri svemu tome zaobilazi Hrvatski sabor i upozorio da se varaju ako misle *da se ovako samovoljno može prijeći preko tisuću i više godina hrvatske povijesti i hrvatske državnosti*. Naveo je da se nitko od govornika nije sjetio Hrvatske, nego da se svi skupa natječu da je izbrišu i poruše. Nadalje, kao čovjek koji je s narodom i opipava njihovo bilo i potrebe Radić je znao da hrvatski seljaci ne žele ni kralja ni cara, a ni silom nametnutu državu, dok članovi odbora rade sve upravo *protivno od onog što naš narod hoće i treba*. Zaključio je da Hrvati neće centralističku, nego saveznu federativnu državu, te da svi koji idu u Beograd proglasiti takvo centralističko jedinstvo, to rade bez naroda i protiv njegove volje, te da neće pridobiti taj narod. Svi skupa, a posebno Hrvati takvog nastojanja moraju paziti da se ne bi kasnije pričalo kako su izvršili *jedno urotničko djelo protiv naroda, Hrvatske i protiv Hrvata*. Govor je završio klicanjem republici i Hrvatskoj, prethodno spomenuvši da Slovenci, Hrvati i Srbi nisu jedno, nego da se radi o tri brata.²⁹

Radić je unatoč tom otvorenom protivljenju prijedlogu odbora sedmorice, uostalom i jedini je glasao protiv, ipak izabran u redove poslanika vijeća koji su trebali ići u Beograd što, naravno, nije učinio.³⁰ No, to i nije toliko bitno za opći razvoj situacije, kad je nakon sjednice Pribičević okupio pristalice i u nepotpunom Središnjem odboru odlučio da se putuje brzo bez neke rasprave o načinu stvaranja i ustroja nove države. Sve je urodilo prvoprosinačkim aktom

²⁷ Isti, 30., 31.

²⁸ Matković 2003., 54

²⁹ Mužić 1988., 31., 32. Iako sam pisao koristeći Mužićevu interpretaciju, tekst Radićeva govora od 24. studenog donose i Boban 1993., 234., 235. i Krizman 1970.,

³⁰ Krizman 1970., 161.

ujedinjenja Države SHS s Kraljevinom Srbijom u jedinstveno Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca.³¹

3. OŠTRA OPOZICIJA REŽIMU

3.1. PRILIKE U NOVOJ DRŽAVI NAKON UJEDINJENJA

Ujedinjenje Države SHS, čiji je dio bila i Hrvatska, s Kraljevinom Srbijom provedeno je, dakle, na brzinu i u suprotnosti s prijedlozima i stavovima Stjepana Radića. Međutim, nije dugo trebalo da se sva njegova upozorenja i bojazni pretvore iz teorije u praksu i izađu na vidjelo. Naime, samo pet dana nakon što je regent proglasio Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, dogodilo se veliko krvoproliće na Jelačićevu trgu u Zagrebu, u kojem je, prema izvještajima, poginulo 13, a ranjeno još 17 osoba. Ovaj događaj u historiografiji poznat pod nazivom *prosinačke žrtve* započeo je manifestacijama pobornika novonastale države u Zagrebu poslije ujedinjenja. Nedolično ponašanje i uvrede izazvale su hrvatske vojnike 25. i 53. pukovnije, koji su se onda okupili i marširali zazivajući republiku i Stjepana Radića. Sve je preko doušnika saznao prvi čovjek policije Grga Anđelinović i naredio sukob i otvaranje vatre po hrvatskim vojnicima.³² Kakvo je raspoloženje tada vladalo prema Stjepanu Radiću i da se samo čekao povod da mu se učini nažao, vidljivo je iz toga što je njegova supruga Marija kasnije pisala da bi se za ovaj događaj najradije okrivilo njega, ali tada nije bio u Hrvatskoj, nego u Pragu, a za sve je saznao tek preko štampe.³³ Ovo je doslovno, možemo reći, bilo vatreno krštenje nove države i prava najava načina na koji će biti vođena, a samom Radiću postalo je očito *da je domaća gospodska sila seljačkom narodu opasna kao i sila tuđinskih vladara i tuđinskih vlada*.³⁴

Ovo krvoproliće bila je jasna naznaka na koji način će se vladajući režim obračunavati s neistomišljenicima. Iako novi Ustav nije donesen do 28. lipnja 1921. godine, što znači da se pitanje unutrašnjeg uređenja, tj. oblika vlasti, tek trebalo ustanoviti, cijelo to vrijeme centralistički su krugovi iz Beograda, pod vodstvom ministra unutrašnjih poslova, Svetozara Pribićevića, pripremali teren za provođenje tog cilja. Niz nasilnih i represivnih mjera protiv svih protivnika centralizma i unitarizma i oporbe velikosrpstvu, postali su svakodnevna praksa.

³¹ Matković 2003., 54.-66. objašnjava sve što se događalo od 24. studenog zaključno s prvoprosinačkim aktom

³² R. Horvat 1942., 51.-59. prof. Horvat na ovim stranicama donosi cijelo zbivanje, svjedočanstva, kao i suđenje sudionicima

³³ Mužić 1988., 35.

³⁴ Isti, 36.

U političkom i pravnom smislu hrvatske su institucije bačene na marginu i gubile ugled, kako bi se stvorili uvjeti za dokidanje pokrajina. Beograd je preko Pribičevića smjenjivao banove i pokrajinske namjesnike, a postavljao one koji su bili odani režimu i provodili njegovu volju.³⁵ U studenom 1920. donesen je i ukaz o ukidanju Hrvatskog sabora, a samim time i o pokrajinskim skupštinama i saborima u svim zemljama u okviru Kraljevstva SHS.³⁶

U svemu tome posebno su stradavali seljaci. Običan narod, koji je nakon rata radosno vjerovao u slobodu, posebno nakon odluke Sabora od 29. listopada 1918. da će doći bolji dani i poboljšanje njihova položaja, to se nije dogodilo. Umjesto pravednog provođenja agrarne reforme, dobivali su batine jer su se izjašnjavali za republikanizam. Novi vojni zakon se proširio i na Hrvatsku pa su propisane i količine batina koje će dobiti onaj tko se izrazi za republikanstvo. Nešto što je u Hrvatskoj ukinuto još 1869.³⁷ Vojnici i žandari tukli su, ubijali, zatvarali rodbinu onih koji nisu htjeli u vojsku, provodili nasilno novačenje, a za sve to, osim blažih odluka, nisu bili kažnjavani. Ako svemu dodamo nesnošljivu carinsku i poreznu politiku te uspostavljanje odnosa dinara i krune 1:4 u korist dinara, što je posebno išlo na štetu krajeva iz bivše Austro-Ugarske Monarhije, onda postaje očigledan uzrok otpora seljaštva novom režimu i zahtijevanje tog, državnoj vrhuški, omraženog i nepodnošljivog republikanstva.³⁸

3.2. PRVI POTEZI RADIĆA I HPSS-a

Ako bi netko trebao stati na stranu obespravljenog seljaštva i u kut gurnutog hrvatskog naroda, onda je to vođa Hrvatske pučke seljačke stranke Stjepan Radić, koji je na tome od osnutka iste i radio.³⁹ Branka Boban ističe da je Radić sjajno poznao bilo hrvatskog naroda i njegove želje i interese povezivao s načelom narodnog samoodređenja, demokracije i čovječnosti, što će pokazati, drži Boban, i izbori za konstituantu, gdje *ni jedan akter takvog*

³⁵ Janjatović 1993., 25., 26., Matković 2003., 87., 88. govori posebno o utjecaju Svetozara Pribičevića na nove prilike u Hrvatskoj. Osim toga, Matković opisuje razlike političkog gledišta Pribičevića i Demokrata u odnosu na Pašića i Radikale. Jasno je da je prvi za jugoslavenski unitarizam, a drugi za srpsku dominaciju nad ostalim narodima, ali da bi postigli svoje ciljeve, sredstva su bila ista, nesmiljeno provođenje centralizma čvrstom rukom, 103.-106.

³⁶ Horvat 1942., 106.

³⁷ Isti, 62., 63.

³⁸ Janjatović 1993., 26.-29.- ona kroz cijeli svoj članak donosi detaljno opis prilika seljačkih nemira i sukoba s vojskom i žandarima u pojedinim krajevima Hrvatske između 1918. i 1921. godine.

³⁹ Herceg 1923. 23., 24. Rudolf Herceg opisao je program Hrvatske pučke seljačke stranke utvrdivši da su braća Radić bili daleko ispred svih u anticipiranju budućih promjena i događaja u društvu.

*ishitrenog ujedinjenja nije izabran za poslanika izuzev njih par na listi Jugoslavenske demokratske stranke.*⁴⁰

Zato je Pribičević, unatoč uvjerenju da će mu politika nasilja i terora donijeti uspjeh jer je problem vidio samo u seljaštvu i Radiću, koji će se riješiti *batinama* i *zatvaranjem*, a za što *treba samo žandara, mnogo žandara*, uspio tek zapaliti iskru koja će se pretvoriti u zajedništvo i još jači otpor. Naime, *batine iz Beograda obnovile su u hrvatskom seljačtvu ono kršćanstvo, koje je tražilo socijalnu pravdu, koje je tražilo, da čovjek čovjeku, a pogotovo narod narodu, brat bratu, ne bude rob.*⁴¹

Stoga je Radić, još od osnutka nove države u prosincu 1918., u DOMU nastavio ono što je ranije već započeo, pisati o republici, o tome da vlast u državi treba imati narod koji će upravljati svime i biti taj koji skida i postavlja svoje predstavnike, te da su svi jednaki. Na tragu toga, potpuno je uvjeren da je najbolji model za ostvarenje takvog uređenja *republika po američkom uzoru*, jer samo ona nudi *čovječansku slobodu* u punom smislu riječi. U svojoj borbi za prava hrvatskog naroda, protiv centralizma, Radić će koristiti svaku pravnu rupu u stvaranju nove države, a temelj će biti činjenica da upravo hrvatski narod nije nikada pristao na čin ujedinjenja, niti ga je tko pitao za odobrenje.⁴²

Postalo je nesporno da je Stjepan Radić čovjek koji govori u ime seljaka. Štoviše on je bio simbol, osoba i predstavnik po kojoj se njihove misli, zahtjevi, interesi iznose, jer je osjećao njihove potrebe i znao kako dišu. Sva djela seljaštva pokazuju povezanost s Radićem, a sva Radićeva djela vezu sa seljaštvom.⁴³ Najbolji dokaz tom spoju i zajedničkom radu Stjepana Radića i seljaštva bila je 1919. godina. Godina je to prvih većih Radićevih poteza na šahovskoj ploči Kraljevstva/Kraljevine SHS, u procesu rješavanja hrvatskog pitanja. Tako Rudolf Herceg piše da je od tada *hrvatsko seljaštvo uzelo politiku hrvatskog naroda u svoje ruke*, čime je zapravo poistovijetio Radića i njegovu stranku s hrvatskim seljaštvom.⁴⁴

Sve je krenulo s Radićevim pokušajem da zainteresira Prag i Tomaša Masaryka za zbivanja na teritoriju Kraljevstva SHS, posebno je poslao delegaciju koja mu je trebala iznijeti

⁴⁰ Boban 1993., 235.

⁴¹ Herceg 1923., 31.

⁴² Mužić 1988., 39.

⁴³ Isti, 40., 44. Mužić donosi kolika je odanost seljaštva bila Radiću kad pored goleme represije i nasilja koje su morali pretrpjeti, čak ni ljudi u općinskim odborima i čelni ljudi sela nisu htjeli polagati prisegu kralju Petru I. Kad je Radić 1919. zatvoren, a DOM zabranjen, HPSS je proglasio *sveopći seljački štrajk* dok se on ne pusti, a koliko su ga se seljaci pridržavali govori i podatak da je Pribičević pitao hrvatskog bana je li istina *da se u Hrvatskoj sprema ustanak protiv gospode*.

⁴⁴ Herceg 1923., 32.

probleme vezane za batinanje seljaka. Međutim, Čeh mu je odgovorio da se nema namjeru miješati u unutrašnje odnose druge države. To je Radića i HPSS okrenulo u drugom smjeru. On na izvanrednoj skupštini stranke 3. veljače 1919. u Streljani, počinje s javnim prozivanjem i optuživanjem novog režima, kojeg čine *bezbožni tirani*, jer provode politiku ugnjetavanja hrvatskog čovjeka neprestanim batinanjem i tako mu ruše dostojanstvo. Radić poentira da je to *sistem srpske kraljevske vlade, koju ne možemo nipošto nazvati svojom narodnom vladom*. Dakle, Radić ovdje odbija priznati novu vladu i navodi razloge zašto. On ne može prihvatiti državu u kojoj jedan narod ima dominaciju nad drugim u zajedničkoj državi ili je vlast silom nastoji osigurati, a sve pod parolom narodnog jedinstva. Zato ponovno nastoji naglasiti hrvatsku posebnost tako što traži i hrvatsku republiku i hrvatsku konstituantu jer tako hoće 4/5 hrvatskog naroda, kojem treba prepustiti *pravo odlučivanja u slobodnoj hrvatskoj konstituenti*. Hrvati ne žele biti nadglasani od Srba, jer ne smije biti majorizacije. Republika bi, naravno, trebala biti ustrojena po američkom modelu s punim narodnim suverenitetom. Takva može u federaciju sa Srbijom, Slovenijom i Bugarskom.⁴⁵

Ova skupština, odnosno govori na njoj izrečeni, postavljeni zahtjevi, kao i prijedlozi koji su prihvaćeni, postat će temelj onoga na čemu će počivati programska politika Radića i njegove stranke, kao i borba protiv centralizma i velikosrpske hegemonije u sljedećem razdoblju. Tako je na njoj Glavni odbor stranke složio *Poruku hrvatskog seljaštva prosvijećenim i slobodnim velikim demokracijama zapada, na ruke američkog predsjednika Wilsona, osloboditelja i zastupnika malih naroda sada na mirovnom kongresu u Parizu*. U ovoj poruci iznijeto je da Hrvati nemaju ništa protiv ulaska u jugoslavensku zajednicu, ali onu koja će biti uređena kao neutralna savezna republika. Doduše, to se može ostvariti tek kad Slovenci, Srbi i Bugari osnuju neutralne seljačke republike, na koju ima pravo i hrvatski narod na temelju narodnog prava koje vide u tome što su *tisućljetni narod na svome tisućljetnom neprijepornom političkom teritoriju*. Ovdje je vrlo jasno da HPSS, točnije Radić traži od stranih sila, napose Wilsona, poštivanje načela prava naroda na samoodređenje, koje je sam i utemeljio. Iako ga traži za Hrvate, vidljivo je da ga ne osporava ni ostalim narodima Kraljevstva SHS, ali ono što je njemu jedino bitno je ostvariti priznanje individualnosti i posebnosti hrvatskog naroda i države.⁴⁶

⁴⁵ Horvat 1942., 64.-66. donosi cijelu Radićev govor, ali i riječi ostalih govornika na skupštini do 68. stranice. I sam Rudolf Horvat bio je jedan od njih. Mužić 1988., 41., 42. iznio je kraću verziju skupštine HPSS-a u Streljani.

⁴⁶ Mužić 1988., 42.

S obzirom na sve navedeno očito je da je Radić u potpunosti nijekao zakonitost nove države i dinastiju Karađorđevića koja joj je na čelu. Razlog je jasan. Odluka o ujedinjenju i osnivanju nove države donesena je među ljudima koji su se samoizabrali. Narod nije dao svoj pristanak, a hrvatski sabor nikad nije dobio priliku očitovati se o odluci i ratificirati akt ujedinjenja, odnosno on nije proglasio to ujedinjenje. Sve je to izneseno u rezoluciji Hrvatske pučke seljačke stranke, koju je njen Središnji odbor prihvatio 8. kolovoza 1919. godine. Nadalje, njome se poništava svaka zakonitost centralnoj vlasti, protestira protiv već opisanog načina novačenja i novačenja općenito. Vrlo je važno istaknuti zaključak HPSS-a koji stoji u toj rezoluciji, a to je da hrvatsko seljaštvo izjednačeno s hrvatskim narodom. Samim time, Radić i seljačka stranka sebe su gurnuli na mjesto predstavnika hrvatskog naroda jer oni predstavljaju seljaštvo, pa drugim strankama osporavaju to pravo.⁴⁷ Josip Horvat u tome vidi temelj političke borbe HPSS-a i za prevlast među strankama u Hrvatskoj, ali i u cjelokupnom političkom životu države, zbog čega ga je režim, na čelu sa Svetozarom Pribićevićem, svrstao među antidržavne elemente.⁴⁸

Tako prilijepljenoj etiketi državnog neprijatelja svakako nije u prilog išlo ni Radićevo bojkotiranje privremenog narodnog predstavništva koje se sastalo 1. ožujka 1919. u Beogradu, ali je bila u skladu s njegovom politikom nepriznavanja nove države i režima, pa tako i tog privremenog tijela, kojeg rezolucijom također ne priznaje.⁴⁹

3.3. PRVI OBRAČUN REŽIMA S RADIĆEM- ZATVOR

Cjelokupni Radićev nastup, otvoreni republikanizam, nepriznavanje nove države, dinastije i osnovanih tijela vlasti i njihove zakonitosti, uskoro ga je koštao slobode. Najprije je režim zaustavio stranačko glasilo HPSS-a, DOM 29. veljače 1919., što je bilo upozorenje, a manje od mjesec dana kasnije, 25. ožujka, Stjepan Radić je završio u zatvoru. Sve je inicirao Svetozar Pribićević u ime demokratske vlade.⁵⁰

Sad je postalo očito da se nakon seljaštava, državna vrhuška okrenula agresivnim metodama i u borbi protiv Radića i HPSS-a kao svoje najveće opozicije. Ono oko čega se u literaturi dvoji je zbog čega je Radić zatvoren. Naravno, ne u smislu pravog razloga, što je

⁴⁷ Isti, 43.

⁴⁸ J.Horvat, 153., 154.

⁴⁹ Mužić 1988., 43., 44.

⁵⁰ Isti, 42., 43.

upravo njegovo protivljenje unitarističko-centralističkom konceptu i svemu onome što on u sebi nosi i taktike kojima se služi da bi ga sproveo do kraja. Radić je zbog toga bio pod posebnom prismotrom još od osnutka države, svaka njegova riječ se vagala i samo se čekao pravi trenutak zbog kojega bi mu se oduzela sloboda.⁵¹ Upravo oko povoda uhićenju postoje male nesuglasice. Rudolf Horvat smatra da je upravo rezolucija HPSS-a od 8. ožujka, koju je Radić preveo na francuski i predao francuskoj vojnoj misiji u Zagrebu uzrokovalo Pribičevićevu inicijaciju njegova uhićenja, dok je Ivan Mužić sklon vjerovati da je razlog to što su vlasti u međuvremenu doznale za pripremanje memoranduma HPSS-a mirovnoj konferenciji u Parizu. I sam Radić je, stoji u bilješci Ivana Mužića, vjerovao da je uhićenje povezano s događajima oko memoranduma.⁵² Inače, memorandum mirovnoj konferenciji u Parizu je također svoj začetak doživio na spomenutoj skupštini HPSS u Streljani od 3. veljače 1919. Tu je donesen zaključak da se on ima sastaviti i poslati u Pariz. Sadržaj tog memoranduma vezan je uz traženje prava na samoodređenje hrvatskog naroda s tim da bi onda takav, slobodan hrvatski narod kasnije ušao svojom voljom u zajedničku državu sa Srbijom i Crnom Gorom, ali na temelju ravnopravnosti naroda.⁵³

Memorandum se sastojao od Radićeva teksta kojeg je vođa HPSS-a pisao u zatvoru i u dijelovima slao supruzi, koja ga je onda spajala, i peticije koju je potpisalo više od 150 tisuća Hrvata i Hrvatica. Peticijom je traženo pravo samoodređenja za hrvatski narod, kao i saziv hrvatske konstituante i prije nego mirovna konferencija donese svoje zaključke *o sudbini hrvatskog naroda*. Također, iz peticije, koja je potpisivana uz strahovit teror i nasilje organa vlasti, vidi se da se narod slaže da HPSS bude njihov predstavnik jer na samom njenom završetku stoji da *ovlašćujemo glavni odbor 'Hrvatske pučke seljačke stranke' i predsjednika HPSS g. Stjepana Radića, da ovaj naš zahtjev iznese pred mirovni kongres u Parizu*.⁵⁴

Način na koji se vlast obrušila na potpisnike peticije pokazuje svu frustraciju i revolt vladajućeg režima kao i činjenicu da je doista to povod Radićeva zatvaranja.⁵⁵ Međutim, pravog razloga za stavljanje vođe HPSS-a iza rešetaka doista nije bilo, smatra Bosiljka Janjatović, koja detaljno prikazuje vrijeme Radićeva boravka u zatvoru.⁵⁶ To pokazuje i činjenica da, iako je

⁵¹ Janjatović 1996., 217.

⁵² Mužić 1988., 43. Mužić se nije u glavnom tekstu bazirao na povod uhićenju, ali je u bilješci donio Radićev stav oko razloga, ali je spomenuo i Horvatovu percepciju

⁵³ Isti, 42.

⁵⁴ Isti, 46., 47. Mužić vjeruje da je potpisa moralo biti i više, ali su organi 'reda' vršili takav teror da je 30 tisuća potpisa oteto, a da su mnogi u strahu svoje potpise morali ili skrivati ili uništavati.

⁵⁵ Isti, 47.

⁵⁶ Janjatović 1996., 217.-221

Radić odveden u pritvor 25. ožujka, tek je 22. svibnja bio saslušan. Zanimljivo, ni tada nije dobio odgovor zašto se vodi postupak protiv njega, odnosno zbog čega je uhićen. Također, s obzirom da istraga nije bila otvorena nije bilo ni branitelja koji bi mogli znati ono što nije znao Radić. Sve se zapravo svodilo na to da glavni protivnik centralističkog sistema i za vlast najopasniji član opozicije bude stavljen u izolaciju kako bi ga se pritisnulo, pokazalo mu da on ne može protiv službene politike koja u svojim rukama ima cjelokupni državni aparat i moć koja iz toga proizlazi. Zato su uz njega pritvoreni, ali ranije pušteni suradnici u akciji potpisivanja i slanja memoranduma Wilsonu u Pariz. Naravno, time se htjelo uplašiti i obeshrabriti Radića, a možda i malo obezglaviti njegove pristaše i umiriti njihovo djelovanje.⁵⁷

Koliko su se vladajući bojali Radića i od njega strijepili vidljivo je i to da je cijelo vrijeme svog boravka u zatvoru bio u samici i to u ne baš posebno dobrim uvjetima, a Svetozar Pribićević tražio je režimu odane i lojalne ljude, čuvare, koji bi ga držali pod budnim okom, ne dopuštajući mu nikakvu komunikaciju i vezu s drugim uhićenima. Kako nije bilo službeno formulirane optužbe, to je bio najbolji način da ga se kazni.⁵⁸ Mužić donosi i tekst Zvonimira Kulundžića koji čak piše i o tome da je Momčilo Ivanić svjedočio kako je Radić u zatvoru bio batinan *toliko da su vjerovali da neće preživjeti*. Mužić, ipak, ovaj podatak uzima sa zadržkom, jer ga se ne može dokazati.⁵⁹ No, da postupak prema vođi HPSS-a nije bio nimalo blag, potvrđuje i predavka Vladka Mačeka iz lipnja 1919. kojom traži da se formulira optužba protiv Radića i ublaži zatvorski režim. Naposljetku je Radić ipak pušten zbog nedostatka dokaza. Hrvatski ban Matko Laginja o tome je odlučio, pa je Radić 27. veljače 1920. pušten kući.⁶⁰

Režim je, dakle, Radića u zatvoru nezakonito držao gotovo punu godinu prije nego što je morao popustiti pred očitim nedostatkom materijala za optužnicu. Međutim, nezadovoljni takvim raspletom, regent Aleksandar i beogradska vlada samo su čekali povod kako bi vođu HPSS-a opet zatvorili, a on je došao jako brzo. Naime, Radić je nakon toliko dugo osobnog izbivanja od naroda, po izlasku iz zatvora počeo voditi još agilniju, još aktivniju djelatnost, održavati brojne skupštine i raditi na daljnjoj organizaciji svoje stranke.⁶¹

Tako je nakon silnog niza skupština u kratkom vremenu, 21. ožujka 1920. godine održao veliku skupštinu u Galdovu. Na ovoj skupštini Radić je opet čvrsto istaknuo svoje dosadašnje

⁵⁷ Ista, 217.-221.

⁵⁸ Ista, 217.-221.

⁵⁹ Mužić 1988., 48.

⁶⁰ Janjatović 1996., 217.-221.

⁶¹ Ista, 220., 221.

stavove i neslaganja s načinom na koji je nova država nastala, kao i to da je u njoj neravnopravan položaj Hrvatske i hrvatskog naroda. Sutradan je sisački kotarski predstojnik Srčan podnio prijavu, a podban Franko Potočnjak izdao nalog o Radićevu uhićenju.⁶²

Ovoga puta protiv Radića je podignuta optužnica, a sama rasprava je trajala od 8. srpnja do 4. kolovoza 1920. godine, kad je donesena presuda. Radić je izveden pred sud zbog toga što je govorio i pisao protiv načina utemeljenja nove države, nepriznavanja Karađorđevićeve monarhije, što je propagirao neutralnu hrvatsku seljačku republiku i zahtijevao hrvatsku konstituantu s tim ciljem da se kasnije ta hrvatska seljačka republika ujedini s ostalim narodima u federativno uređenu Jugoslaviju. Također, zato što je na svojim skupštinama te svoje poglede dijelio, na toj osnovi donosio zaključke i rezolucije zajedno s HPSS-om, a posebno zbog memoranduma mirovnoj konferenciji u Parizu na ruke predsjednika Wilsona. Ukratko, zbog svih dotadašnjih političkih akcija i svojih političkih stajališta. Sve je to državni tužitelj Franjo Urbany vidio i okarakterizirao kao *prestupljenje protiv otečestva i vladatelja i prestupljenje protiv zakona, vlasti i javnoga poredka* što je, kao takvo, kažnjivo po krivičnom zakonu.⁶³

Radić je svoju obranu iznosio dugo, temeljito, izuzetno logično i argumentirano. Donosimo dio kada odgovara na optužbu da je govorio o činovnicima kao lijenčinama i neprijateljima. *Od onoga svega što je tu u optužnici napisano, nema ni traga u mome govoru, ni u riječima, a kamoli u smislu, koji je tu posvema iskrivljen. Ali ni za slučaj, kad bih ja bio baš tako govorio, kako je to navedeno u optužnici, ja ni u tom slučaju ne bih bio ništa kriv po kaznenom zakonu i pred ovim sudom, jer sve te inkriminirane riječi sadržavaju samo oštar prigovor, oštru kritiku naše današnje uprave, našega sudstva i sveukupnog našeg činovništva, a na takvu kritiku imade pravo svaki državljanin, a pogotovo kad je taj državljanin još publicista, urednik i narodni zastupnik. Zatim postavlja pitanje sudu. Pitam, dakle, ponovno: Kako dolazi javna optužba do toga, da uzima za moje govore takav kriterij, takvo mjerilo, kakvoga nema za nikoga drugoga? Zar možda zato, što sam ja predsjednik Seljačke stranke, a seljački narod se smatra i optužba ga smatra bespravnom rajom?...*⁶⁴

Radić je naposljetku osuđen na dvije godine i šest mjeseci zatvora s posebnim dodatkom da svakog 1. prosinca mora postiti jer je to dan države koju ne priznaje.⁶⁵

⁶² Janjatović 1996., 221.-224., Matković 1992., 79.-85. Matković donosi detaljnije događaje i nrede koji su se zbivali na samoj skupštini, uz sve sljedeće događaje oko samog uhićenja i procesa te presude.

⁶³ Janjatović 1996.,

⁶⁴ Matković 1992., 84.

⁶⁵ Isti, 85.

3.4. IZBORI ZA USTAVOTVORNU SKUPŠTINU

Vlast je znala da svim silama mora potisnuti Radića i slomiti njegov oporbeni duh jer su u njemu s pravom osjetili velikog i opasnog protivnika. Pribićević se pribojavao njegove kvalitete pridobivanja i organizacije baš onog najbrojnijeg sloja društva koji čini većinu u demokratskom životu.⁶⁶ Regent je, pak, najavio obračun s Radićem i njegovim republikanstvom 1920.⁶⁷

Vladajući režim zatvorio je, dakle, Stjepana Radića s jasnim razlogom. Cilj je bio maksimalno oslabiti njegov ugled i odvojiti ga od vojske naroda, jer su se uvjerali da ju već neupitno ima iza sebe, te na taj način smanjiti njegov utjecaj na mase. Vjerovali su da bi time mogli uništiti svaku pomisao na širenje njegovih političkih ideja i zamisli i da će one polako početi kopniti i nestajati, gubeći svoju potporu u narodu. Naime, došlo je vrijeme kad se kreće u izbore za ustavotvornu skupštinu, pa je vlada na sve načine htjela suzbiti bilo kakvo iznenađenje.⁶⁸

Kraljevim ukazom određeno je da će se izbori za Ustavotvornu skupštinu održati 28.11.1920. S obzirom da je vladala poprilično velika nepismenost među narodom, glas za favoriziranu stranku davao se gumenim kuglicama.⁶⁹ HPSS je svoju agitaciju razvio samo na području Banske Hrvatske jer je bilo premalo ljudi i vremena da se prezentiraju u Dalmaciji i Bosni.⁷⁰

Koliko je beogradska vrhuška s regentom na čelu bila uvjereni da su ono bitno uspjeli postići, pokazuje i to što su Radića, unatoč osudi na dvije i pol godine, pustili na sam dan izbora 28.11.1920., dakle samo nešto manje od četiri mjeseca nakon presude. No, iako je Radić bio onemogućen u vršenju predizborne agitacije i organiziranja skupština kako bi dodatno motivirao potlačenu masu na glas za HPSS, vladajući su se neugodno iznenadili konačnim rezultatima. Radić i njegova Hrvatska pučka seljačka stranka osvojili su 50 poslaničkih mandata, tj. više od polovice od ukupnog broja biranih predstavnika iz Hrvatske za

⁶⁶ J.Horvat 149., 150.

⁶⁷ Mužić 988., 59.

⁶⁸ Matković 1992., 85.

⁶⁹ Horvat 1942., 98.

⁷⁰ Herceg 1923., 33.

Ustavotvornu skupštinu. Samim time, sve druge hrvatske stranke ostale su u potpuno podređenom položaju i bačene u drugi plan.⁷¹

Izbori za konstituantu su tako Hrvatsku pučku seljačku stranku službeno pretvorili u četvrtu najjaču stranku u cijeloj državi i daleko najjaču u Hrvatskoj. Ispred nje su bile samo Demokratska stranka s 92 osvojena poslanička mandata, Radikalna s 91 i Komunistička Partija Jugoslavije s 58 mandata. Samim time, ovi su izbori pokazali veliki jaz koji se stvorio između centralista i federalista.⁷²

No, jedna stvar je posebno važna kada govorimo o Stjepanu Radiću. Naime, izbori za konstituantu službeno su ga, iako je nesumnjivo to bio i ranije, pretvorili u službenog predstavnika hrvatskog naroda i borca protiv centralističkog sistema i velikosrpske hegemonije i vođu najjače hrvatske stranke.⁷³

3.5. RADIĆEVA REPUBLIKANSKA POLITIKA POSTAJE SLUŽBENA

3.5.1. Promjena naziva stranke- HPSS postaje HRSS

Ako je vjerovati stranačkom vodstvu HPSS-a, stranka je na izbore odlučila izaći samo kako bi demonstrirala svoju snagu i u tome je definitivno uspjela.⁷⁴ Njen uspjeh je, naravno, time značio i činjenicu da je narod odabrao smjer kojim ide ova stranka, točnije, da se odlučio za *samoodređenje* umjesto za *dobrovoljno robstvo gospodi*.⁷⁵

To je poslužilo Stjepanu Radiću da ove izbore smatra upravo plebiscitom hrvatskog naroda u kojem se on izjasnio za republiku. Stoga je na tom temelju krenuo u službenu republikansku politiku. Najprije je 7. prosinca 1920., na njegov prijedlog Glavni odbor stranke donio zaključak o promjeni njezina imena, pa se tako od tada više ne zove Hrvatska pučka seljačka stranka, nego Hrvatska republikanska seljačka stranka. Samo dan kasnije, 8. prosinca, organizirana je izvanredna glavna skupština stranke na koju je *uz prkos najnepovoljnijem vremenu došlo oko 80000 hrvatskog seljačkog naroda*. Na toj skupštini održanoj u Zagrebu najprije je donesena potvrda da će naziv stranke od sad biti Hrvatska republikanska seljačka

⁷¹ Isti, 85.

⁷² Matković 2003., 90.

⁷³ Matković 1992., 86.

⁷⁴ Mužić 1988., 61.

⁷⁵ Herceg 1923., 33.

stranka, gdje ono republikanska može biti upotrijebljeno i kao Radićeva, što je pokazatelj koliko je Radić bio čak i iznad same stranke i koliko je to i u stranci i u narodu bilo prihvaćeno.⁷⁶

Nastavak skupštine donio je ključ cijelog budućeg nastupa sad već HRSS-a protiv režima. Naime, zastupnička većina banske Hrvatske prisegnula je narodu kako će *do zadnjeg daha života svoga svom dušom, svim srcem i svom snagom svojom, svakim pravednim načinom raditi na tome, da svoju svetu i dragu domovinu Hrvatsku uredimo kao neutralnu seljačku republiku na temelju prava narodnog samoodređenja, a u pravednom sporazumu sa svim ostalim južnim Slavenima.*⁷⁷ Također, s obzirom na rezultate izbora i uvjerljivu pobjedu u Hrvatskoj, HRSS *smatra ove izbore prema svomu programu nesumnjivim plebiscitom za neutralnu seljačku republiku Hrvatsku u današnjim međunarodnim granicama južnih Slavena, izuzevši granice prema Italiji, kojih ne priznajemo onako, kako su uređene dne 12. studenog 1920. tajnim ugovorom kraljevske vlade beogradske i rimske.* Osim toga, HRSS je spomenuo da u obzir dolazi samo takva konstituanta koja ne može biti raspuštena, koja donosi odluku o obliku države i u kojoj su zastupnici zaštićeni od samovolje vlade. *Osim toga, izjavljujemo u smislu zaključka hrvatskog sabora od 29. listopada 1918., da kao zastupnici nezavisne države Hrvatske, koju od 28. studenog 1920. smatramo republikom, možemo sudjelovati samo u takvoj pravoj konstituenti većine južnih Slavena- Slovenaca, Hrvata i Srba, na kojoj nema majorizacije t.j. na kojoj se odluke ne stvaraju međusobnim nadglasivanjem Slovenaca, Hrvata i Srba, nego uzajamnim sporazumom.*⁷⁸

Sve što je HRSS na ovoj skupštini odlučio, odnosno na temelju svih zaključaka koje su iznijeli, poprilično je jasno da novu državu drže tek *prisilnom 'međunarodno priznatom' tvorevinom*, dok Hrvatsku od 29. listopada 1918. smatraju neovisnom državom, a isto tako i republikom od 28. studenog 1920. U skladu s tim, a po šestom zaključku sa skupštine HRSS, na temelju prava naroda na samoodređenje i po svim ustavnim načelima, ima pravo u svoje ruke uzeti svu vlast i upravu u banskoj Hrvatskoj.⁷⁹

⁷⁶ Mužić 1988., 63.

⁷⁷ Horvat 1942., 107.

⁷⁸ Mužić 1988., 63.

⁷⁹ Isti, 63.-64.

3.5.2. Apstinencija od Ustavotvorne skupštine

Iako su praktično stanje smatrali takvim, u HRSS-u nisu htjeli revolucijom preuzimati vlast. Razlog tome je prvenstveno pacifizam Stjepana Radića i hrvatskog naroda, ali i činjenica da svu moć ima i cjelokupnim državnim aparatom upravlja centralistička vlada u Beogradu. Primjer toga je i izjava Milana Nedića još iz travnja 1920. u kojoj je kazao *da od Zagreba ne će ostati ni kamen na kamenu, ako Radić proglasi hrvatsku republiku*. Tako da je i sukob s njima, a onda možebitno i sa zapadnim silama, koje podržavaju postojeću državnu zajednicu, osuđen na potpuni poraz. Stoga je za Radića, i zbog njegova karaktera i ideala, kao i zbog ukupne situacije, jedino logično rješenje bilo nastavak borbe političkim putem.⁸⁰

U tu borbu HRSS je ušao odbijajući dolazak u Beograd, odnosno odbacivši dolazak i sudjelovanje u radu Ustavotvorne skupštine koja je s radom započela 12. prosinca 1920.⁸¹ Razlog zbog kojeg je donesena takva odluka je vrlo jednostavan. Naime, u privremenom poslovniku, a po propisu ministarstva, stajalo je da svi zastupnici prije početka rada u skupštini moraju položiti prisegu kralju i monarhiji. Tako je s jedne strane za HRSS bilo i nužno apstinirati jer bi u protivnom praktički priznali stanje protiv kojeg se bore.⁸²

Sve prethodno navedeno Radić je obrazložio i usput pokazao daljnji put svog djelovanja poslije izbora za konstituantu. *Svaka revolucija je zlo, a ja velim (prema Beogradu) kada bi došlo do revolucije vi bi propali, a mi bi se upropastili*. Zato je vođa HRSS-a inzistirao na razgovoru i sporazumu sa Srbima i objasnio da se to može zaključiti *iz toga što smo se dali birati u konstituantu. Tom odlukom smo dokazali da ne ćemo revolucije...* nego sporazum koji se temelji na tome da u zajedničkoj konstituantu nema majorizacije, ali i na tome da se hrvatski narod plebiscitom 28.11.1920. odlučio za republiku. *I ta formalno postoji, te je situacija slijedeća: na jednoj strani kraljevina Srbija, a na drugoj strani mi. I sad valja da se sporazumijemo, ali tako da nijedan ne bude nad drugim ni pod drugim. Mi smo u ratu postali punoljetni i sad hoćemo i možemo, da odlučujemo svojom glavom i svojim džepom*. Vidljivo je

⁸⁰ Isti, 60., 64.

⁸¹ Matković 2003., 90., 91. Kao što i sam naziv kaže, Ustavotvorna skupština je tijelo koje je trebalo donijeti Ustav nove države

⁸² Horvat 1942., 107.

da Radić želi sporazum sa Srbijom, ali na osnovi pune jednakosti i ravnopravnosti, a samim tim i srpsko prihvaćanje hrvatske seljačke republike i republikanske slobode.⁸³

S takvim postavkama i namjerama Radić i HRSS ušli su u 1921. godinu i već 10. i 11. veljače odlučili se za početak rada s tim ciljem. Najprije je hrvatska zastupnička većina na svojoj trećoj sjednici prihvatila *Poruku zastupničke republikanske većine banske Hrvatske regentu Srbije Aleksandru*. U toj *Poruci* oni se predstavljaju kao zakonito predstavništvo hrvatskog naroda i hrvatske države po rezultatima izbora za konstituantu. Shodno tome, poništavaju tj. proglašavaju ništavnom Adresu s kojom je delegacija Narodnog vijeća došla pred regenta i predala mu pri ujedinjenju. Razlog tome je činjenica što se ona protivila zaključcima Hrvatskog sabora od 29. listopada 1918. te željama hrvatskog naroda koji se izjasnio za neutralnu seljačku republiku Hrvatsku i peticijom koja je poslana predsjedniku Wilsonu u Pariz i na izborima za konstituantu. Osim toga, u poruci stoji da je hrvatski narod u Kraljevstvu SHS potlačen i da trpi *jednu besprimjernu strahovladu. Nema, dakle, u povijesti primjera da bi koji narod u ime bratstva i oslobođenja drugomu srodnomu narodu kušao batinom i oružanom silom uništiti njegovu tisućljetnu državnu i narodnu individualnost*. Zato Radić od regenta, kao vrhovnog vojnog zapovjednika, traži da povuče srpsku vojsku s prostora Hrvatske kako bi zakonito hrvatsko predstavništvo moglo normalno obavljati svoju vlast bez bilo koje vrste terora i da tek onda takvu uređenu i zadovoljnu Hrvatsku uvede u *slobodno ugovorenu zajednicu sa Srbijom i ostalim zemljama našega zajedničkoga međunarodnoga područja...*⁸⁴

Radić i u ovoj poruci regentu ističe hrvatsku državnu i narodnu individualnost te ne priznaje pravno postojanje nove državne zajednice, već smatra da je riječ samo o *zajedničkom međunarodnom području*. Hrvatsku praktički vidi kao okupirano područje i zato moli regenta da srpsku vojsku skloni s hrvatskog teritorija i zahtjeva hrvatsku samostalnost.⁸⁵

Koliko je Stjepan Radić bio uporan, ustrajan i energičan pri isticanju postojanja hrvatske države vidi se i po tome što je, dok su druge stranke izrađivale nacрте budućeg Ustava zajedničke države, radio na posebnom Ustavu neutralne seljačke republike hrvatske. Postojanjem Ustava postoji i država imena Neutralna Seljačka Republika Hrvatska sa svojim državnim teritorijem, kojem se pogranični okruzi mogu plebiscitom priključiti, kao i pogranične županije unutar Hrvatske odvojiti na isti način. Država ima svoj grb od 25 polja crvenih i bijelih

⁸³ Mužić 1988., 69., 70.

⁸⁴ Isti, 70.-72.

⁸⁵ Isti, 72., 73.

te državnu zastavu, crven-bijel-plav, državljanstvo je hrvatsko. Predsjednik republike ujedno se zove i ban, bira se na četiri godine, a politički je odgovoran isključivo narodu koji u državi ima sve slobode kao i u ostalim demokratskim državama. Ovaj Ustav raspravljen je na četvrtoj sjednici republikanske zastupničke većine banske Hrvatske 5. i 6. ožujka 1921., zastupnici HRSS-a su ga prihvatili 14. svibnja, dok je u narodu prihvaćen 26. lipnja iste godine, otkad *u banskoj Hrvatskoj može zakonito postojati vlast koja se temelji na onom Ustavu, a što god se tomu Ustavu protivi, sve je to samo puko bezakonje, dotično grubo nasilje, protivno načelima novog europskog javnog prava utvrđenog mirom u Versaillesu...* U tom Ustavu opet se spominje moguća buduća zajednica sa Srbijom i temelj je tadašnjih pogleda Radića i HRSS-a.⁸⁶

⁸⁶ Isti, 73.-76.

4. BORBA PROTIV VIDOVDANSKOG USTAVA

4.1. HRVATSKI BLOK

4.1.1 Formiranje i početak rada bloka

Na Vidovdan 1921., što pada na 28. lipnja, Ustavotvorna skupština napokon je izglasala ustav, koji se po tom srpskom blagdanu naziva Vidovdanski ustav. On je imao strogo centralistička obilježja i bio samo službena potvrda i ozakonjenje dotadašnje velikosrpske hegemonističke politike. Međutim, on će postati samo dodatna klica razdora jer činjenica je da ga je donijela *krnja* Ustavotvorna skupština, točnije samo Srbi i članovi onih političkih stranaka koje su vlastodršci u svrhu provođenja svojih namjera potkupili. Najveći dio hrvatskih i slovenskih političara nije sudjelovao u izglasavanju. Naime, od ukupno 419 političara koji su trebali dati svoj glas, u skupštini je u trenutku glasovanja bilo njih svega 258. Od tog broja 223 zastupnika svoj su glas dali za Ustav, a njih 35 protiv. Praktički je jasno da Ustav u normalnim okolnostima ne bi prošao jer 161 izabrani skupštinarac bio je izvan skupštine, što realno znači da ne bi glasao za potvrdu stanja kakvo je vladalo ranije, pa bi time njih 196 bilo protiv. Da nije bilo zakulisnih igara s potkupljenim strankama, Radikali i Demokrati bi ostali na 183 glasa za i Ustav ne bi bio prihvaćen. Naposljetku, vidljivo je da je izigran i dogovor o donošenju Ustava kvalificiranom većinom, izglasan je natpolovičnom.⁸⁷

Tijekom rasprava o ustavu predstavnici Hrvatske zajednice u Ustavotvornoj skupštini uvidjeli su da od toga da budu parlamentarna opozicija nema kruha, jer vladajući ne prihvaćaju nikakve primjedbe i nastavljaju djelovati po svom. Tako su njihova četiri zastupnika 21. svibnja 1921. otišla iz skupštine, a isti dan se priključila HRSS-u zajedno sa Hrvatskom strankom prava i povukla prvi zajednički potez. Svi izabrani predstavnici ovih triju stranka potpisali su *Poruku hrvatskom narodu*. Njome su unaprijed dali do znanja beogradskoj vrhuški da skupštini poriču pravo donošenja ustava i za Hrvatsku s obzirom da je, kako smo već spomenuli, bila *krnja*, tj.

⁸⁷ Matković 2003., 93.,99.,100. Od 93.-100 Matković prikazuje pobliže i kako je po Ustavu uređena država

u njoj nisu sudjelovali izabrani predstavnici hrvatskog naroda. Također, ponovno se poziva i na zaključke Hrvatskog sabora od 29. listopada. 1918.⁸⁸

Ovaj čin triju stranaka označio je početak stvaranja hrvatskog opozicijskog fronta prema Beogradu i njegovoj centralističkoj velikosrpskoj politici. Sve do kolovoza su trajali dogovori oko načina zajedničkog istupa, kao i uloge pojedine stranke i zajedničkog programa. U kolovozu 1921. od ovih triju stranaka osnovan je Hrvatski blok. Njegovo predsjedništvo činili su Stjepan Radić, Mate Drinković i Mirko Košutić, dok je izvršni odbor imao 12 članova, od čega je šest predstavnika bilo iz HRSS-a, a po tri iz Hrvatske Zajednice i HSP-a.⁸⁹

Sam broj predstavnika u izvršnom odboru novoformirane političke koalicije pokazuje tko je vodio glavnu riječ. Iako su i Hrvatska zajednica i HSP imali svoje interese i razloge za ulazak u ovakav blok s HRSS-om, jasno je tko je bio gazda. Radić je bio prvi čovjek i vukao sve konce bloka, a svakako je najviše profitirao. Uspio je oko sebe skupiti sve predstavnike hrvatskog naroda i time pokazati Beogradu kako uz njega i njegovu politiku nije samo hrvatsko seljaštvo, nego da se priklonila i inteligencija i tako dodatno pojačati pritisak na velikosrpske krugove. Svi budući istupi Hrvatskog bloka pokazat će izraziti Radićev primat u njegovoj politici.⁹⁰

Taj pojačani pritisak na Srbe očitovao se i prvim potezom Hrvatskog bloka i opet naravno samog Radića, koji je krenuo u razgovore s Radikalom Stojanom Protićem tijekom ljeta 1921.⁹¹ Protić je bio jedan od rijetkih koji je vidio opasnost u Vidovdanskom ustavu. Protivio mu se smatrajući da će se trenutni sistem *srušiti svojom unutrašnjom slabošću i nesposobnošću* i zagovarao sporazum s Hrvatima, jer *državi je prijeko potreban sporazum među plemenima. Bez takvog sporazuma nije moguća niti državna konsolidacija.*⁹²

Radić je Protiću rekao da su Hrvati, Srbi i Slovenci etnografski jedna cjelina, ali da imaju posebne narodne književnosti i što je najbitnije *posebne jake narodne svijesti*. Ponovno je istakao da su izbori iz studenog 1920. izraz onog što hrvatski narod hoće, a to je neutralna seljačka republika kroz izabranu seljačku republikansku zastupničku većinu i da ona kao takva traži da se ta volja ispoštuje. Radić potvrđuje da su se ostale dvije stranke priključile HRSS-u u smislu njegove politike kad kaže da je Hrvatski blok znak kako je inteligencija u Hrvatskoj

⁸⁸ Matković 1999/00., 267., 268.

⁸⁹ Isti, 268.-269.

⁹⁰ Isti, 269.-270.

⁹¹ Mužić 1988., 77.

⁹² Horvat 1942., 123.

stala na stranu najvećeg dijela hrvatskog naroda i da ima zadatak sporazumjeti se sa srpskim narodom, ali i jasno ustati protiv politike tiranije i nasilja koje provodi Beograd. Sve skupa Radić zaključuje ovako. *Ovo, dakle, nije nikakva 'plemenska podela' i nikakav 'separatizam' jer mi Hrvati nismo i ne ćemo biti ničije pleme, niti smo dio kojeg naroda, nego mi Hrvati jesmo i ostajemo poseban i samostalan narod hrvatski u potpunom smislu te riječi.*⁹³

Da Radić stoji na stajalištu zajednice sa Srbijom pokazuje i njegova izjava od 7. listopada 1921. u kojoj opet ističe potrebu sporazuma sa srpskim narodom rekavši da *zaista nema Hrvata, koji ne bi od sveg srca želio sporazum sa Srbima na teritoriju naše države; ali isto tako nema nijednog Hrvata, koji bi htio pogaziti svoj hrvatski narod, te koji bi prigruo šiju pred nasiljem.*⁹⁴

Međutim, u to vrijeme velikosrpski krugovi su razmišljali da se u ovim zahtjevima za sporazum doista krije Radićev pokušaj separatizma. Naime, Laza Marković je smatrao kako se iza Radićeve politike sporazuma sa Srbima krije težnja za odcjepljenje Hrvatske. Tu teoriju obrazložio je na način da bi, kad bi se krenulo prema sporazumu, to značilo prihvatiti grupu oko Radića kao predstavnike hrvatske republike, a samim time bi to predstavljalo sporazum dviju država, što pak poništava postojanje aktualne države. Tada bi Radić, u slučaju da do sporazuma ne dođe mogao bez problema proglasiti nezavisnu Hrvatsku Republiku, a da ona nije separatizam od Kraljevine SHS, jer ona zapravo ne postoji. *I u mesto da državne vlasti pritvore Radića i drugove i učine ga odgovornim za veleizdaju, Radić bi digao larmu i protestovao bi protiv mešanja jedne tuđe države, Srbije, u interne stvari samostalne Hrvatske.*⁹⁵

4.1.2. Memorandum Hrvatskog bloka genovskoj konferenciji

Ovakvi stavovi velikosrpske vladajuće strukture i nastavak upravljanja državom na istoj platformi, natjerao je Radića i Hrvatski blok na još ozbiljnije djelovanje. Već početkom 1922., 14. siječnja, okupila su se 63 narodna zastupnika, člana Hrvatskog bloka, u Zagrebu i prihvatila Memorandum u kojem stoji gotovo kompletan kratki rezime postojanja i razvoja hrvatske države još od devetog stoljeća. Tu je istaknuto da se Hrvatska zahvaljujući utjecajima srednje i zapadne Europe cijelo vrijeme svog postojanja razvija u njihovom pravcu, a da u novoj državi

⁹³ Mužić 1988., 77., 78.

⁹⁴ Horvat 1942., 124.

⁹⁵ Mužić 1988., 78., 79.

vlada *jednodušna opozicija jednog cijelog naroda* (hrvatskog) beogradskom nasilju i tiraniji kojim je nastala *balkanizacija Hrvatske puna opasnosti za mir Evrope i za spokojstvo svijeta*. U ovom memorandumu je naglašeno sljedeće. *Politička nezavisnost Hrvatske nije pravno nikada prekidana. Hrvatska je u stvari uvijek zauzimala mjesto jedne države, koja je imala svoj poseban teritorij, svoj poseban parlament i svoju posebnu vladu*. Stoga se u memorandumu apelira na zapadne zemlje da reagiraju jer *srpski političari nemaju nikakove svijesti o dvama glavnim europskim idejama: o miru voljnom, a ne nametnutom, te o pravnom poretku, a ne nasilju. Zato su u Hrvatskoj inaugurirali jednu hrvatoždersku politiku pod etiketom jugoslavenskog narodnog jedinstva s ciljem da prosto i čisto uništi etnički narod Hrvatske*. Tu je očito kako se upozorava na ugrožavanje samog opstanka hrvatskog naroda. Uz sve to, ništa što je hrvatska opozicija napravila, a sve se redom spominje u memorandumu, nije pomoglo promjeni stanja u državi. U skladu sa svim tim, u ovoj spomenici se zaključuje da *ostvarenje jedne istinske suverenosti Hrvatske – ili priznanje hrvatske države u zajedničkim granicama međunarodne zajednice Srba, Hrvata i Slovenaca – postaje na taj način jedna evropska potreba, očigledna za sve pobornike poretka, na koji su pristali oni, koji su pod njim*.⁹⁶

Ovaj memorandum trebao se poslati *javnom mnijenju civiliziranog svijeta, a specijalno delegatima genovske konferencije*. Genovsku konferenciju sazvale su europske zapadnjačke zemlje posebnim zalaganjem engleske vlade s ciljem da se pozovu predstavnici svih europskih država i pokušaju srediti nesuglasice koje bi mogli dovesti do narušavanja europskog mira. Iako je trebao ostati tajna, za memorandum je nekako saznala beogradska *Politika* i objavila ga 13. veljače. Vrh Hrvatskog bloka potom se oglasio i priopćio kako je riječ samo o nacrtu prilika u Hrvatskoj i kako ga tek treba doraditi. Stoga se doista krenulo u određene preinake prvog teksta, koji je osim kamufliranja u ljepše riječi zapravo imao isto značenje kao i prvi tekst.⁹⁷

Predstavku su članovi Hrvatskog bloka prihvatili 25. veljače 1922., a da se radi o malo manje agresivnom i napadačkom tekstu prema vlastodršcima, potvrdio je i sam Stjepan Radić u svom govoru istog dana. Prvi čovjek bloka istaknuo je da je glavna bit cijelog memoranduma naglasiti postojanje hrvatskog pitanja i na narodnoj i međunarodnoj razini. Zatim Radić opisuje na koji način je ublažio tekst memoranduma, a odmah odgovara i zašto. *Ali to je trebalo tako učiniti, da nas vlastodržci ne mogu progoniti, a da nas vanjski svijet može razumjeti. Mi smo već prije, kad je HRSS samostalno istupala, istupali u stvari najradikalnije, ali u formi takovoj,*

⁹⁶ Horvat 1942., 117.-121- donosi puni tekst memoranduma, Mužić 1988., 87., 88. skraćene pojedine izvatke iz teksta.

⁹⁷ Matković 1999/00., 271.

da nas se ne može progoniti. Tako smo istupali i u ovom slučaju. Istaknuli smo solidarnost interesa Srba, Hrvata i Slovenaca.

Međutim, ova predstavka nije poslana izravno konferenciji u Genovi nego državnom vrhu Kraljevine SHS, točnije Nikoli Pašiću, jer su i predstavnici vlasti ove države pozvani na konferenciju. U njoj stoji da je poziv upućen Beogradu isključivo zato što je Kraljevina SHS međunarodno priznata, pa drži i beogradsku vladu formalnom predstavnicom svih zemalja u *međunarodno priznatim granicama Srba, Hrvata i Slovenaca*. Hrvatski blok, samim time Radić, poslali su Pašiću jasnu poruku da bez obzira na unutrašnje odnose koji vladaju unutar *zajedničkih međunarodnih granica Srba, Hrvata i Slovenaca*, prema inozemstvu imaju istupiti zajednički jer ih vežu takvi interesi. Ali s obzirom na navedeno, smatraju u Hrvatskom bloku da pravi predstavnici Hrvatske, dakle ustavna zastupnička većina banske Hrvatske također treba biti zastupljena u zajedničkoj delegaciji, a da to očekuju i ostale zemlje koje će biti prisutne na toj konferenciji. Stoga se u predstavi čvrsto i odlučno poručuje Pašiću sljedeće. *Za slučaj, da bez obzira na sve ovo sadašnji vlastodržci u Beogradu izaberu delegate prema svojim osobnim nazorima, - a među njima makar i kojega Hrvata samo iz taktičkih razloga, - tad ovo neće biti predstavnici hrvatskog naroda, pa ne će moći govoriti u njegovo ime, ne će dakle imati nikakve moralne sposobnosti ni pravnog ovlaštenja, da i za hrvatski narod zastupaju ovo zajedničko međunarodno područje Srba, Hrvata i Slovenaca, ne će imati potrebitog ugleda, te ne će moći uspješno surađivati u velikom dijelu konferencije. Ako se to doista dogodi, upozoravaju iz Bloka da će hrvatska zastupnička većina to držati za ponovan akt uzurpacije beogradskih vlastodržaca nad hrvatskim narodom koji ovaj neće nikad odobriti, te da HB unaprijed prosvjeduje protiv te opcije i negira pravo takvoj delegaciji da u ime i hrvatskog naroda na konferenciju i samo pristupe... Ukoliko, pak, iz Beograda pristaju na prijedlog Hrvatskog bloka, tada si on uzima za pravo, kao od naroda izabrana zastupnička većina, izabrati izaslanike hrvatskog naroda i Hrvatske koji će sudjelovati na konferenciji u sastavu delegacije iz međunarodno priznatog područja Srba, Hrvata i Slovenaca.*⁹⁸

Iz ovoga je vidljivo da Radić Hrvatsku drži kao suverenu i sa Srbijom želi zajednički nastupati samo prema inozemstvu, a ne prihvaća Kraljevstvo SHS kao državu nego kao međunarodno priznato područje na kojem se unutrašnji odnosi mogu rješavati na temelju sporazuma. Vjeruje da iza njega stoji cijeli hrvatski narod, ali za potvrdu toga trebali su mu još i parlamentarni izbori. Stoga je svoj govor na sjednici zastupničke većine banske Hrvatske, na

⁹⁸ Horvat 1942., 130.-133.

kojoj je citirana predstavka prihvaćena, rekao ovako. *Sporazum ćemo praviti onda, kad ćemo imati legitimaciju za sve naše narodno područje.*⁹⁹ Koje je to područje Hrvatski blok je jasno istaknuo u travnju iste godine. U svom priopćenju Dalmaciju je nazvao *neprijepornim hrvatskim teritorijem*, Bosnu i Hercegovinu vidi *bitnim dijelom hrvatskog i narodnog problema* tako da i njihov položaj smatra *bitnim dijelom hrvatsko-srpskog sporazuma*. Osim toga, bunjevačke Hrvate smatra sastavnim dijelom hrvatskog naroda.¹⁰⁰

Da je za sporazum prerano pokazala je i činjenica da se Pašić oglušio na ovu predstavku i poslao u Genovu delegaciju s Momčilom Ninčićem na čelu, neovisno od Hrvatskog bloka. To je navelo Radića i HB da se sami napokon obrate konferenciji. Na njegovu inicijativu sastali su se svi članovi 25. ožujka 1922. i zajednički donijeli zaključak kako će na francuskom jeziku poslati memorandum konferenciji. U tekstu memoranduma stoji da se Hrvatski blok kao ustavno zastupstvo Hrvatske i hrvatskog naroda obraća ovom *visokomu zboru* na ovakav način jer, iako se predstavkom obratilo beogradskoj vladi, ova je to ignorirala, pa je Hrvatska ostala bez svojih zastupnika u zajedničkoj delegaciji, što HB-u kao predstavniku hrvatskog naroda nije dalo druge mogućnosti osim ovakvog istupa u njegovo ime.¹⁰¹ Doduše, razlog zbog kojeg se ovaj memorandum poslao nisu unutrašnji problemi u Kraljevini SHS, nego vanjskopolitička situacija, ponajviše ona vezana za Italiju i Rapallski ugovor. Naravno, tu je Hrvatski blok stao u obranu hrvatskog teritorija na koji pretenzije ima Italija. Posebno je bitan bio položaj Rijeke. Tako da je, na neki način, blok zapravo u ovom slučaju bio potpora beogradskoj vladi, koja je težila iskoristiti ovu konferenciju za uspostavljanje kontakta s Italijom u tu svrhu.¹⁰²

4.1.3. Posljednji potezi Hrvatskog bloka i nestajanje

Jedan od glavnih ciljeva Hrvatskog bloka bio je pokrenuti pregovore i započeti s pokušajem kreiranja takve atmosfere u kojoj može doći do sporazuma između Hrvatske i Srbije, odnosno hrvatskog i srpskog naroda.¹⁰³ Iako su uspostavljeni kontakti sa Stojanom Protićem, tada on nije bio u prvom planu, nego Nikola Pašić, čije je ignoriranje predstavke Hrvatskog bloka bio prvi znak da od sporazuma trenutno ne može biti ništa, a još više Svetozar Pribićević koji je još više mučio Stjepana Radića. Tako Radić za jedan srpski list u to vrijeme kaže kako

⁹⁹ Mužić 1988., 90., 91.

¹⁰⁰ Matković 1999/00., 272.

¹⁰¹ Horvat 1942., 133., 134.

¹⁰² Matković 1999/00., 272.

¹⁰³ Isti, 272.

je upravo *Pribićević stvarni vladar u Hrvatskoj*, a da takvu moć ima samo zahvaljujući Srbima iz Srbije, pa stoga *Hrvati nemaju povjerenja, da itko od srbijanskih državnika, izuzev Protića, hoće uistinu pošten i pravedan sporazum s Hrvatima*.¹⁰⁴

Da Pribićević ima doista premoć u tim trenucima vidljivo je u tome što je vlada 26. travnja 1922. donijela odluku o podjeli države na 33 oblasti.¹⁰⁵ Riječ je o administrativnoj podjeli zemlje čiji je zakonski nacrt zapravo djelo upravo Pribićevića koji se time pohvalio u novinama već u studenom 1921. Kakva je doista namjera ovog hrvatskog Srbina bila pokazuje činjenica što je Hrvatsku i Slavoniju podijelio na četiri oblasti, zagrebačku, osječku, srijemsku i primorsko-krajišku, s time da su u dvije potonje Srbi bili brojniji od Hrvata. Rudolf Horvat na primjeru primorsko-krajiške pokazuje kako je to postignuto. Naime, središte ove oblasti bilo bi u Karlovcu. Zato je Pribićević sve Srbe južno od Save priključio toj oblasti, a područje karlovačkog kotara koji je bio praktički čisti hrvatski priključio zagrebačkoj oblasti. Glavni cilj Svetozara Pribićevića bio je, dakle, *da što veći broj Hrvata strpa u takove oblasti, gdje će gospodovati Srbi*.¹⁰⁶

Kad je vlada donijela ovu odluku bilo je nužno odmah reagirati. Hrvatski blok ponovno se oglasio 14. svibnja na novoj sjednici kojoj je na čelu bio Radić. Na sjednici su jednoglasno prihvaćene tri rezolucije na prijedlog predsjedništva Bloka. Najvažnija je bila treća u kojoj je vladina parcelacija Hrvatske osuđena kao neviđeni apsolutizam četiri beogradska oligarha (Pašića, Pribićevića, Trifkovića i Marinkovića). Ono što je posebno smetalo hrvatskim predstavnicima je to što *taj besprimjerni apsolutizam nije naišao niti na načelnu osudu srpske političke javnosti niti na odlučnu opoziciju bilo koje srpske političke stranke*, pa iz Bloka upozoravaju da ako *i provedba ovoga apsolutističkog akta naiđe u Srbiji i među Srbima na istu ravnodušnost i sukrivnju* da Hrvatski blok ne namjerava ulaziti *ni u kakove političke razgovore, a kamo li u kakove političke pregovore s kojim mu drago političkim faktorom u Srbiji*. Iz ovoga se vrlo lako može zaključiti raspoloženje u srpskom političkom i javnom mnijenju po provođenju Vidovdanskog ustava, kao i situacija u kojoj se nalazio Hrvatski blok.¹⁰⁷

Ovo je bio jedan od posljednjih čina Hrvatskog bloka jer je uslijedilo razilaženje. Od početka je bilo jasno da je Stjepan Radić kolovođa zajedničke hrvatske opozicije, a to je posebno postalo jasno iz dva razloga. Prvi razlog je vidljiv iz sukoba s HSP-om, jer su u ovoj

¹⁰⁴ Mužić 1988., 94.

¹⁰⁵ Isti, 94.

¹⁰⁶ Horvat 1942., 115.-117.

¹⁰⁷ Isti, 137.-139.

stranci bili protiv bilo kakvog sporazuma sa Srbima, dok su HRSS i HZ prihvaćali, tj. težili sporazumu. Stoga je Radić isključio Hrvatsku stranku prava iz Hrvatskog bloka i time pokazao dominaciju unutar zajedničkog tijela hrvatske opozicije. Hrvatska zajednica je, pak, prihvatila tu odluku i s njom se složila jer je po pitanju sporazuma bila na istom pravcu kao i HRSS. Unatoč tome, Radić je 13. kolovoza 1922. godine u Slobodnom Domu izjavio da na sljedeće izbore HRSS ide samostalno, *bez gospodskih stranaka*. Tu je zapravo bilo jasno da je Radiću Hrvatski blok poslužio da se Beogradu pokaže hrvatsko zajedništvo u nastupu protiv velikosrpske politike, tj. da je uz seljaštvo sad na istoj crti i hrvatska građanska inteligencija. To je zapravo značilo da je cijela Hrvatska stala uz njegov program, a samim time nema potrebe ići zajednički u izbore jer seljaci ne žele da njime opet upravlja gospoda, dok je sam Radić već stekao podršku i u tom sloju stanovništva. Zajedničari su uvidjeli da u tome ima rezona, pa su se odlučili povući u stranu i žrtvovati. Tako je 11. veljače 1923. stranački vrh Hrvatske zajednice donio odluku da neće imati svojih kandidata u Banskoj Hrvatskoj navodeći simpatizere da svoj glas daju Radiću i HRSS-u.¹⁰⁸

4.2. IZBORI ZA NARODNU SKUPŠTINU 1923. GODINE

Kao čovjek koji se protivi revoluciji i svoje ideje i zahtjeve želi provesti kroz političku borbu, Stjepan Radić, kao i cjelokupno vodstvo HRSS-a, čekao je parlamentarne izbore da se *ona nova snaga koja se neprestano razvijala neumornim političkim radom, opet pokaže na izborima sve dotle dok vlastodržci ne budu prisiljeni poštivati narodnu volju*.¹⁰⁹ Radiću su izbori trebali pokazati ostaju li svi oni koji su 1920. godine glasali za njegov program i dalje na istim osnovama pod njegovim vodstvom, dakle banska Hrvatska, ali je trebao dobiti odgovor i na pitanje diše li se u Dalmaciji i Bosni i Hercegovini na isti način.¹¹⁰

Izbori su se trebali provoditi na temelju popisa stanovništva iz 1910. godine umjesto novog iz 1921. što je Srbima dalo veliku prednost jer je kroz rat golemi broj Srba stradao, a u Hrvatskoj se u tom vremenu broj stanovnika povećao. Tako da su izborni rezultati mogli ići samo na štetu Hrvata. Sam Radić bunio se na ovu odluku pa je u kolovozu 1922. HRSS izdala proglas kojim *prosvjeduje proti novom izbornom zakonu, jer dodjeljuje mandate i za 600.000*

¹⁰⁸ Matković 1999/00., 273.-275.

¹⁰⁹ Mužić 1988., 111.

¹¹⁰ Herceg 1923., 43.

*poginulih Srba...*¹¹¹ Ovaj postupak najbolje ocrtava dotadašnje izjave velikosrpskih političkih krugova da je sama Kraljevina SHS nastala zahvaljujući srpskoj žrtvi i pobjedi u ratu.¹¹²

Izborima koje je raspisala radikalska vlada 16. prosinca 1922., a trebali su se održati 18. ožujka 1923. godine prethodio je pravi predizborni teror nad svima onima koji su htjeli glas dati Stjepanu Radiću, a predizborni skupovi HRSS-a često su prekidani napadima na organizatore, govornike i okupljene. Kao da vladajući ovog puta nisu htjeli ništa prepustiti slučaju kako im se ne bi dogodilo iznenađenje iz studenog 1920.¹¹³

No, koliko god se trudili, beogradski vlastodršci nisu uspjeli izbiti iz naroda volju za promjenama režima. Stjepan Radić i HRSS na izborima za Narodnu skupštinu 18. ožujka 1923. dobili su 472.733 glasa ili u prijevodu 70 mandata. Ono što je posebno iznenadilo je osam od 15 osvojenih mandata u Dalmaciji, jer je to pokrajina u kojoj je jugoslavenska svijest najjača.¹¹⁴

Radić je sad definitivno znao koliku vojsku ljudi ima iza sebe i to tumačio *kao legitimaciju pred čitavim svijetom, da su Hrvati postali narod u pravom smislu riječi i da im zato pripada neograničeno pravo narodnog samoodređenja, koje znači oživotvoriti seljačku republiku.*¹¹⁵

Zato se 25. ožujka 1923. sastalo hrvatsko narodno zastupstvo u Zagrebu i donijelo brojne zaključke i osnove na kojima će ležati svi njihovi budući istupi i potezi. Najprije se proglasilo legitimnim nasljednikom Hrvatskog sabora koji nije na legalan način raspušten, pa zato pravno nikad nije prestao postojati. Zatim se ovo narodno zastupstvo nastavlja smatrati hrvatskim državnim saborom. Međutim, iako su tako ustanovili, nisu ga formalno proglasili razmišljajući o užasnim posljedicama mogućeg građanskog rata. Također, obznanjeno je da će svoj rad i dalje vezati uz poštivanje kao i provođenje onoga što želi sam hrvatski narod, ali ostaju pri načelu prava naroda na samoodređenje te neće odustati od politike sporazuma sa srpskim narodom. Prihvaćaju i smatraju najboljim okvirom trenutne zajedničke međunarodne granice Srba, Hrvata i Slovenaca, ali proglašavaju ništetnim sve odredbe i zakone donesene u Beogradu za područje Hrvatske, a svu upravu koju vlastodršci vrše u Hrvatskoj, kao i način na

¹¹¹ Horvat 1942., 147., 148.

¹¹² Drljević 1944., 109.

¹¹³ Janjatović 1996a., 48.- 56.

¹¹⁴ Mužić 1988., 111.

¹¹⁵ Isti, 111.

koji je provode drže uzurpacijom. Naposljetku, hrvatsko narodno zastupstvo se smatra ravnopravnim svakom drugom parlamentu.¹¹⁶

4.3. FEDERALISTIČKI BLOK

Stjepan Radić je, s vjetrom u leđa koji je dobio od hrvatskog naroda, nastavio s radom na istom pravcu za koji je ponovno dobio odobrenje ili bolje reći potvrdu odobrenja, pa je na tim krilima krajem ožujka, početkom travnja 1923. napravio još jedan važan korak u borbi protiv centralizma i velikosrpske hegemonije. Nakon što je organiziranjem Hrvatskog bloka uspio stvoriti jednodušnu opoziciju vladajućem režimu na području Hrvatske, sad se to počelo događati i na razini cijele zajedničke države. Naime, vođe Slovenske ljudske stranke i Jugoslavenske muslimanske organizacije, Anton Korošec i Mehmed Spaho, prozreli su politiku režima i odlučili su se priključiti Stjepanu Radiću. S obzirom na rezultate izbora bilo je očito da je on najveća opozicija i najozbiljniji protivnik režimu, a vezali su ih zajednički interesi još od ranije, borba protiv Vidovdanskog centralističkog ustava, kao i težnja za održavanjem Hrvatske, Slovenije i Bosne kao posebnih jedinica unutar Kraljevine SHS. Tako je stvoren Federalistički blok.¹¹⁷

Koliko je to veliko na razini cijele države pokazao je Radić odgovorivši beogradskim novinarima, koji su već spominjali da je blok formiran, prvog travnja u Slobodnom Domu. *Gotovo je i više, nego li Federalistički Blok. Gotovo je to, da Slovenci, Hrvati i Herceg-Bosna sa 111 narodnih zastupnika, s kojih 700.000 izbornika, a s dobrih 5 milijuna probuđenoga i organiziranoga naroda idu posve složno proti beogradskom centralizmu zato, da se ne dijele ni Slovenija ni Hrvatska ni Herceg-Bosna; zato, da ni u Ljubljani ni u Zagrebu ni u Sarajevu ne ovladaju niti Pašićevi niti ičiji službenici; zato da Slovenci kao narod, i Hrvati kao narod, a Herceg-Bosna kao posebna historijska zemlja, imaju sve ono, za što je narod sposoban, pa što narod zahtijeva i za što je narod glasovao s dotle još neviđenom slogom i oduševljenjem.*¹¹⁸

Međutim, kako i u Hrvatskom bloku, tako i u Federalističkom HRSS, zapravo Stjepan Radić, vodio je glavnu riječ dok su i SLS i JMO bile potpuno u drugom planu. Ove tri stranke unutar zajedničkog tijela nisu imale niti definirane odnose ni zadaće, što samo potvrđuje da su

¹¹⁶ Isti, 113.-115.

¹¹⁷ Horvat 1942., 165.

¹¹⁸ Isti, 165.

SLS i JMO poslužile HRSS-u da izgleda mišićavije prema van, u borbi s režimom. Samim time i politika Federalističkog bloka prema nositeljima vlasti u Beogradu bila je ravna onoj koju je s njima i prema njima vodio Stjepan Radić, a to je traženje sporazuma hrvatskog i srpskog naroda. Jednako tako, sve vatrene strijele iz vlade upućene Federalističkom bloku, bile su zapravo namijenjene Stjepanu Radiću.¹¹⁹

4.3.1. Markov protokol

No, frcale iskre na sve strane ili ne, Nikola Pašić je po prvi puta morao ozbiljno razmisliti o Stjepanu Radiću kao čovjeku s kojim bi morao razgovarati. Na to su ga natjerali izborni rezultati. Od ukupno 312 mjesta koliko je tada trebalo popuniti u Narodnoj skupštini, Radikali su dobili 108 i bili su poprilično nezadovoljni, pa im je Radić trebao za ostvarivanje parlamentarne većine. Stoga je Pašić poslao svog izaslanika u liku ministra Đive Supila, da ponudi Radiću za suradnju čak i devet mjesta u vladi, od čega bi šest pripalo njegovu HRSS-u, dva SLS-u i jedno JMO-u.¹²⁰

Da se dogovor sprema bilo je jasno kad je Radić najprije poslao Vladka Mačeka i Jurja Krnjevića u Beograd, poslije čega je Pašić odlučio poslati Marka Đuričića i Vojislava Janjića u Zagreb. Posjet dvojice Radikala Zagrebu zbio se 12. travnja. Toga i sljedećeg dana vođeni su razgovori između predstavnika Federalističkog bloka i radikalnog dvojca te Blaška Rajića, predstavnika Bunjevaca iz Bačke. Na tim sastancima 12. i 13. travnja 1923. zaključeno je na Radićev prijedlog, da će se kao preduvjet za sporazum HRSS zadržati kao i do sada izvan skupštine i da Radikali mogu složiti homogenu vladu. Ipak, on će vršiti nadzor nad poslovima Radikalne stranke jer će u skupštinu ići i narodni zastupnici SLS-a i JMO-a, kao i tri bunjevačka zastupnika, koja će se priključiti klubu SLS-a. Oni se neće priklanjati ni poziciji ni opoziciji, ali im je zadatak jasan. S obzirom da se Radić odrekao, zajedno s ostatkom narodnih zastupnika svoje stranke, dolaska u skupštinu, od Pašića je tražio da se ne provodi podjela države na oblasti kojom bi se Hrvatska raskomadala, jer će u protivnom promijeniti svoju odluku i dolaskom u Beograd srušiti Radikalnu vladu. Budući da je ovaj protokol prvi potpisao najstariji među

¹¹⁹ Matković 2003., 156.

¹²⁰ Horvat 1942., 164.-166., Mužić 1988., 116.-120. piše da je bilo više kontakata Radića i Pašića u to vrijeme i donosi više ispričanih verzija kako su ti pregovori tekli i kako je uopće do njih dolazilo. No, napominje da je Rudolf Horvat donio najcjelovitiji prikaz pregovora uz povijesne dokumente i vlastita saznanja

prisutnima, Radikal Marko Đuričić, Stjepan Radić je rekao neka se onda sam spis zove *Markov protokol*.¹²¹

Prvi problem pojavio se jako brzo. Markov protokol trebao je ostati tajni spis kao prvi ozbiljan preduvjet na putu prema hrvatsko-srpskom sporazumu. Dogovor je bio da Svetozar Pribićević ne smije doznati za protokol. Iako su se tako dogovorili, Radikali nisu mogli izdržati ili im to jednostavno nije bio cilj. U svakom slučaju, Pribićevićev prijatelj Vojislav Janjić odmah sutradan po potpisu protokola stigao je u klub Demokratske stranke kako bi potanko upoznao Pribićevića s onim što se događalo u Zagrebu. Sve ovo saznalo je 65 hrvatskih narodnih zastupnika na sjednici koju su održali 14. travnja i odmah se pobunili protiv bilo kakve dalje suradnje s Radikalima. Radić je, pak, spomenuo da je sve u rukama Federalističkog bloka jer JMO i SLS s Bunjevcima uvijek mogu okrenuti ploču ako vide da homogena radikalska vlada ne radi kako treba.

Radić je težio pregovarati s Radikalima jer su oni bili glavni predstavnici srpskog naroda s obzirom da su tamo dobili najveći broj glasova. Ali pregovore je vodio nastojeći sporazumom doći do stvaranja konfederativne zajednice. Ipak, pokazat će se da se prevario. Prije svega, Radikali nisu imali nikakvu namjeru odustati od Vidovdanskog ustava. Točnije, nisu htjeli *napustiti poziciju državnog i narodnog jedinstva za ljubav parlamentarne potpore grupe koja traži reviziju Ustava i koja zahtijeva posebnu hrvatsku državu*.¹²²

I doista tako je i bilo. Pašić je ispregovario s određenim opozicijskim skupinama prelazak na njihovu stranu i stvorio parlamentarnu većinu sa 132 zastupnika protiv 111 opozicijskih. Stvorivši tako stabilnu i sigurnu većinu, predsjednik vlade je početkom lipnja 1923. izjavio da ostaje pri politici skrojenoj Vidovdanskim ustavom, što je značilo i skoro provođenje ukidanja pokrajinskih vlada i podjela zemlje na oblasti. Prema Horvatu, Radić je tada uočio da su ga Radikali prevarili.¹²³

Mužić, s druge strane, ne misli tako. On drži da je Radić u svibnju poslao dvojicu ljudi na razgovor s Pašićem ne očekujući ništa, nego tek da pokaže javnosti kako je pokušao baš sve ne bi li pregovori bili sprovedeni na normalan način. Ipak, Mužić napominje da je Radić na

¹²¹ Horvat 1942., 167.-168.

¹²² Mužić 1988., 121. Stajalište Radikala o Markovu protokolu Ivan Mužić iznio je na temelju onog što je napisao njihov prvak Laza Marković u svojoj *Politici*

¹²³ Horvat 1942., 184.

stotoj godišnjici rođenja Ante Starčevića rekao kako se Markov protokol mora provesti jer će inače Srbija propasti.¹²⁴

Naravno, Radiću je bilo jasno da on i dalje raspolaže sa svojih 70 ljudi i da ih uvijek može poslati u skupštinu. On je već 15. travnja u Borongaju održao znameniti govor, odmah nakon što se saznalo za nepoštivanje tajnosti Markova protokola s radikalske strane. Ovaj govor pokazao je da Radić nastavlja na početnim idejama mirotvorstva tražiti suverenost Hrvatske, a koliko je govor bio značajan, potvrdila je i velika zanimacija režima za to koliko je odjeknuo među narodom, tražeći od županijskih čelnika i kotarskih predstojnika odgovor na pitanje što su uopće od njega očekivali, pri čemu su neki odgovarali kako je narod iz određenih krajeva htio saznati što se dogovaralo s Radikalima, dok su drugi išli i korak dalje, pa čak vjerovali da bi Radić mogao proglasiti republiku. Točan razlog ovakvog postupka organa vlasti nije jasan, ali Bosiljka Janjatović vjeruje da je režim htio provjeriti odjeke skupštine, jer im je najvažnije bilo upravo to da Radić ne pošalje narodne zastupnike svoje stranke u skupštinu.¹²⁵

Radić je pomalo revoltiran dosta agresivno i otvoreno govorio. Po mišljenju Sekule Drljevića, vođa HRSS-a je bio itekako svjestan svoje moralne nadmoći i zanosa među narodom pa, kako je on to napisao, Radić *nije govorio, nego grmio*. Drljević je označio njegov nastup u Borongaju kao *govorničko remek djelo*, citiravši dio u kojem ovaj spominje batinanje hrvatskog naroda samo zbog toga što su za republikanstvo. U tom dijelu značajan je dio teksta u kojem Radić još jednom pokazuje da bez obzira na protokol ostaje na osnovi hrvatskog narodnog individualiteta, ali i, po Drljeviću, otkriva raspoloženje koje je u Hrvatskoj tada vladalo prema Srbiji. *Nikad više ne će se naći čovjek u našim redovima, koji će reći, da smo mi i Srbi jedan narod. Krvnik i njegova žrtva nisu jedno. Srbijanski su seljaci krivi u toliko, kad o tome čuju, da se još nije digao protest. Nijedan list, nijedan političar još se nije našao, pa da je protiv tih zvjerstava što napisao.*¹²⁶

Nadalje, Radić je na ovoj velikoj skupštini pokazao već dva dana nakon potpisivanja Markova protokola da se to ne može dobro završiti jer vlastodršci, iako su potpisali da će sve rješavati sporazumom, zapravo bez sile ne mogu, pa da *čim su potpisali ovo, odmah im je bilo žao*. Radić se nakon toga dotaknuo i kralja, iz čega se jasno vidi da je jedini njegov interes konfederacija. *Mi se možemo sporazumjeti, što će biti s kraljevstvom, kakovu ćemo mu zadaću dati naročito u međunarodnim odnošajima. To sve može biti, ali nikad više ne će biti kraljevska*

¹²⁴ Mužić 1988., 123.

¹²⁵ Janjatović 1994., 287.-296.

¹²⁶ Drljević 1944., 119., 120.

vlada u Zagrebu. Kraljevske vlade u Zagrebu republikanski narod ne može i ne će priznati. Kralj može biti znak naše međunarodne zajednice; ako to ugovorimo, to može biti. U tom smislu, rekao je dalje, navodeći kako će tako pristupiti srpskom seljaku, ovo. *Kao Hrvati tražimo hrvatski suverenitet, a Beograd zna, što to znači. Taj suverenitet hoćemo sporazumom, ali ne sa srpskim kraljem, nego sa srpskim narodom. A što će biti sa kraljem, to je stvar našega sporazuma.* Ako ovaj ne pristane na takvu čovječnu i republikansku politiku, da onda nije srpski narod nego rob. Radić je naglasio da su nakon izbora za taj sporazum prisiljeni, ne iz želje, nego iz nužnosti ići u pregovore s onom srpskom strankom koja ima većinu, jer je to znak da je predstavnicom srpskog naroda. Međutim, ako oni neće sporazuma, onda će ih drugi narodi zaokružiti.¹²⁷

Drljević je posebno zabilježio da je još nakon izglasavanja Vidovdanskog ustava Radiću manje bitan bio njegov sadržaj u negativnom smislu, koliko je upravo on kao takav doveo do povezivanja ostalih naroda u Kraljevini SHS. Uz Hrvate naveo je Makedonce i svoje Crnogorce. Tako je počelo dolaziti do zaokruživanja Srbije, a Federalistički blok samo je pokazao da su uz Radića sada i Slovenci i bosanski Muslimani predvođeni Spahom.¹²⁸

Zato se Radić u svom govoru osvrnuo i na ostale članove bloka rekavši da je Spaho i JMO dobio toliko glasova za narodnu skupštinu samo zato što su rekli da nakon izbora idu s njim, a protiv režima. A na pregovorima oko Markovog protokola su samo šutjeli ili govorili o Bosni istoj onoj koju Srbi smatraju potpuno svojom, iako su izbori pokazali potpuno suprotno. S druge strane, Korošec i SLS su, po Radiću, shvatili da su narod i da se mogu suprotstaviti režimu kao narod kojeg je baš njegova republikanska politika osvijestila.¹²⁹

Dakle, iako je, kako smo spomenuli, Mužić naveo Radićevo spominjanje da se Markov protokol mora provesti jer će u protivnom Srbija propasti, to nije zato što je vjerovao u njegovo ispunjenje. Sama činjenica da je u Borongaju spomenuo da im je sila draža i da nerado pregovaraju s njima, jasno potvrđuje tu tezu. No, ostavlja Mužić opciju da je eventualno Radić imao nekih aluzija ili nada još neko vrijeme, da bi se on mogao ostvariti. Ali svaka nada je nestala onog trenutka kad je Radić 24. lipnja 1923. nedvosmisleno rekao kako ga je Pašić htio ubiti, pa je stoga poslao nalog da se na skupštini HRSS-a pojave žandari, a sve u dogovoru s Pribičevićem i Markovićem.¹³⁰

¹²⁷ Horvat 1942., 174.-181. Tu je Horvat donio cijeli Radićev govor u Borongaju

¹²⁸ Drljević 1944., 118.

¹²⁹ Horvat 1942., 176., 177.

¹³⁰ Mužić 1988., 125

4.4. DVOSTRUKA POLITIKA IZ INOZEMSTVA

4.4.1 Radić u Londonu

Stjepan Radić jako je brzo, dakle, uvidio nepoštenje čelnika Radikalne stranke koje će teško dovesti do provođenja *Markova protokola*, a samim time i do hrvatsko-srpskog sporazuma kojem je težio. Izrevoltiran time, Radić je na skupovima govorio vrlo otvoreno o onome što misli o državnom političkom vrhu, pa su vlasti tako počele spremati njegovo uhićenje zbog vrijeđanja kraljice Marije. Naime, Radić je 14. srpnja 1923. u jednom govoru usporedio kraljicu s markizom Pompadour za što su novinari odmah obavijestili Beograd. Čim je vlada, koja je samo čekala povoljnu priliku, saznala za ovo, odmah je odlučeno da se Radić treba zatvoriti. Stoga je Stjepan Radić odlučio napustiti zemlju 21. srpnja. Najprije je preko Mađarske otišao do Beča, a onda preko Pariza završio u Londonu.¹³¹

Ivan Mužić piše da je Radić u noći s 22. na 23. srpnja prešao u inozemstvo preko Mađarske. No, Mužić ne spominje da bi bijeg zbog uhićenja bio razlog tome. On se drži jednog kasnijeg tumačenja iz redova HRSS-a po kojem je njihov stranački vođa otišao u inozemstvo jer je shvatio da u zemlji ništa ne može postići mirnim putem.¹³²

U svakom slučaju Radić je odlazak, odnosno bijeg u inozemstvo iskoristio kako bi čelne ljude vodećih europskih država iz prve ruke uputio u prilike u Kraljevini SHS i upoznao ih s hrvatskim pitanjem. Na taj način je htio pridobiti njihovu naklonost prema Hrvatskoj, odnosno pronaći veću silu koja će pomoći ostvariti mu težnju preuređenja jugoslavenske države u duhu ravnopravnosti naroda. Tako bi stvorio pritisak i na srpsku političku elitu koja kroji aktualno stanje u Kraljevini SHS.¹³³

Prvo je, dakle, Radić otišao na Zapad, u Englesku. Tamo je ostao od 17. kolovoza do 22. prosinca 1923. Pokušao je razgovarati s brojnim ljudima iz engleskog političkog života i uzdao se u njihovo razumijevanje i pomoć. Želio je iznijeti potrebu da Hrvati unutar svojih granica imaju vlastitu vlast i upravu. Tako je Edwardu Boyleu rekao kako i Trumbić, kao i on, želi ostati u jugoslavenskoj zajednici sa Srbijom, ali da se mora poštovati kako državni, tako i

¹³¹ Horvat 1942., 184.

¹³² Mužić 1988., 128.

¹³³ Kolar-Dimitrijević 1972., 7.

narodni individualitet Hrvatske, što znači dati Hrvatima da vladaju unutar vlastitih granica u zajedničkoj državi, odnosno *da hrvatski narod bude kod kuće jedini pravi suveren*.¹³⁴

Zašto Radić traži barem toliko hrvatske samostalnosti i na koji način je nastupao u Londonu najbolje otkriva njegov govor od 10. listopada 1923. godine održan u Westminsterskoj palači. Tu je prikazao svu podređenost Hrvatske Srbiji odnosno Beogradu pa je napomenuo da je srpska vlada uništila sve hrvatske institucije, napose autonomije općina i županije, a zatim nastavio. *Što više, srpska vlada konfiscirala je jednostavnom odredbom hrvatsku državnu imovinu kao šume, rudokope i javne zgrade. Oduklja je u Beograd sve fondove u vrijednosti od 250,000.000 zlatnih franaka. Najgore je pri tom, da pod sadanjim srbijanskim režimom ne postoje niti hrvatske autonomne škole, niti hrvatski autonomni sudovi, tako da svatko osjeća, kako kažemo mi hrvati, ko da je hrvatska duša konfiscirana. Sve je to učinjeno i čini se u ime t. zv. narodnog jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca*.¹³⁵

Iz ovoga dijela govora vidljivo je da Radić praktički govori o srpskoj okupaciji Hrvatske i kako pojam *narodnog jedinstva* jest u ovom slučaju samo floskula, odnosno krinka za provođenje velikosrpske politike. To sam Radić dalje i naglašava kad spominje da su Hrvati shvativši da narodno jedinstvo ne služi ničem drugom, *nego da uspostavi nasiljem Veliku Srbiju*, krenuli u drugom smjeru od tog srpskog. *U Hrvatskoj pako vlada duh za novu ideju uprave čovječnosti, koji nosi istovremeno u sebi pacifistički pokret i radi sa praktičnim programom za slobodnu hrvatsku državu*. To sve znači *opoziciju jednog cijelog naroda protiv divljeg srpskog militarizma*.

Stoga Radić jasno daje do znanja Englezima da je HRSS za završetak sukoba s Talijanima i neutraliziranje istočne obale Jadrana, kao i za otvaranje granica prema Mađarskoj i Austriji za slobodan promet umjesto carinskog sistema kakav potječe, kaže Radić, još iz turskog doba. Tako je predvodnik ne samo HRSS-a, nego i cjelokupnog hrvatskog naroda, objasnivši unutrašnji nesnošljivi položaj Hrvata u Kraljevini SHS, a poguravši ga dodatno i vanjskopolitičkim stavovima u skladu s pacifizmom i miroljubivošću kojom odiše cijeli njegov rad, htio *hrvatsko pitanje* predstaviti kao iznimno važno i za kompletnu Europu, pa iz toga proizlazi njegov zaključak. *Očividno je, da na ovaj način interesi Hrvatske postaju interesi*

¹³⁴ Mužić 1988., 129.

¹³⁵ Isti 129.

*Evrope i da nutarnje političko pitanje Hrvatske postaje i jedno od evropskih javnih pitanja mira i blagostanja.*¹³⁶

Na samom kraju svog govora Radić je naveo da ne postoji mogućnost da HRSS dođe u skupštinu, nego da se samo mogu sastati delegacije hrvatskog narodnog zastupstva i Srbije na zajedničkoj konferenciji. No, da bi se to dogodilo prvo *moraju Srbijanci priznati hrvatski sabor i hrvatsku vladu i sve hrvatske državne institucije, što se sve mora ponovno u život povratiti.*¹³⁷

Ipak, koliko god se trudio Radić nije uspio uvjeriti Engleze u potrebu njihova uređivanja po unutarnjim poslovima Kraljevine SHS, time više što su u osnovi oni bili za njeno održavanje. To najbolje pokazuje stav Seaton Watsona koji je Radiću predlagao borbu iz narodne skupštine, što Radiću ne pada na pamet jer, kao što smo već rekli, to bi značilo faktično prihvaćanje stanja protiv kojeg se bori, ali razvojem prilika tu su i novi razlozi. Zato je Radić na ovaj Watsonov prijedlog odgovorio poput kakvog proroka jer je jako dobro poznao prilike i spletke u državi. *Naš dolazak u Beograd samo bi složio radikale i demokrate i tako obnovio protuhrvatski blok, i vidjet ćete, što će se dogoditi. Prevarit nas neće moći, pa će nas poubijati, uvesti vojnu diktaturu i provesti amputaciju. Mi smo dva svijeta, koji se ne mogu stopiti nasiljem, i mjesto mira stvorit će se živi pakao.*¹³⁸

Radićeva politika traženja razumijevanja i utočišta u Engleskoj od samog početka je potpuno nerealna, priznao je Seaton Watson, koji ju je tumačio kao potpuno pogrešnu procjenu političke situacije. I ne samo to, mnogi Englezi tada su držali Radićeve nastupe i zahtjeve kao ekstremno hrvatske ili velikohrvatske. Jedan od takvih je i Wickham Steed. On je Radiću rekao da ne podržava velikosrpsko djelovanje vlade Kraljevine SHS u pojedinim situacijama, ali da još manje prihvaća izražavanje *ekskluzivnoga velikohrvatskog patriotizma, mjesto shvatljivog jugoslavenskog.*¹³⁹ Uz navedenu opću englesku nesprijetnost na poniranje u unutrašnje poslove druge države, Mira Kolar-Dimitrijević napominje da je Radić cijeli svoj boravak na Otoku iskoristio isključivo za kontakte s liberalima i radničkom partijom.¹⁴⁰ No, vrh cijele sante leda koja je stala između Radića i Engleske bio je još zanimljiviji. Gotovo cijelo vrijeme svog boravka u Londonu predsjednik HRSS-a bio je pod prismotrom. Dodijeljen mu je detektiv Masson koji ga je pratio i vodio na upoznavanja s engleskim političarima. Sve je u stvari bio dogovor beogradske vlade i ministarstva unutrašnjih poslova Engleske jer je Masson svaki

¹³⁶ Isti 130.

¹³⁷ Isti 130.

¹³⁸ Isti, 131.

¹³⁹ Isti, 128., 129.

¹⁴⁰ Kolar-Dimitrijević 1972., 7.

Radićev korak javljao poslanstvu Kraljevine SHS u Londonu, a ono odmah, naravno, vladi u Beogradu. Kad je Radić saznao za ovaj fijasko Engleza, dvostruko je razočaran otišao iz Londona u Beč.¹⁴¹

4.4.2. Djelovanje Stjepana Radića iz Beča

Radić je iz Londona stigao u Beč gdje se vratio, kako je on rekao, kako bi bio bliže svojim kolegama iz HRSS-a. Radić je htio proširiti već postojeći Federalistički blok i okupiti sve protivnike beogradskog centralističkog velikosrpskog režima u jedan tabor, Opozicijski blok.¹⁴² To se već počelo odvijati nakon 15. veljače 1924. poslije dokidanja pokrajinske vlade, što je značilo početak provođenja podjele zemlje na oblasti, kao i činjenicu da je Nikola Pašić u potpunosti izigrao *Markov protokol*.¹⁴³

Kao što je u samom protokolu i pisalo, kad je Pašić počeo parcelirati Hrvatsku i Slavoniju, Radić je odmah reagirao. Iz Beča je sazvao sve narodne zastupnike HRSS-a u Zagreb 2. ožujka 1924. godine i pismom im obznanio da je vrijeme za odlazak u skupštinu. Tamo su se trebali priključiti ostatku opozicije i tako srušiti homogenu vladu Radikalne stranke.¹⁴⁴ Da ne bi bilo zabune i kako se ne bi pogrešno shvatio ovaj potez HRSS-a, Radić je dopisniku MORNING POSTA rekao kako se odlaskom u skupštinu narodnih zastupnika njegove stranke ne priznaje Kraljevina SHS, nego ruši vlada Nikole Pašića.¹⁴⁵

Unatoč tome, Radić je morao mijenjati svoju politiku s obzirom da je najprije spoznao da nema potporu u Engleskoj i Francuskoj. Nakon povratka u Beč uspostavio je kontakt i s Talijanima, ali se to izjalovilo, pa je napao Talijane i Srbe da rade na razbijanju Hrvatske i napokon uvidio da drugog načina osim dolaska u parlament nema.¹⁴⁶

Vjerodajnice zastupnika HRSS-a, njih 67 predano je do 20. ožujka, bez Radićeve i Košutićeve koji su zajedno bili izvan zemlje. Dolazak u skupštinu već prvih 15 HRSS-ovaca 24. ožujka, natjerao je Nikolu Pašića na ostavku, na što je ovaj rekao kako HRSS hoće vjerojatno rušiti državu.¹⁴⁷ Od tog trenutka traje duga vladina kriza i spletku u režiji Pašić-

¹⁴¹ Horvat 1942., 188.

¹⁴² Mužić 1988., 141.

¹⁴³ Horvat 1942., 188.

¹⁴⁴ Isti, 188.

¹⁴⁵ Mužić 1988., 148.

¹⁴⁶ Isti, 141.,-145.,

¹⁴⁷ Isti, 148.

Pribićević. Bilo je očito kako radikali u skupštini postaju manjina i kako ih je opozicija nagrizla. Međutim, Pribićević se dosjetio rješenja koje je Pašić u tom trenutku objeručke prihvatio. Naime, Pribićević se odvojio od Demokratske stranke i s još 14 stranačkih kolega osnovao Samostalnu demokratsku stranku i ušao u koaliciju s Pašićem, predloživši mu odugovlačenje s ovjeravanjem mandata HRSS-a. Tako je i bilo, pa je već 27. ožujka sastavljena vlada koja se zbog ova dva političara naziva i PP vladom. Ona je držala skupštinu otvorenom samo do izglasanja novog proračuna, a potom je Pašić podnio ostavku vlade 12. travnja. Kakvo je stanje vladalo u politici Kraljevine SHS u tom trenutku najbolje govori podatak da je u trenutku izglasavanja proračuna skupština bila potpuno prazna, ako ne računamo koalicijske partnere iz vlade. Sve ostale stranke našle su se u opoziciji i napustile skupštinu.¹⁴⁸

Zbog nastale situacije, opet na inicijativu Stjepana Radića, 1. svibnja 1924. HRSS izdao je proglas u kojem se obara na postojeći režim. Ističe se potreba sporazuma sa srpskim narodom, ali i činjenica da je *Markov protokol*, kao preduvjet tog sporazuma HRSS-a s Radikalnom strankom, kao po broju zastupnika predstavnikom srpskog naroda, upravo radikalska strana izigrala. U proglasu stoji da je, kao što u protokolu i stoji, to razlog dolaska zastupnika HRSS-a u Beograd i razlog rušenja vlade *vječnoga bezakonja, tiranije i korupcije*. Nadalje, proglas osuđuje režimsko kupovanje glasova u skupštini kao strahotu i sramotu. Na isti način gledaju i na optuživanje Hrvata da su Srbima *krvni neprijatelji* i tako srpski narod pozivati, *da nas Hrvate kao neprijatelje pokolje i podavi*. U proglasu se dalje naglašava sljedeće. *Hrvati, Srbi i Slovenci! Zapadna Evropa odredila je granice Jugoslaviji, da to bude država triju ravnopravnih naroda. Danas je u Jugoslaviji tiranija ne velimo srpska – i to bi bilo zlo -; ne velimo radikalska – to bi bilo još gore; - nego je tiranija jedne malobrojne pokvarene gospodске družbe, koja sebe smatra državom i narodom, a koja je tako drska, te tobože u ime države i naroda zahtijeva i od vojske i od dvora, da samo nju ostave na vlasti, jer da će se bez nje sve to rastepsti. Kod toga se najviše služe tim, što smo mi Hrvati svi republikanci. I tim hoće od nas odijeliti Srbe, da s pomoću njihovom nas zastraše, a s našim strahom njih zadrže u dosadašnjoj pokornosti.*

Nastavak proglasa donosi i razjašnjavanje onog što se smatra pod republikanstvom, a to nisu ni revolucije ni atentati niti bilo kakva druga nasilja zato što djeluju u duhu pacifizma *bez kojega više nema opstanka nijednomu malomu narodu*. Iz HRSS-a naglašavaju da su oni protiv svake sile jer završava propašću. *Sva su trula carstva propala i sve trule monarhije propadaju*

¹⁴⁸ Horvat 1942., 189.-191.

na naše oči. Na samom kraju u proglasu se zahtijeva poštivanje narodne volje, koja se zapravo i pokazuje time što opozicija ima više ljudi nego pozicija.¹⁴⁹

Krizi se nije nazirao kraj. Jako kratko je ponovno sastavljena vlada Nikole Pašića 25. svibnja 1924. godine i to na njegov zahtjev da budu na ministarskim mjestima isti ljudi koji su bili 27. ožujka. Kralj je prihvatio, ali je tražio i sastanak verifikacijskog odbora, koji je trebao ovjeriti preostale mandate HRSS-a. Iako je u tom verifikacijskom odboru koalicijska vlada radikala i samostalnih demokrata imala većinu, jedan radikal pokazao se kao pošten i tako ostavio na cjedilu svoju stranku. Riječ je o Nastasu Petroviću koji je digao ruku za odobravanje mandata jer pravog razloga da ih se ne ovjeri nije bilo. Tako je, nakon što nije uspio zaustaviti ovjeravanje mandata 47 zastupnika HRSS-a, Nikola Pašić opet bio prisiljen 27. svibnja na zaključenje rada skupštine i na taj način još malo odgodio svoj i pad svoje vlade.¹⁵⁰

Nakon svih mogućih spletki i nastojanja Nikole Pašića da se na svaki način što duže održi na vlasti ili odgodi svoj pad, stvoren je Opozicijski blok. To je bio spoj, kako i sam naziv kaže, opozicijski stranaka u skupštini. Činile su ga tri stranke Federalističkog bloka (HRSS, JMO, SLS s bunjevačkim Hrvatima) te demokrati Ljube Davidovića. Već 29. svibnja 1924., izdali su i proglas. Ukratko, sadržaj proglasa ide za tim da su vladajući okončali skupštinski rad jer su došli Hrvati, kako bi im onemogućili djelovati i to sve još na nezakoniti način. Upravo način na koji je skupština prestala zasjedati Opozicijski blok je okarakterizirao kao izvršenje državnog udara.¹⁵¹

4.4.3 Radić u Moskvi

Vidjevši da skupština u Beogradu ne zasjeda te da nema traženo razumijevanje zapadnih sila, Stjepan Radić okrenuo se Istoku, okrenuo se Rusiji. Isti dan kad je Opozicijski blok obznanio svoj proglas, dakle, 29. svibnja 1924. krenuo je u Moskvu gdje je stigao drugog lipnja.¹⁵² On je znao da u Savezu Sovjetskih Socijalističkih Republika ima potporu, zato što je na konferenciji u Genovi predsjednik vanjskih poslova SSSR-a Čičerin stao na stranu pojedinih

¹⁴⁹ Isti, 191.-195., cijeli proglas

¹⁵⁰ Isti, 195.

¹⁵¹ Mužić 1988., 150., Horvat 1942., 196.-198. tekst u cjelosti

¹⁵² Mužić 1988., 151.

naroda, pa tako i hrvatskog, u Jugoslaviji, nazvavši Kraljevinu SHS tek versajskom tvorevinom u kojoj se ugnjetava Crnogorce, Hrvate, Makedonce.¹⁵³

Naravno, Radić je shvaćao sve moguće opasnosti koje mu prijete odlaskom u SSSR. Prvo bi ga ostatak svijeta mogao proglasiti komunistom, a onda bi to urodilo i sankcijama u vidu gubljenja svake podrške zapada, što on nikako nije htio. Baš zato, Radić je htio prije odlaska u Moskvu jasno istaknuti da ga komunizam ni bilo kakvi boljševički programi ni metode ne zanimaju. To je odlučio reći predsjedniku austrijskog državnog redarstva kako bi se pokušao unaprijed osigurati.¹⁵⁴

Još jedan pokazatelj da Radić nije u Moskvu otišao zbog poriva za prihvaćanjem komunističkih ideja je i sljedeća činjenica. On se još u ožujku 1924. iz Beča čuo s Čičerinom i pojedinim vodećim ljudima SSSR-a. Unatoč tome, odbijao je krenuti na put sve do svibnja. Polovicom tog mjeseca je dobio pismo Glavnog odbora Seljačke internacionale. Tada je prvi put čuo za ovu organizaciju i koliko ga je zaintrigirala već 21. svibnja je napisao da će *HRSS učiniti sve, što treba, da hrvatski seljački narod uđe u međunarodnu Seljačku internacionalu i da u njoj potpuno razvije svoju seljačku čovječansku politiku.*¹⁵⁵ Razlog tome je njegovo detaljno proučavanje same organizacije u kojoj je uvidio jednim dijelom preklapanje s radom HRSS-a. Također, zaključio je kako je radom Prvog kongresa Internacionale, na kojem je Internacionala zapravo i osnovana, u listopadu 1923., *prevladavao mirotvorni seljački duh, koji golemom većinom broja i još većom snagom neustrašivoga seljačkoga duha nasilne gospodske vlade ruši i bez jedne kaplje krvi, na taj način, najprije domaći mir osigurava, a onda sve malo po malo svjetski mir stvara i utvrđuje.*¹⁵⁶ Naposljetku, koliko mu je bilo bitno uvjeriti se da ova međunarodna seljačka organizacija nema veze s komunizmom rekao je i na saslušanju 1925. godine. Radić je ustanovio da je Seljačka internacionala *...samostalna organizacija koja s komunizmom računa toliko koliko u dotičnim zemljama radništvo isto pristaje uz komunizam i koliko je komunizam kao avangarda u Rusiji stvorio sovjetski sistem koji je u najvažnijim stvarima priznao seljaštvu potpunu samostalnost ili u načelu ravnopravnost...*¹⁵⁷

Potpuno je jasno kako je vođa HRSS-a krenuo u Moskvu s ciljem da stranku, kako je iznad već navedeno, učlani u tu organizaciju, mada je on po dolasku u SSSR taj razlog svog dolaska stavio po strani i kao glavna dva postavio uvjeravanje da SSSR provodi načelo

¹⁵³ Kolar-Dimitrijević 1972., 10., 11.

¹⁵⁴ Mužić 1988., 151., 153.

¹⁵⁵ Isti, 152.

¹⁵⁶ Kolar-Dimitrijević 1972., 9.

¹⁵⁷ Očak 1992., 114.

samoodređenja nacionalnih manjina koje ga nastanjuju, te provjeru položaja seljaštva. Naravno da je i jedno i drugo dio politike HRSS-a, shodno tome i Radića, a da sam položaj seljaštva jest prioritet, što i jest povezano sa Seljačkom internacionalom. Ipak, Radić je i tu opipao koliki je utjecaj komunizma, ako ga uopće ima i zaključio da *ruski seljaci nisu i ne će biti komunisti* jer je tek 2% radnika, odnosno 200 tisuća od četiri milijuna dio Komunističke partije. Uvjerio se i u to da probleme seljaka rješavaju seljački sovjeti koji, ako i imaju komunistu u svojim redovima, tada su oni neznatna manjina. Na kraju, Radić napominje da nitko među seljacima ne zna ništa o Marxu, nego samo o Lenjinovu nauku prvenstva seljaka. Sve ovo je Radić, kaže, proučavao puna tri tjedna.¹⁵⁸

Radić je dočekan u Moskvi kao prvi i jedini narodni vođa koji je posjetio Sovjetsku Rusiju od njenog nastanka. Osim toga, u pismu Čeha Dombala koje je on u ime Predstavništva Seljačke internacionale 7. lipnja uputio Radiću, pozdravlja predsjednika HRSS-a *kao neustrašivog seljačkog vođu i neustrašiva borca za oslobođenje hrvatskih seljaka*. Ivan Mužić u cijelom sadržaju ovog pisma naslućuje opciju stvaranje slobodne hrvatske republike i to u sklopu balkanske federacije radničkih i seljačkih republika, što je Radić, ako je vjerovati pročelniku odjela za balkanske poslove Sandomirskom, njemu u razgovoru i rekao.¹⁵⁹

Shodno svim događajima, prvog svibnja 1924. Radić je donio odluku da će se HRSS učlaniti u Seljačku internacionalu. Bio je opunomoćen od svih hrvatskih poslanika za takav korak. U Radićevu pismu stoji sljedeće. *Samo po sebi se razumije da Hrvatska Republikanska stranka ostaje i dalje na svom programu i svojoj taktici, tim više, jer i jedna i druga potpuno se slažu s glavnim ciljem Seljačke internacionale a koji se sastoji u tome da seljačka i radnička klasa zajedničkim snagama prije svega zaustave za uvijek imperijalistički rat i da će zajedničkim radom i istim duhom socijalne pravde u svim zemljama zauzeti vlast u svoje ruke zbog poboljšanja sudbine svih trudbenika za novu gradnju seljačke i radničke države.*¹⁶⁰ Osim toga, Radić kada govori o Seljačkoj internacionali i njenom djelovanju, dalje u jednom od svojih članaka donosi zaključak da sam politički vrh Sovjetske Rusije *o seljačkom pravu i životu* razmišlja kao i on. Iako, naišao je i na suprotnost. *Razlika je samo u tom, što se seljačka duša, a naročito vjera u seljačkom narodu smatra nečim zaostalim i štetnim. Razlika je i u tom, a to je već i rečeno, što u Rusiji radnička manjina vodi, a seljačka većina do sada još po strance stoji, te joj se sad namjenjuje, da ide za radništvom ne doduše slijepe nego svjestno i ne u*

¹⁵⁸ Isti, 116.

¹⁵⁹ Mužić 1988., 154., 155. Sandomirski je donio program HRSS-a neposredno nakon razgovora s Radićem, pa iz toga i zaključak da je Radić to njemu spomenuo.

¹⁶⁰ Očak 1992., 117.

*podložnosti nego u ravnopravnosti.*¹⁶¹ Baš iz tog razloga je u pismu dodao i to da u Hrvatskoj ima oko tri posto radnika i da su praktički svi pristupili HRSS-u. Radić vidi da je situacija drugačija i da u SSSR-u radnička manjina vodi seljačku većinu, a u Hrvatskoj obrnuto, zato i ističe da je *Hrvatska Seljačka Stranka od prvog svojeg osnutka potpuno priznavala sve radničke zahtjeve i radničko pravo, da se nacionaliziraju sredstva industrijalne proizvodnje tako, da oživotvorenje seljačke republike znači ujedno oživotvorenje republike radničke ispunjenjem svih radničkih težnja.*¹⁶²

U ovom pismu je Radić morao pristati na neke ustupke, što je očito kad spominje nacionalizaciju sredstava *industrijalne proizvodnje*. Drugi ustupak bio bi spominjanje mogućeg podizanja revolucije, jer Radić je napisao da će se u slučaju neuspješnog pokušaja sređivanja unutrašnjih pitanja u Jugoslaviji na miroljubiv, pacifistički način, *latiti i revolucije*. Mužić drži da ovaj prvi ustupak doista može biti neiskren Radićev stav jer nije bio nikad dio njegove misli i zalaganja. S druge strane, samu revoluciju je i ranije spominjao, ako bi voda došla do grla, tako da nju Mužić drži za Radićev realan i iskren stav u tom trenutku.¹⁶³ Kolar-Dimitrijević ipak vjeruje da je Radić spominjanjem revolucije vješto podilazio Internacionali kako bi ostvario svoje interese.¹⁶⁴ Naposljetku, on odbija jedinstvenu Jugoslaviju s Hrvatskom kao njenim sastavnim dijelom, a teži isključivo tako uređenoj zajednici u kojoj će Hrvatska biti u federaciji seljačkih naroda *od čeških gora do Jadranskog mora*. Zato je odbio svaku mogućnost aktivnog sudjelovanja u Seljačkoj internacionali ako u njoj sudjeluje jugoslavenski predstavnik jer *nikakva Jugoslavija ne postoji, nego postoji militaristička, pljačkaška Velika Srbija pod službenim nazivom 'Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca'*.¹⁶⁵

Napokon je prvog srpnja 1924. održana sjednica predsjedništva Seljačke internacionale sa samo jednom točkom dnevnog reda, a to je uključenje HRSS-a u ovu međunarodnu organizaciju. Na ovoj je sjednici odlučeno sljedeće. *Prvo, pošto se izjava predsjednika HRSS-a druga Stjepana Mirkovića Radića u osnovnim točkama podudara sa ustanovama prve međunarodne seljačke konferencije kao i sa zadaćom Međunarodnog seljačkog saveza u pitanju borbe za zemlju, za oslobođenje nacionalnih manjina, za radničko-seljački revolucionarni blok itd., to predsjedništvo Međunarodnog seljačkog saveza odlučuje primiti HRSS u svoj sastav. I drugo: Pošto Međunarodni seljački savez nije državna nego seljačka*

¹⁶¹ Kolar-Dimitrijević 1972., 12.

¹⁶² Mužić 1988., 157.

¹⁶³ Isti, 157., 158.

¹⁶⁴ Kolar-Dimitrijević 1972., 14.

¹⁶⁵ Isti, 157., 158.

*organizacija i stranka, to se daje pravo Jugoslaviji ne kao državi, nego kao narodima tamo naseljenima, da pošalju svoje predstavnike u Međunarodni seljački savez. Ima se pozvati predstavnik HRSS-a u Međunarodni seljački savez radi neposrednog sudjelovanja u radu. O broju predstavnika HRSS-a odlučit će plenum Međunarodnog seljačkog saveza. Dakle, vidljivo je da su ustupci i jedne i druge strane sređeni i tada je Seljačka internacionala prihvatila uključenje HRSS-a u svoje članstvo.*¹⁶⁶

Nakon toga se Radić htio vratiti odmah u Hrvatsku, međutim, imao je probleme s dobivanjem vize, a sve u režiji Austrije, tako da je u Moskvi ostao znatno duže od predviđenog. Krenuo je tek 4. kolovoza, a 11. kolovoza iz Beča u Zagreb.¹⁶⁷

¹⁶⁶ Kolar-Dimitrijević 1972., 14.

¹⁶⁷ Mužić 1988., 164.

5. PRISILNA PROMJENA POLITIKE

5.1. PRIPREMA TERENA ZA DONOŠENJE OBZNANE

U kolovozu je na sjednici HRSS-a potvrđen ulazak ove stranke u Seljačku internacionalu. Bilo je, doduše, komešanja jer je nekim članovima stranke bilo posve jasno da bi se zbog te odluke stranku moglo optužiti za komunizam. Ipak, Vladko Maček je uspio sve skupiti da glasaju kao jedan spomenuvši da, ako Stjepan Radić ne ispoštuje dogovoreno, može doći u opasnost njegov životu u SSSR-u.¹⁶⁸

Radić se također u zemlju vratio u povoljnom trenutku, kad je vlast došla u ruke opozicijskog bloka na čelu s vođom Demokratske stranke Ljubom Davidovićem. Njegovu su vladu prihvatili i odlučili podržati na ovoj istoj sjednici od trećeg kolovoza 1924. i članovi HRSS-a. *Hrvatsko narodno zastupstvo vidi u imenovanju vlade Opozicionog bloka jedan korak bliže sporazumnom rješavanju srpsko-hrvatskog sporazuma. Zato jednoglasno zaključuje, da će zastupnički klub HRSS-a u Narodnoj skupštini ovu vladu podupirati, dok bude radila u duhu onih načela, na kojima je bio osnovan Opozicionalan blok.*¹⁶⁹

Isto tako je i sam Radić na nizu skupština na kojima je bio glavni govornik u rujnu govorio o Davidovićevoj vladi kao jednom pozitivnom pomaku u odnosu na prošle državne vlasti, pa je tako u Prelogu 7. rujna naglasio da je razlika velika između Pašića i Pribićevića koji *vladahu nasiljem, korupcijom i svakojakim bezakonjem*, te Davidovića koji je *sastavio vladu sporazuma, poštenja i zakonitosti.*¹⁷⁰ Već tjedan dana poslije, 14. rujna 1924. Radić ponovno hvali predsjednika vlade *jer Davidović ne veli, da se monarhiji treba pokloniti i da monarhija mora Hrvatsku satrti*, kao njegovi prethodnici na toj funkciji, *nego Davidović veli, da je monarhija jedan ustavni faktor, s kojim treba da računamo.* Na istoj skupštini pokazao je Radić da je i dalje na političkim pozicijama koje idu u pravcu sporazuma siguran i *da srbski narod u velikoj većini hoće i želi sporazum i da je s Pašićevim padom zadovoljan već s toga razloga, što je nova vlada pokazala, da ne želi imati rata s nikim, a najmanje s nama Hrvatima...* Iz drugog dijela ove rečenice vidljivo je kako smatra da Davidovićeve vlada ima temelje za ostvarenje sporazuma. Naposljetku, ponovno je jasno dao do znanja da granice mogu biti

¹⁶⁸ Isti, 171, 172.

¹⁶⁹ Horvat 1942., 199.

¹⁷⁰ Isti, 205.

zajedničke prema vani, ali da svatko mora biti gazda unutar svojih unutrašnjih granica rekavši: *Neka Srbi brane svoje granice, mi ćemo Hrvati braniti svoje a glavne ćemo braniti zajedno...*¹⁷¹

U međuvremenu je vladajuća koalicija svojom odlukom vratila u život pokrajinsku upravu za Hrvatsku i Slavoniju, koju su Pašić i Pribičević počeli dokidati po odredbama Vidovdanskog ustava. To je trebalo dodatno približiti HRSS suradnji s ovom vladom jer je ovisila o njegovoj potpori, a koliko je Davidović težio suradnji vidljivo je i iz toga što su u vladi ostala i četiri ministarska mjesta za pripadnike HRSS-a.¹⁷² S obzirom na sve to, kao i na iskazano Radićevo zadovoljstvo Davidovićem, već 15. rujna na sjednici HRSS-a zaključeno je da će četiri njihova ministra stupiti u vladu Opozicijskog bloka.¹⁷³

Vrlo brzo se, međutim, pokazalo da od toga neće biti ništa, te da su i Radić i Davidović shvatili ovu vladu previše ozbiljno, vjerujući da bi kralj Aleksandar te Pašić i Pribičević to doista olako i iskreno mogli dopustiti. Dogodilo se baš suprotno. Gotovo odmah po donošenju ovog zaključka potonji dvojac je počeo ispaljivati otrovne strijele prema HRSS-u, optužujući ih kao komunističku stranku. Također, u nizu zakulisnih igara, kralj je samo tražio način koji bi bio najbolji i ujedno opravdan da odbije ulazak ljudi iz HRSS-a u vladu, kao i da postojeću vladu sruši, a u svim tim igricama surađivao je s Pašićem. Tako je u listopadu već drugi put odbio ulazak zastupnika HRSS-a u vladu, a osim toga i našao čvrst argument u zaustavljanju bilo kakvog sporazuma Srba i Hrvata bez prisustva velikosrpskih krugova. To opisuje Branislav Gligorijević pišući kako je kralj preko posrednika Spalajkovića prenio Pašiću rješenje, koje je Spalajković zapisao: *Kralj je mislio, kad dođe ovo pitanje o sporazumu, da izjavi vladi da se taj sporazum ne može zaključiti bez Radikalne stranke koja predstavlja većinu Srba. U protivnom slučaju, kralj smatra da bi to bila jedna nova komplikacija i to od najtežih. Tu će kralj kidati i reći vladi, da ono nije više državna politika i da vlada tera partizansku politiku u koju kralj ne može da ulazi.*¹⁷⁴

Iako je nastojao ispitivati Radićevo stajalište i shvaćanja okolnim putem, Aleksandar mu nije htio vjerovati, čak ni nakon Radićevo detaljnog objašnjavanja Nastasu Petroviću da se na republičkim stajalištima nalazio zbog dokidanja s habsburškim ostacima, ali onda i zbog batinaške Pašićeve i Pribičevićeve politike, a da bi prihvatio engleski tip monarhije. Unatoč

¹⁷¹ Mužić 1988., 173.-175.

¹⁷² Matković 2003., 159.

¹⁷³ Mužić 1988., 175.

¹⁷⁴ Isti 1988., 170., 171. govori o tome kako su ozbiljno shvatili vladu Davidović i Radić, 175.-177. ostatak spomenutog

tom Radićevu pomirljivom tonu, kralj nije mijenjao mišljenje jer je od početka *ušao u celu ovu stvar sa rezervom da se ona ne može svršiti*.¹⁷⁵

Radić je pokušavao privući kralja i radikale pomirljivim pristupom, pa je tako spomenuo da je tražio ovjerenje vlastitog mandata u skupštini i tako *izrazio prvi put želju da lično dođe u Beograd i sarađuje u parlamentu*. Ipak, na skupštinama svoje stranke, njegovi istupi su bili znatno žešći i konkretniji. Primjerice u Varaždinu 5. listopada najavio je da će nadolazeći izbori omogućiti Hrvatima vlastiti sabor i parlamentarnu vladu. Tri dana kasnije ministar Hadžić je dao ostavku objašnjavajući da je to zbog Radićeva govora u Varaždinu.¹⁷⁶ Zapravo se radilo vjerojatno o još jednoj zakulisnoj igri u kojoj se Pašić potrudio stvoriti krizu u vladi preko Hadžića, a sve da bi spasio tri svoja prethodna ministra od dolaska pred sud zbog korupcije.¹⁷⁷

Sve ovo uzrokovalo je žestoki Radićev istup na skupštini u Vrpolju 12. listopada. Tu je Radić, između ostalog, govorio i o Hadžićevoj ostavci, vjerujući da se upravo radi o spletkama radikala koji su ga, po njemu, nagovorili da ne bude u vladi koju podržavaju Hrvati. Iste te radikale Radić *časti* nazivima *kačaci* i *militariste*, koji sad time hoće postići to da zbog jednog ministra mora *da otiđe četrnaest ministara, pa da na čelo uprave dođu poštenjaci Laza Marković, Velizar Janković i Kojić*. Radić je odijelio srpski narod od radikala i potvrdio da ne gleda na Srbe u cjelini onako kako vidi radikale. Kad je govorio o cijelom teroru i batinanju koje je provodila njihova vlast, nastojeći očuvati sistem koji njima odgovara, dok sve protivnike takve uprave nazivaju protivnicima države, Radić je rekao: *Mi nismo nikada govorili, da to radi srpski narod. Mi dijelimo radikalsku politiku od politike srpskog naroda i zato hoćemo klicati: Živio srpski narod!* Ipak, Radić otvoreno najavljuje da takva radikalska politika neće proći, jer unatoč njihovoj želji da pritisnu Hrvate, nisu uspjeli, a sad oni mogu okružiti takvu centralističku hegemonističku politiku i njihove provoditelje. Zato se trudi ponavljati iznova da ta kliješta nisu *za srpski narod, nego za kačake, pljačkaše i cincare*. Dotaknuo se Radić i kralja, odnosno dinastije spomenuvši da je ona potrebna, ali opet u onom njegovom standardnom terminu, *za 'našu međunarodnu zajednicu'*. Međutim, ne na način na koji je to funkcioniralo do sada, da to bude osobni kraljev režim jer Hrvati ne žele apsolutizam.¹⁷⁸

¹⁷⁵ Isti, 175.-177.

¹⁷⁶ Isti, 178., 179.

¹⁷⁷ Horvat 1942., 206.

¹⁷⁸ Isti, 206.-210., Mužić 179.

5.2. PRIMJENA OBZNANE NA RADIĆA I HRSS

Bilo je očito da Radić ne smije imati nikakvog upliva u donošenje političkih odluka jer je kao protivnik centralizma izuzetno opasan na takvim pozicijama za njegovo održavanje. To je bilo najbolje ostvariti kroz traženje ostavke Ljube Davidovića, a onda i potpuno okretanje ka obračunu s Radićem kojeg je trebalo politički onesposobiti, za što je iskorišteno njegovo učlanjenje HRSS-a u Seljačku internacionalu.¹⁷⁹

Ostavka Davidovića uslijedila je već 15. listopada, a onda su se kralj i ostali velikosrpski krugovi dohvatili Radića. Njegov istup u Vrpolju iskorišten je samo kao prilika za početak politike kojom ga nastoje eliminirati iz političkog života. Naravno, pravi cilj je bio uništiti Radićeve dotadašnje političke stavove i načela, a sve se pokušalo zakamuflirati optužbama za komunizam HRSS-a. I sam Davidović je kao jedan od razloga ostavke spomenuo boljševičko djelovanje HRSS-a protiv države, a sve na osnovu lažnih *generalskih* izvještaja. I sam kralj se koristio lažnim pričama o tobožnjem Radićevu urotništvu i suradnji s Moskvom koja ide protiv države, da bi opravdao svoj odnos prema njemu, iako je i sam znao da ništa od toga nije istina. Iako je htio sam uhititi Radića, posredovanjem Nastasa Petrovića, ovaj je to odbio jer nije bilo osnove da se vodećeg čovjeka najjače hrvatske stranke uhiti. No, uskoro se pronašlo rješenje. Ponovno je iskorišten povoljan trenutak, pa kad je Radić prvog studenog 1924. na jednom sastanku HRSS-a opleo po kralju, nije trebalo dugo da se to njemu prenese i da samo četiri dana poslije, dakle 5. studenog 1924. ponovno vrati Pašića na čelno mjesto vlade, dajući mu mandat za sastav nove vlade. Doduše, i dalje je sa svojim istomišljenicima bio u manjini, pa su odmah raspisani izbori za 8. veljače 1925. godine.¹⁸⁰

Unatoč tome, opet prvenstvo imaju Pašić i Pribićević te njihova vlada koja se dosjetila da protiv Radića mogu primijeniti isto ono što su primijenili protiv Komunista još 1921. godine. Optužujući ga za komunizam i boljševičku djelatnost koncem prosinca 1924. ova je vlada na teret Radića i HRSS-a stavila Zakon o zaštiti države ili Obznanu.¹⁸¹ Točan datum donošenja Zakona o zaštiti države bio je 23. prosinac 1924., a odlučeno je da se *odmah raspusti HRSS, koja je stupajući u Seljačku internacionalu, postala dio Kominterne, da se ubuduće zabrane sva zasjedanja, konferencije i svaka druga aktivnost HRSS kao i izlaženje njenih novina, knjiga i ostalih štampanih stvari, da se u odnosu na HRSS najstrože primeni čl.*

¹⁷⁹ Matković 2003., 159., 160.

¹⁸⁰ Mužić 1988., 178., 181.-184.

¹⁸¹ Janjatović 1996., 231.

18. Zakona o zaštiti države, da se konfiskuje celokupna arhiva HRSS i da se rukovodioci HRSS odmah predaju sudu.¹⁸²

Ova odluka nije stupila na snagu odmah. Naime, nevjerovatno je da je plan bio zamišljen kao iznenadni božićni nalet na čelnike HRSS-a, Ipak, na razočarenje Pribićevića, Drinković je uspio od Pašića barem izvući toliko ljudskosti, da se na najsvetiji dan za katolike ne krene u ovakvu raciju. Međutim, već na samom startu 1925. više nije bilo milosti i od prvog dana nove godine, kraljevom potvrdom, započela je primjena Obznane i uhićenje vodećih ljudi HRSS-a, dok je sam Stjepan Radić uhićen 5. siječnja. Iako je sve bilo spremno i sređeno za bijeg, Radić je ostao. Kao razlog sam je izdvojio da je morao preuzeti odgovornost kao prvi čovjek stranke, a bile su važne i kandidatske liste jer izbori su se približavali.¹⁸³

Namjera velikosrpske vrhuške bila je vrlo jasna, a to je obračunati se s Radićevom politikom nepriznavanja Ustava Kraljevine SHS, kao i njegova težnja za hrvatskom suverenosti tj. ostvarenjem hrvatske državnosti. Njegov odlazak u Moskvu omogućio im je da to sve zakamufiraju za velike zapadnoeuropske zemlje u celofan jedne borbe protiv komunizma i boljševizma. To potvrđuju Vitimir Korać i Laza Marković koji su otvoreno priznali da smatraju kako je Radićeva politika bazirana na hrvatskom državnom pravu i suverenitetu, uz njegov republikanski koncept, zapravo jedno protudržavno djelovanje u odnosu na Kraljevinu SHS.¹⁸⁴

Osim toga, teško je optužiti za komunizam stranku koja ima potpuno oprečna taktička stajališta samoj Komunističkoj partiji, smatra Tomislav Išek, koji kaže da je Komunistička partija Jugoslavije tvrdila kako je *očigledno da gumene kuglice ne mogu osloboditi hrvatsko seljaštvo ... da je danas jasno: sila protiv sile! oružje protiv oružja! Bez revolucije nema ni nacionalnog ni socijalnog oslobođenja* dok je HRSS neprestano naglašavao i išao za pacifističkim načinom borbe, odnosno *papirnatog revolucionarnosti*. Tako da po Išku dosta toga u samoj Obznani nema veze s pravim stanjem stvari.¹⁸⁵ Kako bi se do kraja iskristalizirala priča o tome radi li se zbilja o istinitim optužbama najbolje je predočiti Pašićev odgovor Trumbiću, kad ga je ovaj, kao Radićev odvjetnik, tražio da se Radić pusti jer da on nije komunist. Pašić mu je odgovorio da je on svjestan da Radić nema veze s komunizmom jer je i sam spasio hrvatsku od komunizma u razdoblju 1919. i 1920. godine. Međutim, rekao je da on

¹⁸² Išek 1971., 45.

¹⁸³ Mužić 1988., 186., 187.

¹⁸⁴ Isti, 187., 188.

¹⁸⁵ Išek 1971., 46., 48., 49.

želi postići svoj cilj i da će u tu svrhu napraviti baš sve jer u politici nema mjesta za sentimentalnosti.¹⁸⁶

5.3. RADIĆEVO TAKTIČKO POVLAČENJE

Iako je, dakle, svima bilo jasno da Radić i HRSS nemaju veze s onim za što ih se optužuje, borba protiv njih se vodila na sve načine. To najbolje ocrtava odnos vlade prema odlukama Sudbenog stola u Zagrebu. Naime, ova institucija je, uvidjevši neutemeljenost optužbi, pustila sve optužene izuzev Stjepana Radića. Tada je vlada na vlastitu inicijativu zatvorila Mačeka i ostale optužene, od Sudbenog stola oslobođene, HRSS-ovce u kućni pritvor koji su imali odraditi u policijskoj kasarni. Najzanimljiviji od svega bio je razlog zbog kojeg su zatvoreni, a to je strah od njihova angažiranja u svrhu *da se osnuje samostalna i neovisna Hrvatska seljačka republika izvan okvira pravno i međunarodno priznatog teritorija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, čime se zapravo još jednom potvrdio pravi razlog obračuna s HRSS-om.¹⁸⁷

Cilj je bio ostaviti potpuno iznenađeno i obezglavljeno čelništvo HRSS-a, tako što im se, prilijepivši etiketu komunizma, nastojalo oduzeti na nadolazećim izborima bilo kakvu moć i bilo kakav uspjeh. U tu svrhu proveden je nesmiljeni predizborni teror koje najbolje opisuje *Odvojeno mišljenje* koje je potpisalo niz političara 19. ožujka 1925. u kojem stoji sljedeće: *Pozivom na 'Obznanu' zabranjene su u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji sve javne skupštine, svi sastanci, pa i oni ograničeni na pozvane. Sve to zabranjeno je svim hrvatskim strankama. I sami razgovori nekolicine u privatnim kućama bivali su oružanom silom rasterani, a učesnici policiski gonjeni i zatvorom kažnjavani... U 70 godina od kako je izdan Bahov patent, nije po njemu toliko sveta sedelo u zatvoru, koliko u ova tri mjeseca... Zaključili su primjerom iz Dalmacije gdje je Obznana toliko utjecala na mjere vlasti da su one *podesetrostručile već do tada provedeni teror nasilja.*¹⁸⁸*

Usprkos svom nasilju i teroru, velikosrpski vladajući krugovi ni ovog puta nisu uspjeli slomiti duh hrvatskog naroda i njihovu vjeru u Stjepana Radića. HRSS je na izborima 8. veljače 1925. dobio čak 67 mandata, tako da je zapravo sva težnja da ostavi obezglavljene vodstvo i

¹⁸⁶ Mužić 1988., 191., 192.

¹⁸⁷ Isti, 192.

¹⁸⁸ Isti 193.

pristalice HRSS-a, režim ostavio upravo obezglavljen i ošamućen, a jedino čega su se sjetili je poništenje mandata najjačoj hrvatskoj stranci, pa su 16. ožujka krenuli u taj postupak.¹⁸⁹

Iako je u međuvremenu stvoren i *Blok narodnog sporazuma i seljačke demokracije*, koji su uz HRSS sačinjavale i stranke Ljube Davidovića, Antuna Korošca i Mehmeda Spahe, s jasnim programom preuređenja države po engleskom tipu parlamentarne monarhije, Pašić je inzistirao na tome da se ne raspravlja o tipu monarhije, nego da Radić prizna Vidovdanski ustav i monarhiju s dinastijom Karađorđevića na čelu, bez ikakvog definiranja te monarhije, jer će u protivnom poništiti izborima zarađene mandate HRSS-a. Radić je tako stjeran u stupicu i morao je razmišljati kako postupiti. Sekula Drljević lijepo je zaokružio Radićeve tadašnje misli. Naime, Radić je tada već uvidio da od europskih velesila Zapada, Engleske i Francuske nema pomoći. Baš naprotiv, da su one blagoslovile velikosrpski sistem u Kraljevini SHS. Također, njegov potez učlanjenja u Seljačku internacionalu, čime je htio odgovoriti tim zapadnim demokracijama na njihov ravnodušni odnos prema hrvatskim problemima, nije urodio plodom, nego zatvorom. Tako da je posve očito bilo kako je jedini način da se izvuče iz ove situacije i on sam i stranačka organizacija koju podupire masa od mogućeg rastapanja, u tom trenutku povući ručnu. Radić je htio osloboditi se okova i onda unutrašnjom borbom, koja mu je jedina preostala, *okupiti ostale zemlje oko Hrvatske, dovesti Srbiju u parlamentarnu manjinu i time je staviti pred alternativu: ili predati vlast Hrvatskoj i njenim saveznicima ili pribjeći diktaturi i tim objaviti rat ostalim zemljama na život i smrt, a cielom svijetu dokazati nemogućnost postojanja države SHS kao monarhije i uobće njenu nemogućnost pod vodstvom Beograda.*¹⁹⁰

Stoga je Stjepan Radić iz zatvora povukao logičan potez i odlučio prihvatiti trenutno stanje kako bi izašao iz zatvora i krenuo dalje. Njegov nećak Pavle pročitao je u Narodnoj skupštini pismo koje je Stjepan napisao u zatvoru, a čiji je smisao vezan uz priznavanje Vidovdanskog ustava i dinastije Karađorđevića na čelu Kraljevine SHS, točnije stanje kakvo je trenutno u državi. Pavle je ovaj tekst pročitao 27. ožujka 1925. godine.¹⁹¹ Ovim se Radić službeno odrekao republikanizma, pa je iz naziva stranke izbačeno ono *Republikanska* i od tad se stranka naziva Hrvatska seljačka stranka ili skraćeno HSS.¹⁹²

Radić je zbog ovog uzmaka bio okarakteriziran kao čovjek koji je kapitulirao pred velikosrpsvom, posebno među zastupnicima Hrvatske Zajednice.¹⁹³ Međutim, uz sve što je već

¹⁸⁹ Isti, 193., 196.

¹⁹⁰ Drljević 1945., 127., 128.

¹⁹¹ Mužić 1988., 199.

¹⁹² Mirošević 2007., 290.

¹⁹³ Drljević 1945., 129.

navedeno u prilog ovom potezu Radića kao jedinom ispravnom u situaciji u kojoj su se on i HRSS našli, treba izdvojiti još nešto, a to je Radićev stav o djelovanju u politici općenito. Radić je još 1898. u članku *O pripravi za rad u narodnoj politici* pisao: *Ali političke stalnosti ne valja zamijeniti s nepolitičkom ukočenošću, s dogmatskom zasukanošću, s pedantskom dosljednošću. Gdje je razlika i u čem je razlika može raspoznati samo politički obrazovan um ili zdrav, nepokvaren, narodni razum ili kako bi zvučnije rekli instinkt. Politički je stalan, tko ostaje vjeran svojim političkim idealima i sredstvima za političku borbu. Biti vjeran programima nije moguće, ako pod programom razumijevamo nacrt rada, da se zadovolji najprečim narodnim potrebama. Prešnost se potreba, da je tako nazovemo, s vremenom mijenja, a mijenja se i narodna snaga, te je danas moguće, što jučer nije bilo i obratno.*¹⁹⁴

Upravo taj instinkt napominje i Drljević jer kaže, da bez obzira što su mnogi ovakav Radićev ustupak radikalima smatrali političkom kapitulacijom, zapravo su zanemarili baš tu činjenicu da su narod i Radić povezani i da, kako to Drljević slikovito opisuje, on *može uzmicati preko celoga kontinenta, pa da mu ipak vojska ostane jednako disciplinirana i sposobna za borbu*. Jednostavno, nitko od skeptika, kao ni velikosrpski krugovi koji su smatrali da su napokon porazili vođu HSS-a, nije mogao ni zamisliti snagu vjere u Radića koju je hrvatski narod osjećao.¹⁹⁵

Nadalje, Radić je osjetio da ono što je prije bilo moguće sada nije, pa da mora mijenjati način na koji će se izboriti ponovno za to da prvenstveno lakše diše. Zato je nakon prvog prihvaćanja trenutnog stanja u Kraljevini SHS iz ožujka 1925. ponovio i kasnije tijekom godine i naposljetku, poslije pregovora HSS-a i radikala od 2. do 14. srpnja potvrdio stavove od ožujka i *Akt o sporazumu* između HSS-a i Radikalne stranke omogućio mu je izlazak iz zatvora i formiranje vlade od predstavnika Radikalne stranke i HSS-a. Koliko je to ispravan potez pokazuje i to što je Ante Tresić Pavičić u svoj dnevnik zapisao da mu je Ljubomir Živković rekao da bi Radić i svi vođe njegove stranke, koji su bili zatvoreni, bili osuđeni na temelju činjenica na smrt, bez pomilovanja, da nisu potpuno kapitulirali.¹⁹⁶

I nakon izlaska iz zatvora Radić je pokazao, barem na početku, da je politički stalan, ali da nije nepolitički ukočen, nego baš naprotiv. Naime, ostao je vjeran svom programu, iako ga je u jednom trenutku morao mijenjati u skladu s političkim okolnostima. To se najbolje vidi iz njegovih izjava u kojima je javno nastojao prikazati se u pomirljivom tonu, kao da sve ide po

¹⁹⁴ Mužić 1988., 11.

¹⁹⁵ Drljević 1945., 129., 130.

¹⁹⁶ Mužić 1988., 204.-206.

novodogovorenom, ali se u biti držao svega onoga što je zagovarao prije Obznane. Njegove su izjave bile, kako kaže Mužić *promišljeno* stilizirane. Tako je tek nakon što je pušten iz zatvora, poslije audijencije kod kralja rekao *da nema naroda kao što je naš ni kralja kao što je naš*. Zanimljiva je i njegova izjava u kojoj kaže da hrvatski sabor nije nužnost. *Naši ljudi shvaćaju da je sporazuma moralo biti. Moglo je da bude i Sabora, ali ranije ne sad. Sad tražiti Sabor, značilo bi ići unatrag, u krizu, u kaos. Glavno je da se osjećamo u svojoj seljačkoj državi i da se jedanput uvede čovječnost. Hrvati su imali dva ideala. Prvi je ideal sporazum sa srpskim seljakom, drugi je ideal hrvatski Sabor. Ovo prvo mora biti, ovo drugo može biti. U tome je stvar. Nije toliko važno da li Hrvati imaju posebnu hrvatsku državu, koliko je važno da imaju seljačku i da žive u ljubavi s braćom.*¹⁹⁷

Radić drugačije nije mogao postupati, jer je i nakon puštanja na slobodu i dalje sve što je bilo velikosrpsko, usmjereno protiv njega. Tako je i sam Pribićević organizirao skupštine s ciljem da se Radića što je moguće više ocrni. Međutim, intimno, Radić je potpuno drugačije gledao na situaciju. Smatrao je da na ovaj način dobiva na vremenu i da će se otvoriti prilika za povratak na stare pozicije. Potvrđuje to i Maček, koji je rekao da mu je Radić više puta govorio sljedeće: *Vrijeme radi za nas. Beogradska vlast će sve više slabiti, a mi ćemo sve više jačati i konačno ćemo pobijediti*. Također, Ivo Šarinić svjedoči da mu je Radić govorio o tome *da po Vidovdanskom ustavu 'mora podpuno i zauvijek nestati hrvatskog naroda, a po tome i naše hrvatske narodne države, za koju se borimo'*. Tako je Radić smatrao da je potrebno srušiti ustav, jer kad ga kralj sruši tad će se srušiti i njegova država, a niknuti baš ta za koju se bori, samostalna hrvatska država. Stoga je trebalo neumorno raditi na tome, bilo u opoziciji bilo u vladi.¹⁹⁸

5.4. RADIĆ IZ VLADI TRAŽI PROMJENE

Već smo spomenuli da je vlada Radikalne stranke i HSS-a ustanovljena nakon *Akta o sporazumu* u srpnju 1925. godine, a pojedini ministri iz redova HSS-a u različitim radikalnim vladama sudjelovali su do veljače 1927. Sam Stjepan Radić je, međutim, unutar vlade bio dosta kraće, od sredine studenog 1925., do sredine travnja 1926. godine.¹⁹⁹

¹⁹⁷ Isti, 211.

¹⁹⁸ Isti, 212., 213.

¹⁹⁹ Janjatović 1996., 234.

Radić je u vladu ušao 18. studenog 1925. nakon što se ispraznilo mjesto ministra prosvjete koje je držao Velja Vukičević, nekoliko dana ranije. I već sama činjenica da je ovako kratko bio u vladi pokazuje da je iskreno ostao na svojim starim uvjerenjima i idejama. Stoga je u vladi radio ono što su interesi hrvatskog naroda zahtijevali. U tome mu je pomogla i politika radikala. Naime, iako je u vladi bilo ministara iz HSS-a, oni su bili strogo kontrolirani, a i samo iskorištavani s radikalske strane. Najbolji je primjer agrarno ministarstvo koje je držao Pavle Radić. On je držao tu glavnu funkciju, ali radikali su namjestili za taj resor i tri podtajnika koji su kontrolirali njegov rad i usput je sve iskorišteno za nametanje agrarne reforme kakvu su radikali htjeli, a onda se od nje ograđivali jer taj resor vodi HSS-ovac. Uostalom, nastavila su se gaziti i osnovna ustavna prava hrvatskog naroda, tako da su u redovima HSS-a, pa tako i sam Radić, uskoro shvatili da radikali nisu ozbiljni i iskreni kad je u pitanju dogovoreni sporazum. Zato ih je sve više počeo podsjećati na izigrani *Markov protokol*, a nazvali su ga *nesretnim bizantskim sporazumom*. Radić je tad pooštrio svoje nastupe protiv vlade iako je i sam bio dio nje i organizirao brojne skupove na kojima je govorio o svojim stajalištima, kao i o onome što se loše događa u vladi.²⁰⁰

Najbolje je Radićeva organizirana putovanja i skupove prikazao Franko Mirošević u svom radu *Radićevi govori u Dalmaciji 1926. godine*.²⁰¹ Radić najprije u Mostaru govori o neravnopravnosti u Bosni i Hercegovini među narodima. Nastoji privući muslimane na svoju stranu kad kaže kako *nije daleko čas da i Muslimani budu kao jedan čovjek onamo gdje ih njihova velika pamet i tradicije nalažu. To će biti njihov spas, to će dovesti do stvarne ravnopravnosti u Bosni*. Na istom tom skupu spominje već i nove izbore, čak i zaprijetivši radikalima, da bude li sve po propisu, *vidjet ćete i čut ćete u Parlamentu onu snagu koju mi imamo u narodu. Biti u vladi to ne znači sjesti na ministarske fotelje, nego izvršiti teške domovinske zadaće*.²⁰²

Usljedio je odlazak u Dubrovnik, u Gruž. Tamo je Radić drugog veljače jasno dao do znanja da Srbi i Hrvati nisu jedno i da Srbi trebaju biti Srbi, a ne se skrivati iza jugoslavenstva pod kojim će provoditi velikosrpsku politiku kad kaže *...mi ih najvolimo, kad nam kažu, da su Srbi. Čim počnu jugovati, mi velimo da su počeli ludovati, jer se bojimo prevare. Oni će govoriti da su Jugoslaveni, a ipak će se srbovati. Mi hoćemo čisti račun; Vi Srbi, a mi Hrvati...* Osim

²⁰⁰ Mužić 1988., 209., 210., 212., 213.

²⁰¹ Mirošević 2007., 289.-307. Daje pregled svih Radićevih putovanja od Subotice, Bosne i Hercegovine, Dubrovnika, dalmatinske zagore, donosi reakcije radikala na sve to. Potom se osvrće na Radićev izlazak iz vlade te govore koji su uslijedili iste 1926. na Korčuli, u Metkoviću, Makarskoj i Omišu.

²⁰² Mirošević 2007., 291.

toga, jasno je istaknuo i potrebu revizije ustava. *Kada dođe revizija ustava pitat ćemo pamet i iskustvo. Nećemo uraditi ni onako, kako želi Pašić, ni onako, kako želi Radić. Pašić, je star, a ja sam mlad. Nećemo voditi politiku ni jednog ni drugoga, nego onako, kako ju želi narod, t.j. politiku, s kojom ćemo svi biti zadovoljni.*²⁰³

Valja još izdvojiti Radićevu izjavu u selu Grudi od 3. veljače te onu iz Čapljine nekoliko dana kasnije. U selu Grudi Radić je rekao: *Mi smo tražili da hrvatski narod bude ravnopravan srpskom, pa da Srbi budu Srbi, a Hrvati da ostanu Hrvati. Mi smo dinastiju Karađorđevića priznali za narodnu. Ispoštovali smo to da će na proljeće biti općinski izbori. Seljaci će u svoje ruke dobiti općine, a kasnije također kotare i oblasti. To je državna politika. Inače ja i danas potpisujem sve one što sam govorio u opoziciji. Potpisujem sav prijašnji program osim republikanstva. U Čapljini otvoreno napomenuo da su Hrvati u vladi kako bi kontrolirali radikale. Hrvati su došli u Vladu zato, da neka gospoda ne rade što hoće u ovoj državi. Sami radikali su mislili da mogu raditi što hoće. Ne smijete i ne možete, jer je država i naša i četiri milijuna Hrvata je tu. Sporazum ne znači raditi što se hoće, nego kontrolu. Mi vama, a vi nama i to najviše kontrolu nad novcima.*²⁰⁴

Radikalima se ni približno nije svidjela Radićeva turneja, a još manje ono što je vođa HSS-a na njoj govorio, pa je među njima došlo do rasprava oko toga kako postupiti s obzirom na sve što je Radić izrekao. Oni su smatrali da Radić želi uništiti sporazum, da je on taj koji ga ruši svojim protudržavnim postupcima. Mirošević drži da je to iz više razloga. Prvo, bojali su se jačanja Radićeva pokreta eventualnim novim izborima koje je tražio, a ionako neki mandati koje je HSS ostvario 1925. nisu verificirani. Također, područja koja je Radić posjetio bila su skromnija od ostalih, gotovo zanemarena svih prethodnih godina od strane vladajućih koje su praktički uvijek činili radikali. Samim time je ponovno prisjećanje i razotkrivanje nasilja, terora i korupcije ovih velikosrpskih krugova, moglo u ovim krajevima navući dodatan bijes prema njima.²⁰⁵

Radić je u travnju baš zbog korupcije i Pašićeva odbijanja borbe protiv iste, odbio dati potporu predsjedniku vlade. Uz sve to, još je i otvoreno napao ministra Krstu Miletića zbog korupcije na jednom skupu u Pakracu zbog čega je ovaj dao ostavku jer nije htio *sjediti za istim stolom s jednom bitangom i vucibatinom*, kako je ministar šuma i ruda nazvao Radića. Osim Miletića, u međuvremenu je ostavku dao i Pašić, pa je novu vladu sastavio radikal Nikola

²⁰³ Isti, 292.-294.

²⁰⁴ Isti, 294.-295.

²⁰⁵ Isti, 296.-298.

Uzunović 11. travnja. Međutim, već 15. travnja je dao ostavku i tražio mandat za sastav nove vlade u koju nije ušao Radić. Laza Marković je konstatirao da je Uzunović *sa čudnom lakoćom izbacio hrvatskog vođu Radića iz svog kabineta i tako učinio kraj koaliciji sa Hrvatima.*²⁰⁶

²⁰⁶ Mužić 1988., 217.-219.

6. NASTAVAK BORBE U OPOZICIJI

6.1. POKUŠAJ ORGANIZIRANJA NARODNE SELJAČKE STRANKE

Za kratko se taj spor riješio, ali iako su ostali pojedini predstavnici HSS-a, sam Radić više nije ulazio u vlade. Unatoč tome, nije više bilo moguće sve suprotnosti držati na okupu, pa je, bez obzira na zaključak hrvatskog seljačkog zastupničkog kluba o ostanku pri narodnom sporazumu od srpnja 1925., HSS radio na širenju svog utjecaja među masama, što je u radikalske krugove dovodilo do sve većeg nezadovoljstva.

Osim toga, Radić je inzistirao da Uzunović iz svoje vlade izbací Nikolu Nikića, kojeg je ovaj isključio iz HSS-a jer da inače raskida sporazum s radikalima. Nastavio je Radić otvoreno napadati centralizam i posrbljivanje Hrvata te prozivati druge ministre zbog korupcije što je uzrokovalo novu vladinu krizu.²⁰⁷

Potpuni raspad suradnje radikala i HSS-a stigao je u siječnju i početkom veljače 1927. godine. Naime, 23. siječnja te godine održani su oblasni izbori. Oni nisu, pak, mogli proći bez nezakonitih djela i zlouporaba radikala od Vojvodine, preko Srijema, Bosne i Dalmacije i HSS nije mogao ostati nijem na takve događaje. Stoga je 28. siječnja Zastupnički klub HSS-a donio zaključak o nepovjerenju Uzunoviću i radikalima u njegovoj vladi jer su rušitelji ustava i ljudi koji preziru narodni suverenitet, zbog čega HSS ne može biti dio takve vlade, a to se posebno odnosi na Uzunovića, Srškića i Maksimovića. Kad su se tako HSS-ovci postavili i u praksi, odbivši dati glas u korist radikala, Uzunović je dao ostavku i već 1. veljače sastavio novu, ali bez hrvatskih predstavnika.²⁰⁸

Tada se Stjepan Radić okrenuo, kako Drljević kaže, politici *zaokruživanja i izoliranja Srbije*. U tu svrhu je u veljači 1927. ponudio suradnju crnogorskim federalistima i osnivanje zajedničkog parlamentarnog kluba pod nazivom *Narodni seljački klub*. Drljević kaže da su crnogorski federalisti ovu ponudu prihvatili *s velikim zadovoljstvom*. Isto tako navodi da je zbog ovog Radićeva poteza u srpskim stranačkim redovima nastala prava panika, pa je čak i srpska zemljoradnička stranka Jovanovića-Pižona htjela ući u suradnju s Radićem, ali samo ako odbaci Crnogorce, što Radić nije prihvatio.²⁰⁹

²⁰⁷ Isti, 220., 221.

²⁰⁸ Isti, 221.

²⁰⁹ Drljević 1945., 137.

Mužić donosi i svjedočenje Vasilija Trbića koji je spominjao i pokušaj dogovora Radića s radikalima Ljube Jovanovića, koji su se odmetnuli od Nikle Pašića. U jednom trenutku su pregovori tekli dobro, ali se Jovanović razbolio, a zamijenio ga Velja Vukićević koji je i dalje nastavio pregovore služeći se baš Trbićem. Naravno, Radiću bi to dobro došlo s obzirom da bi mu jedna zajednička lista seljačke stranke omogućila jednostavan prodor u Srbiju. Međutim, kraljevim makinacijama od toga su radikali s Vukićevićem odustali.²¹⁰

Bez obzira na to što je kralj, davši Vukićeviću mandat za sastav nove vlade, onemogućio provođenje pregovora do kraja, Radić je nastavio raditi na onom što je naumio. U svrhu zaokruživanja Srbije, razmatrao je opciju da stranku preimenuje iz Hrvatska seljačka stranka u Narodna seljačka stranka, kako nikoga u Kraljevini SHS ne bi isključio. Najprije je, doduše, odbio srpsku zemljoradničku stranku jer je Jovanović-Pižon razmišljao o klasnoj stranci, što Radiću nije padalo na pamet jer je vođa cjelokupnog naroda i nije htio sam sebe ograničavati, pa makar se radilo i o zemljoradničkoj klasi. Potom je odlučio uoči izbora raspisanih za 11. rujna 1927., a sve u skladu s promjenom imena stranke postaviti kandidatske liste svoje stranke postaviti i u Makedoniji. Međutim, kakva se politika vodila u Kraljevini SHS, pa i koliko su se vladajući krugovi bojali HSS-a, govori i podatak da su agitacija, pa i odlazak s tim ciljem članova HSS-a u Makedoniju bili silom spriječeni. Pavle Radić je gađan kamenjem, a August Košutić se u pratnji žandara vlakom odveden iz Skoplja u Beograd. Tako je postavljanje kandidatske liste HSS-a u Makedoniji nasilno onemogućeno.²¹¹

U istom takvom tonu nasilja i terora provedeni su i izbori 11. rujna 1927. Srijem, Bosna, Hercegovina i Bačka najviše su ga osjetili, a na sve se požalio i sam Stjepan Radić. I opet, unatoč nasilju, HSS je osvojio 61 mandat. Međutim, Radić u Srbiji nije uspio napraviti ono čemu se nadao, osvojivši tek 167 glasova, pa je od ideje promjene imena u Narodna seljačka stranka ipak odustao.²¹²

6.2. SELJAČKO-DEMOKRATSKA KOALICIJA

Stjepan Radić i HSS bili su, dakle, u opoziciji još od veljače 1927. godine, ali tamo se nalazila i Samostalna demokratska stranka Svetozara Pribićevića. Tako se u političkom životu

²¹⁰ Mužić 1988., 222., 223.

²¹¹ Isti, 222., 223.

²¹² Isti, 224.

Kraljevine SHS stvorila sasvim jedna nova situacija, ali situacija koju je Stjepan Radić najavljiavao još 2. veljače 1927. Tada je vođa HSS-a rekao: *Treba sklopiti čvrsto prijateljstvo sa svima onima koji su za borbu protiv korupcije, a u ovoj stvari i sa Svetozarom Pribićevićem.*²¹³

I to se doista počelo i događati. Naime, 4. listopada 1927. došlo je do sastanka Stjepana Radića i Svetozara Pribićevića u klubu Samostalne demokratske stranke u Narodnoj skupštini. I jedan i drugi su izašli poprilično zadovoljni nakon razgovora i bilo je jasno da se sprema suradnja. Radić je rekao: *Ovo je tek uvertira, a kasnije ćete vidjeti operu. Sastali su se stari prijatelji, a novi suradnici.* Iz Pribićevićevih riječi također se mogla osjetiti pozitivna energija i optimističan pogled na suradnju s Radićem: *Razgovarali smo o zajedničkom radu. Dva čovjeka koja su u mladosti zajednički radila, sastala su se danas da razgovaraju o potrebi zajedničkog rada kako bi se osigurala civilizacija u našoj zemlji.*²¹⁴

Rudolf Horvat piše kako je Pribićević ostao poprilično nezadovoljan rezultatima izbora, gdje je njegova stranka dobila tek tri mandata više nego do tada i da je računao stopiti se s demokratima Ljube Davidovića, ali da su se neki članovi Davidovićeve stranke tome usprotivili. Stoga, da ne ostane potpuno sam, Pribićević je odlučio poći s Radićem.²¹⁵ S druge strane, Sekula Drljević pak svjedoči o osobnom razgovoru s Radićem o teškom tadašnjem položaju Pribićevićeve stranke. On tvrdi da je njega osobno Radić angažirao da privuče Pribićevića jer je i to bolje nego da ga beogradska politička vrhuška ponovno odvuče. Vidjeti Pribićevića na istoj strani s HSS-om *bit će gorka pilula za Beograd.* Pri svemu tome moralo se računati i s dosadašnjim Svetozarovim grijesima u Hrvatskoj. Ovaj je dogovor Radića i Drljevića i rad na privoli Pribićevića trebao ostati tajnom do početka pregovora vođa HSS-a i SDS-a.²¹⁶

Na samom početku, doduše, cilj je bio okupljanje *Bloka demokracije* u koji bi osim HSS-a i SDS-a ušla i Zemljoradnička stranka Jovanovića-Pižona te demokrati Ljube Davidovića, a sve bi vodio baš Davidović. Međutim, Davidović je odbio. Točnije, on svojim pismom 27. listopada načelno prihvaća ovu akciju, ali odgađa samo osnivanje Bloka. Pribićević je smatrao da je razlog Davidovićeve ostanka izvan zajedničkog Bloka demokracije činjenica *što bi u klubu ujedinjene demokracije bila većina prečana kojima se ne bi mogla nametnuti*

²¹³ Matković 1971., 17., 18.

²¹⁴ Isti, 18., 19.

²¹⁵ Horvat 1942., 361.

²¹⁶ Drljević 1945., 138., 139.

*isključiva srbijanska politika.*²¹⁷ Drugi pak tvrde da bi se u slučaju Davidovićeve ulaska u ovakvu koaliciju njegova stranka podijelila zbog desnog krila koje se protivilo ovoj akciji, a i da je sam kralj savjetovao vođi demokrata da se ne priključuje Bloku demokracije.²¹⁸

Bilo kako bilo, Radić koji je već shvatio da se u Makedoniju ne može probiti jer se vladajući režim neće ustručavati fizički se obračunati s tim, a da u Srbiji ne može dobiti znatniju potporu, odlučio se na suradnju s Pribićevićem. Tako je 10. studenog 1927. postignut dogovor između dviju strana i od HSS-a i SDS-a stvorena je SDK ili Seljačko-demokratska koalicija.²¹⁹ Tako je došlo do velikog iznenađenja i političkog poteza kojeg nitko nije očekivao. Dva velika neprijatelja i politička protivnika, čija su idejna i ideološka stajališta potpuno suprotna stali su na isti front. Radić kao zagovornik nacionalne individualnosti i federalističkog uređenja zemlje ušao je u suradnju s Pribićevićem čija je ideologija potpuna suprotnost njegovoj, jer je zagovaratelj narodnog jedinstva, dakle unitarizma koji je najbolje ostvariv kroz centralistički način uređenja države. Ipak, ideološka razilaženja morala su se zatomiti jer je aktualno političko stanje bilo takvo da se moralo stati u obranu prečanskih krajeva. Ideologija je u drugom planu, a borba koju je ova koalicija zajednički trebala voditi vezana je za postizanje građanske ravnopravnosti, uvođenje demokratskih metoda i sprječavanje širenja velikosrpstva te kršenje ustava.²²⁰ Po Drljeviću, ovo je povijesni trenutak u Kraljevini SHS jer je država podijeljena na dva dijela na Dunavu i Savi, te je stvoren front protivan onom srpskom.²²¹

Vodeća bitka ovog prečanskog fronta bila je usmjerena na izjednačavanje ljudi u prečanskim krajevima s onim u Srbiji, pri čemu se posebno mislilo na dotadašnju očitu poreznu nejednakost. Neposredno prije osnivanja SDK Radić je oštro napao državnu vrhušku 4. studenog 1927. *da pljačkaju Hrvatsku i prečanske krajeve* jer je stanovnik koji je živio u Hrvatskoj i Slavoniji porez plaćao 702 dinara i 37 para dok je onaj u Srbiji za porez morao izdvojiti tek 407 dinara i 90 para. Još krajem listopada je također naglasio i to da se Hrvati u Kraljevini SHS potpuno zanemaruju i da su na svim bitnijim funkcijama u državi Srbi. Radić je primijetio da je i u vojsci rukovodeći kadar srpski, a da u visokoj administraciji i diplomaciji Hrvata praktički ni nema. Osim toga, ustvrdio je da se Stol sedmorice u Zagrebu pretvara u

²¹⁷ Matković 1971., 18., 19.

²¹⁸ Mužić 1988., 228.

²¹⁹ Isti, 227., 228.

²²⁰ Matković 1971., 17., 19.

²²¹ Drljević 1945., 140., 141.

srpski Stol sedmorice i zaključio da ovako nisu postupali *ni Beč ni Pešta, jer su Hrvati uvijek bili potpuno suvereni u pravosuđu, školstvu i administraciji.*²²²

Potom je SDK zajednički nastupila 16. prosinca iste 1927. godine i upozorila na nejednakosti u plaćanju poreza između pojedinih krajeva u državi sljedećom izjavom: *Sadašnje nenasno poresko stanje – golema nejednakost u plaćanju poreza između Srbije i t. zv. Prečanskih krajeva – nije samo fiskalni i ekonomski problem, nego je i jedan od najtežih psiholoških problema, koji treba najhitnije riješiti, ako se zaista hoće konsolidaciju (ustaljenje) i prosperitet (napredak) ove države, te ako se želi i u najširim narodnim slojevima probuditi ljubav i odanost za našu državnu tvorevinu.* Članovi SDK jasno naglašavaju da je to nemoguće bez izjednačavanja svih krajeva. *Jer kako mi narodni poslanici možemo našim biračima, koji predstavljaju skoro polovicu pučanstva naše države, ucijepiti ljubav i odanost za državnu ideju, kad svaki pojedini izbornik ima neizbrisiv osjećaj, da je on građanin drugog reda, pa da je on izrabljivani elemenat, koji ima samo dužnosti – i to kudikamo veće dužnosti od ostalih normalnih građana ove države, - a pri tom nema tako reći nikakva prava.* U izjavi se zaključuje da od nastanka države vlastodršci nemaju svijest o prečanskim krajevima i da ne razmišljaju kako su ti krajevi jednako važni za državu kao i Srbija, a onda pogađaju u samu srž kad su naveli da *narodni imetak prečana već 8 godina izdržava ovu državu, koju je održao unatoč svih pogubnih pogrešaka beogradskih političara.*²²³

Zastupnici SDK svojim zajedničkim radom nastavili su i rezolucijom od 21. siječnja 1928. godine. Tom rezolucijom naglašeno je nekoliko stvari. Prvenstveno je proglašena nedjeljivost članova SDK. Dakle, ova koalicija nastupa kao jedna cjelina unutar i izvan parlamenta. Također, i dalje stoje na zahtjevu traženja vlade parlamentarne koncentracije, ali da ona mora biti takva da će osigurati ravnopravnost u svim sferama života, iako se posebno naglašava porezna ravnopravnost s obzirom na sve već iznad navedeno, te koja bi iz temelja reformirala trenutni način vladanja. Posebno je naglašeno što će se dogoditi ako do sastava ovakve vlade ne dođe prije rasprave o proračunu. Naime, iz SDK su otvoreno najavili da će parlamentarna borba dosegnuti svoj vrhunac, ali će ovog puta u pritisak na vlast uključiti i narod. Taj dio je beogradsku vrhušku najviše pogodio, a osobito tamo gdje je istaknuto kako se ne misli samo na prečane *nego će svojim organizacijama obuhvatiti također Staru Srbiju i Makedoniju, koje želi državi priljubiti slobodnim životom i naprednim ustanovama, a isto tako u bivšoj predkumanovskoj kraljevini Srbiji, koja će – svijesna svojih svijetlih tradicija –*

²²² Mužić 1988., 228.

²²³ Horvat 1942., 366., 367.

*razumjeti našu borbu i dati joj svoju punu potporu. Zato su to u velikosrpskim krugovima smatrali objavom rata Srbiji i besprimjernom provokacijom.*²²⁴

S obzirom na navedeno, vladajući krugovi bili su spremni na sve kako bi srušili SDK. Stoga su Stjepanu Radiću i HSS-u nudili mjesta u vladi, samo da napuste Pribićevića i njegovu družinu. Najprije je pokušao kralj 21. siječnja, a onda i Velja Vukičević s kojim je Radić i bio i službenim pregovorima 26. siječnja 1928. No, Radić je ponude i jednog i drugog odbio. Nuđena su mu tri ministarska resora, međutim, on je htio pet i to onih koji su bili ključni u tom trenutku, posebno ministarstvo financija, uz uvjet da mora biti primljena SDK. Vukičević je to odbio, rekavši da je SDK tek frakcija, a ne stranka. Radić je posebno zapamtio da mu je Vukičević rekao kako nema šanse da *jedan od naših zastupnika preuzme ministarstvo financija*. Zbog svega toga pregovori su propali.²²⁵

Niz okolnosti, posebno izlazak ministara Demokratske stranke Ljube Davidovića iz vlade donijela je novu vladinu krizu, nakon koje je Velja Vukičević 8. veljače 1928. podnio ostavku. Situacija je bila tako loša da je kralj čak mandat za sastav vlade ponudio Radiću. No, iako je Radić uspio privoljeti većinu stranaka za sastav koncentracijske vlade, radikali su nastavili po starom. Njihov prvi čovjek, Velja Vukičević rekao je da Radikalna stranka ima primat u vođenju države i da stoga samo njihov član može biti predsjednik vlade. Tako je propao Radićev pokušaj, a onda i još nekoliko njih, pa je 22. veljače kralj povjerio mandat ponovno Vukičeviću, a ovaj sastavio vladu u kojoj nije bilo ni jednog Hrvata.²²⁶

²²⁴ Mužić 1988., 230.

²²⁵ Isti, 232.

²²⁶ Isti, 232.

7. RADIĆ POLAŽE ŽIVOT U BORBI ZA HRVATSKU

7.1. KRVOPROLIĆE U SKUPŠTINI

7.1.1. Atmosfera pred atentat

Stvaranje nove vlade bila je dodatna krijesnica sve uzavreljih strasti jer je trebao biti izglasan proračun. No, kako su se s velikosrpske strane organizirali zastupnici koji su trebali čak i fizički nasrtati na članove SDK, tako je ova koalicija odbila uopće biti u skupštini za vrijeme rasprave o proračunu. Osim toga, izdala je i priopćenje u kojem potpuno otvoreno, bez ikakve kočnice, ovu vladu karakteriziraju kao *diktaturu hegemonista* koji nastavljaju koruptivnu politiku i pljačku prečanskog dijela države. Stoga su u Seljačko-demokratskoj koaliciji razmatrali i prekid sudjelovanja u skupštini, ali su ipak izjavom od 3. ožujka 1928. tu odluku odgodili i objasnili da će preskočiti dolazak za vrijeme rasprave o proračunu. Najbitniji dio izjave vezan je uz činjenicu da sve odluke o nametima koji po trenutnom stanju idu na štetu stanovnika prečanskih krajeva oni neće plaćati ili bolje rečeno, ti se nameti neće držati obaveznim dok ne dođe do proračunske reforme.²²⁷

Koliko je situacija u državi postala alarmantna i sveukupno stanje nesnosno, vidjelo se i na samom Stjepanu Radiću. Prije svega, on je nakon formiranja spomenute Vukičevićeve vlade komentirao da više nema dvojbe kako će sada *i ostalima biti jasno, da Srbijanci pod jugoslavenstvom razumiju svoju vladavinu nad nama, ostalim južnim Slavenima*. Samim time, Radić je bio potpuno svjestan neodrživosti i besmislenosti aktualnog poretka, ako se žele normalizirati odnosi i stabilizirati prilike u državi. Stoga je držao da bi najbolje bilo da vladu sastavi čovjek koji je potpuno izvan politike, a da ministri u vladi ne moraju nužno biti zastupnici.²²⁸

Nekoliko je svjedočanstava oko toga koga je Radić zamislio za tu funkciju, kako je povodom toga intervenirao posjetivši kralja. Bilo kako bilo, ta je zamisao propala, a nastavila se borba u parlamentu i to popriličnom žestinom u kojoj nisu štedjele ni riječi ni djela ni jedna ni druga strana. Radić je tako napadao ministre optužujući ih da vode uništenju naroda i države nesavjesnim i nemarnim pristupom ozbiljnim državnim poslovima te sustavnom pljačkom koja je *upravo đavolski organizirana*. S druge strane, vladajući su koristili svoje prednosti i

²²⁷ Isti, 232.

²²⁸ Isti, 232., 233.

pogodnosti parlamentarne većine, pa je Radić u veljači i ožujku nekoliko puta isključivan sa skupštinskih sjednica.

Verbalni sukobi trajali su neko vrijeme, ali polako stvarali dojam najcrnijeg scenarija koji se spremao. Sam Radić je još u ožujku i osjetio i nagovijestio veliku nesreću rekavši za POLITIKU kako je čuo da su poneki radikali slavili na lažnu vijest da su oni i Pribićević mrtvi. Unatoč tome, Radić je hrabro ostao i nastavio djelovati na crti svoje politike, a to je nastojanje izjednačavanja uvjeta života u prečanskim krajevima s onima u Srbiji. No, kad je Velja Vukičević odbio njegov zahtjev da inozemni zajam od 14 milijardi dinara raspodijeli tako da za prečanske krajeve izdvoji onoliko koliko je razmjerno njihovu porezu, a ovaj pristao prečanima osigurati tek 3 milijarde, što bi značilo da Srbiji ostaje i više od 10, nastala je lavina koja se više nije mogla zaustaviti.²²⁹

Sve je kulminaciju doživjelo nakon 11. lipnja kad se prvo Radić na sjednici Oblasnog odbora izjasnio za konfederaciju i to na način da se država podijeli na četiri oblasti koje bi činile Sjeverna Srbija, Južna Srbija, Slovenija te Jadransko-podunavska oblast, s time da bi ovu potonju činila sva prečanska područja osim Slovenije koju je Radić izdvojio u posebnu oblast. Međutim, od samog početka bilo kakva reorganizacija države koja bi dovela u pitanje teritorijalnu cjelovitost po pitanju odjeljivanja unutrašnjih granica, nailazila je na oštar otpor vladajućih krugova, pa je tako bilo i ovoga puta. Dotadašnja graja na Stjepana Radića još je postala oštrija. Ali odgovorila je i vlast kad je Velja Vukičević htio da se u skupštini raspravlja o Nettunskim konvencijama.²³⁰ Riječ je o ugovoru koji je nudio velike povlastice Talijanima u Dalmaciji na štetu domaćih žitelja, a pokazatelj tih privilegija svakako je i to što je i domaće pučanstvo uzimalo talijansko državljanstvo kako bi ostvarilo prednosti i pogodnosti koje taj sporazum pruža.²³¹ Nettunske konvencije su tako trebale poslužiti u cilju ostvarenja talijanske imperijalističke politike, a zbog toga SDK nije razumjela žurbu vladajućih da se one ratificiraju i to nastojala iskoristiti za rušenje vlade i promjenu postojećeg režima.²³²

Usijana atmosfera bližila se svom vrhuncu, a dodatno su je podjarivali prorežimski listovi, odnosno tisak, otvoreno pozivajući na konačno razračunavanje sa Stjepanom Radićem. Tako je u jednoj tiskovini 1928. zapisano: *Ako se država kao pravna cjelina pokaže nemoćnom da urazumi g. Radića, onda će g. Radić doživjeti jednoga dana, da će sami građani ove države*

²²⁹ Isti, 233., 234.

²³⁰ Isti, 234.

²³¹ Kolar-Dimitrijević 2018., 11.

²³² Begonja 2008., 207.

*razračunati s njim kako znadu.*²³³ Također, Radić je ušao u verbalni obračun s urednikom lista JEDINSTVO kojeg je podupirao sam predsjednik vlade Vukičević. Naime, u tom je listu izašao članak u kojem se poziva na Radićevo ubojstvo, a sam Radić je rekao kako je inspiraciju za taj tekst dao radikal Laza Marković. Zbog toga ga je urednik JEDINSTVA Ristović nazvao najprije *fukarom i nevaljalcem*, a kad je Radić rekao da su mu radikali slali i pisma, opet se oglasio i grubo uvrijedio Radića rekavši kako radikali ne bi *tako nisko sebe degradirali i toliko ponizili, da pišu pisma jednom đubretu.*²³⁴

Postalo je jasno da je napetost u zraku tolika da se mogla parati nožem pa je i Radić, nakon što je Puniša Račić jednom zastupniku zaprijetio batinama, rekao kako se u skupštini *stvara psihičko raspoloženje za ubojstva.*²³⁵ A kad je radikalske poslanike koji izbjegavaju doći na sjednicu nazvao stokom, a ne poslanicima, javio se radikal Toma Popović i zaprijetio mu riječima: *Ovdje će pasti glava i bit će krvi, ali onda ne će biti krivi Srbijanci.* Navečer istog dana, Puniša Račić s još 23 potpisana zastupnika podnio je u skupštini prijedlog da se ispita je li Stjepan Radić normalan čovjek, jer ako nije da mu se izreče najveća kazna koju sadrži skupštinski Poslovník. Iako do toga nije došlo, Račić je u prijedlogu pokazao da se misli osobno razračunati s Radićem kad je zatražio da se što prije prijedlog uvaži, *da bi se izbjeglo neželjene događaje, koji inače moraju nastupiti uslijed ovakvog ponašanja Stjepana Radića – bez obzira kakve li će posljedice nastupiti nakon toga.*²³⁶

I doista, tu atmosferu ubojstva namirisali su svi bliski Stjepanu Radiću, kao i on sam. Stoga su delegati HSS-a, a napose Pavle Radić tražili od Stjepana da ipak ne dolazi 20. lipnja u skupštinu, sluteći najgore. Međutim, Radić je odgovorio da takvo nešto ne bi imalo smisla jer je smatrao da bi, ako postoji plan da ga se ubije, u tom slučaju trebao stalno izbjivati sa sjednica jer onima koji su tu namjeru skovali nije problem pričekati koji dan duže da se on pojavi u skupštini. I Sekula Drljević je upozoravao Radića da se pripazi jer se i u novinama bez prikriivanja najavljuje njegovo ubojstvo. Radić mu je tada odgovorio: *I Pavle mi je nešto tako jučer govorio. I ja osjećam, da se nešto sprema. Ali zapamti, Sekula, da sam ja, kao i vojnik u ratu, u rovu, iz koga vodim borbu za prava hrvatskoga seljačkog naroda. Ili ću iz toga rova izaći kao pobjeditelj, ili će me iz njega mrtvog izvesti u hrvatski narod.*²³⁷

²³³ Isti, 206., 207.

²³⁴ Mužić 1988., 234.

²³⁵ Kolar-Dimitrijević 2018., 12.

²³⁶ Horvat 1942., 387., 388.

²³⁷ Mužić 1988., 234., 235.

7.1.2. Atentat u skupštini

Na samoj sjednici bilo je iznimno burno, iako je Radić bio posve miran i povučen jer je prihvatio zahtjev svojih kolega i prijatelja da se ne oglašava u skupštini kako ne bi dodatno privlačio pažnju, pa je sjedio *mirno kao u crkvi*. Poslanik Maštrović je izjavio da su dan prije Puniša Račić i Toma Popović pozivali na prolijevanje krvi i ubojstvo Stjepana Radića i da to uđe u zapisnik s obzirom da na toj sjednici nije. Naglasio je Maštrović da je to nedopustivo i da se mora zaustaviti jer u protivnom *neka se zna, da će onda to biti rasulo ove države*. Tada je ponovno glavnu ulogu preuzeo spomenuti dvojac, tj. Popović i Račić i nastavio baš u tom tonu. Popović je krenuo s uvredama na račun Stjepana Radića nazivajući njegove govore bljutavima, konstatirajući da oni kao takvi pristaju kočijašima te da ih *ne mora skupština da sluša*.²³⁸ Nakon dobacivanja Stipe Matijevića da je Narodna skupština *razbojnička špilja* i primjedbe Ivana Pernara da se Popović ponaša kao na Kosovu, a ne kao da je u Narodnoj skupštini, ovaj je nastavio. *Ako vaš vođa, ako Stjepan Radić, koji bruka hrvatski narod, i dalje produži sa vređanjem, ja vam jamčim, da će njegova glava pasti ovde ...Ja vam gospodo, to kažem i ja od toga ne bežim! Ja vam to jamčim! ... Za to neće biti krivac Srbija, neće biti krivi Srbi, nego ćete biti krivi vi, koji niste dresirani... Mi ćemo Vas naučiti pameti. G. Stjepan Radić je većinu nazvao stokom, a ja mu kažem, da je on sa svojim nedresiranim i nevaspitanim poslanicima stoka*.²³⁹ Odmah nakon njega riječ je dobio Puniša Račić čiji govor je opet pokazao da velikosrpski krugovi borbu za jednakost i ravnopravnost naroda smatraju izravnim ugrožavanjem srpstva. Tako Račić u govoru ističe *da nigda srpski interesi, kad ne pucaju puške i topovi nisu više bili dovedeni u opasnost nego sada i stoga otvoreno kažem da ću upotrebiti i drugo oružje koje treba da zaštiti interese Srpstva. Ima nekoliko godina od kad je trebalo da se naša država konsolidira, kad je trebao naš narod da iskoristi, što je stekao u ratu svojim junaštvom i vernošću prema saveznicima, dotle je jedan deo našega naroda upotrebljavao što je najgore, klevete da ometa središnje i izdaje interese našega naroda i sve naše države*.²⁴⁰

Ovaj Račićev govor doveo je do golemog uzbuđenja u kojem je Pernar još jednom dobacio Račiću *opljačkali ste begove*. Račić je tražio od Pernara da mu se ispriča, a kad ovaj to nije učinio, iz džepa je izvukao revolver i počeo pucati po poslanicima SDK. Ispalio je pet hitaca pogodivši redom Pernara, Đuru Basaričeka, Ivana Grandu, Stjepana Radića i na koncu

²³⁸ Isti, 235., 236.

²³⁹ Kolar-Dimitrijević 2018., 12.

²⁴⁰ Mužić 1988., 236.

Pavla Radića. Nakon toga mirno je odšetao s mjesta događaja uz poklike: *Živela Velika Srbija!*²⁴¹ Pavle Radić i Đuro Basariček umrli su na mjestu dok su Stjepan Radić, Ivan Pernar i Ivan Grandža ranjeni.²⁴²

U velikosrpskim krugovima nastojalo se sakriti pravi razlog atentata tumačeći ga kao osobni obračun s pojedincima iz SDK i reakciju na njihove konstantne uvrede. Zato je vlada odmah po atentatu održala sjednicu na kojoj je odlučeno da će država preuzeti odgovornost plaćanja sprovoda poginulima i liječenje ranjenima. Međutim, isto tako vlada apelira *da se događaj zlonamjerno ne izvrće i eksploatiše na draženje javnog mišljenja, i jednom ličnom zločinu ne daju razmere i tumačenja na štetu ugleda i spokojsva zemlje*. Ovaj apel bio je upućen listovima, a raspis vlastima. Mužić primjećuje da je vlada užurbano izdala ovakve upute kako bi odmah spriječila širenje bilo kakvih priča o ubojstvu koje nisu vezane uz osobni obračun pojedinaca i tako unaprijed, prije obavljene istrage, zauzela stav i prihvatila da je riječ o *jednom ličnom zločinu*. Time je vlast pristala uz Račićevu tvrdnju da je ovako postupio jer nije mogao više trpjeti *kako se baca blato na sve što je srpsko*.²⁴³

Međutim, koliko god nastojali službeno tako tumačiti ovo užasno zlodjelo u skupštini, mnogima je bilo jasno da se radi o unaprijed planiranom događaju. Već smo spominjali da je štampa otvoreno pozivala na Radićevu likvidaciju, da su ga njegovi kolege upozoravali da izbjegne dolazak u skupštinu, kao i to što je sam govorio o ubojstvu njegovu i Pribićeviću. Kad tome pridodamo sve ono što su Puniša Račić i Toma Popović govorili u samoj skupštini pozivajući na krv i konačni obračun s Radićem, onda se čini sasvim opravdano razmišljati da je sve skupa organizirano. Ante Tresić Pavičić uz sve navodi i još jedan iznimno važan podatak, koji jasno ocrta svu pripremu atentata. Naime, on spominje kako je Lune Jovanović u skupštini *razčistio i udaljio poslanike sa prostora između tribine na kojoj se nalazio Puniša Račić i klupa na kojima su sjedili prvaci Hrvatske seljačke stranke, da može bolje gadati, a ne ozlediti ni jednog Srbina*. Sve je očito znao i ministar Anton Korošec kojeg je Račić posjetio večer prije atentata. Nakon njegova odlaska Korošec je rekao: *Bit će nesreće*. Sutradan je slovenski političar dobio poziv na koji je prije odgovora zaustio kako je riječ o nesreći, a koja se doista dogodila. Svjedok koji opisuje ove događaje rekao je kako je šutio jer nije htio još

²⁴¹ Isti, 236.

²⁴² Begonja 2008., 204.

²⁴³ Mužić 1988., 236., 245., 246.

dotatno opterećivati Račića koji je svakako bio pod velikim stresom pripremajući ubojstvo jer to gori je zločin, nego ako ubiješ u navali časovite strasti.²⁴⁴

Ivan Meštrović istakao je da metak koji je pogodio Radića simbolizira metak cijelom hrvatskom narodu i praktički smatrao da je za Radića taj metak pripreman od samog početka, ali ga je on vještim manevrima odgađao do zadnjeg trenutka. Uskoro su i velikosrpski krugovi počeli uviđati da je metak koji je pogodio Radića zapravo *pogodio posred srca državu Srba, Hrvata i Slovenaca*.²⁴⁵ Ipak, on najbolje predočava *krajnji izraz odbijanja dijaloga o ustavu od strane nositelja velikosrpskog hegemonizma*.²⁴⁶

7.2. POSLJEDNJI TRENUCI STJEPANA RADIĆA I SMRT

Poslije atentata, ranjeni Stjepan Radić završio je u beogradskoj bolnici gdje ga je posjetio sam kralj Aleksandar Karađorđević. Iako postoji niz vijesti o tome kako je kralj bio iznimno srdačan prema Radiću, da ga je poljubio u čelo, a Radić njemu ruku, ti podaci o njihovom milovanju nisu sigurni. Štoviše, Pribićević, koji je bio nazočan za vrijeme kraljeva posjeta Radiću, tvrdi da o nikakvom ljubljenju nije bilo riječi i da su to sve čiste izmišljotine.²⁴⁷ Osim toga, mnogi su uvjereni da je cijela spomenuta priprema i sam atentat zapravo tragična predstava u režiji kralja Aleksandra, koji je to lijepo upakirao tako da izgleda kako je on u toj priči potpuno nevinašce. Naime, Srbija se u to vrijeme nalazila u teškoj političkoj situaciji. Većinu je velikosrpska vlast imala samo zahvaljujući Korošcu i Spahi, što je bilo prilično labavo za duže staze jer su oni u bilo kojem trenutku mogli okrenuti ploču kao i ranije. Također, kad je voda došla do grla, sve se moralo uperiti protiv čovjeka koji ujedinjuje narod i političku opoziciju režimu za cijelog trajanja države SHS, kako bi velikosrpska hegemonistička vlast opstala i zadržala se u poziciji nadređenog svim ostalim dijelovima države. Stoga je Radić morao umrijeti. Tako je pozadinu atentata tumačio Sekula Drljević, dodavši kako je kralj pametno odigrao karte kad je odlučio da mjesto krvavog čina bude Narodna skupština. Za to postoje dva razloga. Prvi je da sebi osigura alibi, a drugi pripremanje situacije za uvođenje diktature jer je na ovaj način Aleksandar bio u šansi koja mu je omogućavala da parlament prikaže kao nesigurno mjesto zločina. Time bi iskoristio priliku stati uz bok narodu koji ovaj

²⁴⁴ Isti, 237., 238.

²⁴⁵ Isti, 237.

²⁴⁶ Matković 2003., 167.

²⁴⁷ Mužić 1988., 243., 244.

zločin osuđuje i istovremeno promovirati diktaturu kao jedino logično i smisleno rješenje za sve tadašnje državne probleme, smatra Drljević.²⁴⁸

Radić je, tvrdi Drljević, kralju rekao da nakon ovog zlodjela ostaju još samo *narod i kralj*, što po njemu znači da je vođa hrvatskog naroda Aleksandru dao opciju *ili federacija ili razlaz*.²⁴⁹ Iste Radićeve riječi komentirao je i Ivan Mužić. Međutim, on kaže da je Radić ponavljao kako su tu kralj i narod koji će sve riješiti, vjerujući da je to tek njegov pomirljivi nastup jer se još uvijek nalazi u Beogradu u tamošnjoj bolnici, stalno se bojeći da ne bi netko dovršio ono što je u skupštini započeto. No, bez obzira na pravo značenje tih Radićevih riječi, velikosrpski krugovi u javnosti su ih koristili ne bi li stanje u Hrvatskoj malo primirili, ali nije im pomoglo.²⁵⁰

Kad se ustanovi kako je Radić doista intimno razmišljao, čini se da Mužić ima pravo u svojim konstatacijama. Naime, on prenosi Mačekove podatke da je u bolnici istu večer nakon atentata Radić rekao da je s ovim događajem došlo do toga da se sa Srbima može još malo ili ništa zajedno. Tu, doduše, opet dolazimo do Drljevićevog tumačenja da je to značilo *ili federacija ili razlaz*, samo što je Drljević krenuo odmah u srž onog što je Radić zapravo htio, dok je Mužić objašnjavao razlog Radićeva nastupa pomalo uređenog prema van.²⁵¹

Koliko je zapravo stanje u državi u tim trenucima bilo napeto do krajnjih granica, pokazalo se u trenucima pred sam odlazak Radića iz Beograda i po njegovu dolasku u Zagreb, kad je sva svoja intimna stajališta počeo javno iznositi. Prije svega, početkom srpnja 1928. Radić je odbio razgovarati s radikalom Acom Stanojevićem koji ga je molio za prijem. Radić je dao do znanja i njemu i svim političkim krugovima da nema namjeru razgovarati ni pregovarati s njim kao radikalom niti s bilo kim tko je sudjelovao u Vukičevićevoj vladi, što je ponovno izazvalo vladinu krizu. Nadalje, u Beogradu se otvorilo pitanje hoće li Radić nakon svega što se zbilježilo, po povratku u Zagreb, iskoristiti priliku i proglasiti samostalnu Hrvatsku. Kralj je o tome govorio i Ivanu Meštroviću, a isto tako spomenuo da su mu i Spaho, Korošec i Davidović rekli da to nije nemoguć scenarij. Kralj je tada htio dati sve za to da Radić pristane na razlaz, jer on sam nije htio ni pomisliti na federaciju. Zato je zvao Pribićevića da kaže Radiću kako mu se nudi odvajanje Hrvatske. Međutim, Radić je znao što se sprema i po izlasku iz beogradske bolnice odbio takav rasplet. Cilj velikosrpskih krugova i samog kralja bio jest

²⁴⁸ Drljević 1945., 146.

²⁴⁹ Isti, 148.

²⁵⁰ Mužić 1988., 247., 248.

²⁵¹ Isti 245.

razlaz, ali takav da od Hrvatske ne ostane gotovo ništa. *Srbija bi obuhvatila BiH, Crnu Goru, Makedoniju, Vojvodinu i jedan dio Hrvatske, Slavoniju i Dalmaciju*, dok bi Hrvatskoj ostao teritorij tek nešto veći od zagrebačke oblasti.²⁵²

Nakon tog odbijanja i povratka u Zagreb hrvatski političari, uključujući i Radića, su odahnuli. Stipe Matijević rekao je: *Sad smo se oslobodili Srbije*. i zbilja je tako izgledalo, a posebno se to vidi na Radiću. Počeo je istupati otvorenije i bez ikakva prikrivanja iskazivati svoja stajališta. Radić je pratio što svjetske tiskovine prenose o zločinu u Narodnoj skupštini i 12. Srpnja 1928. u NARODNOM VALU objavio članak *Svjetska štampa o beogradskom zločinu*. Tu je iznio oštre stavove i iskreno mišljenje da atentat nije imao veze ni sa kakvim osobnim obračunom, nego *je trebao hrvatski narod lišiti njegova vodstva i potpuno ga osamiti u našem susjedstvu i u svijetu*. Ovdje je donio i članak iz londonskih novina NEW LEADER u kojem se spominje atentat u skupštini, ali i navodi da su Srbi započeli Prvi svjetski rat ubojstvom Franje Ferdinanda i da je taj Prvi svjetski rat *najratoborniji i najmanje kulturni dio Južnih Slavena – Srbijance postavio za gospodare u centralističkoj vladi, koju ti Srbijanci izrabljuju na račun kulturnijih Hrvata i Slovenaca*. Dakle, iako ovaj dio iz članka londonskog lista nije Radićev osobni, on ga u svom članku prenosi, čime pokazuje mišljenje inozemstva o događajima u parlamentu Kraljevine SHS, ali i prihvaća njihovo tumačenje o vladajućem režimu u Srbiji kao doista takvom.²⁵³

U tom tonu nastavlja Radić i dalje komentirati članke stranih tiskovina ili govoriti u intervjuima za strane listove nazivajući vladajuću strukturu *zločinačkim leglom u Beogradu*. Najbolje njegove tadašnje stavove ocrtavaju sljedeća dva istupa. U članku *Liberalna Engleska za federativnu demokraciju u Jugoslaviji* donosi ono što je pisao MANCHESTER GUARDIAN o atentatu u skupštini i njegovim posljedicama. Radić ovdje naglašava kako ovaj članak potvrđuje da je inozemstvo nakon gnjusnog čina od 20. lipnja 1928. ipak progledalo i uvidjelo što se stvarno događa u Kraljevini SHS ili kako on sam kaže da inozemstvo *jasno vidi i pravilno prosuđuje, što je to između Srbije, kojom vladaju cincari i Hrvatske, koju predstavlja seljačka demokracija najsavršenijeg tipa*. Radić je naveo da se Englezi čude kako sve što se dogodilo nije izazvalo i građanski rat između Srba i Hrvata, a onda citirao sljedeće:

Hrvati najprije zahtijevaju da se raspusti ova današnja skupština. Oni svi jednostavno izjavljuju, da ne mogu doći u skupštinu u kojoj se na njihove predstavnike pucalo kao na divlje

²⁵² Isti, 248., 250., 251.

²⁵³ Isti, 251., 252.

zvijeri. Oni također zahtijevaju takvu reviziju ustava, po kojoj bi Jugoslavija bila podijeljena na velike oblasti koje će imati potpunu administrativnu i financijalnu autonomiju i koje će biti međusobno sjedinjene samo zajedničkom vanjskom politikom i zajedničkom vojskom... Današnji zahtjevi Hrvata su minimalni. Oni više ne priznaju autoritet Beograda osim koliko je to ujedno i autoritet kraljev. Oni su prekinuli sve veze i odnose sa Srbijancima osim sa kraljem... Međutim opravdano je mišljenje da srbijanski političari žele vojnu diktaturu i da su oni za upotrebu administrativne sile (policija, žandarmerija) protiv Hrvata da oni ne mogu sazvati svoga parlamenta u Zagreb... Treba znati i naglasiti da je to uglavnom borba između hrvatske federativne demokracije i srbijanskoga nasilnog nacionalizma. Radić je ovaj zadnji dio posebno istakao spomenuvši da je svijet vidio da je Hrvatska postavljena na europske temelje demokracije za razliku od srpske nasilne *cincarske centralizacije*. Tako da je ovdje vidljivo kako Radić polako zauzima jednu distancu od Srbije i u kulturi i idealima, odmičući sve više od slavenskih ideala i proglašavajući hrvatske i zapadne interese jednakim.²⁵⁴

Drugi najavljeni Radićev istup zbio se 24. srpnja kad je dopisniku novinske agencije u Berlinu dao izjavu koju je šest dana kasnije prenijela beogradska POLITIKA. U toj izjavi Radić je napomenuo kako su Hrvati prihvatili ustav i dinastiju Karađorđevića i Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca nadajući se da bi moglo doći do jednog kvalitetnog sporazuma kojem je Radić cijelo vrijeme težio. Međutim, svi događaji zadnjih godina nisu potvrdili takva hrvatska očekivanja i Radić je naveo kako više ne vjeruje da do bilo kakvog poštenog sporazuma sa Srbima može doći. Razlog tome Radić ponovno vidi u činjenici što Hrvatska po mnogočemu pripada Zapadu i njegovoj kulturi, a Srbi Istoku. On ističe srpsku potrebu za hegemonijom tj. podređivanjem drugih naroda sebi, razlogom zbog kojeg ova zajednice ne može preživjeti i *zašto je osuđena da se raspadne*. Zatim se Radić još jednom vratio na to da s ovom vladom Hrvati ne žele imati nikakva posla i zahtjeva stvaranje neutralne vlade sastavljene od nestranačkih ljudi koji uživaju ugled u zemlji, pa nastavlja: *Ova vlada imala bi taj zadatak da sprovede slobodne izbore za novu skupštinu, koja bi vlada onda trebala da sprovede reviziju ustava i da nanovo sagradi Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, da je reorganizirana na novoj osnovi. Pri ovoj reorganizaciji države Jugoslavije traže Hrvati potpuno odvajanje od Srbije i osnivanje potpuno samostalne države Hrvatske koja bi sa Srbijom bila vezana samo personalnom unijom. Srpski kralj imao bi biti i kralj Hrvatske. Ovo bi bila jedina veza koja bi u budućnosti vezala Hrvate sa Srbima. U svim drugim pitanjima morala bi biti Hrvatska potpuno nezavisna. Trebala bi imati svoj vlastiti parlament i svoju vlastitu upravu, svoju*

²⁵⁴ Isti, 254., 255.

*vlastitu vojsku itd. Drugim riečima: trebala bi da Hrvatska bude slobodna država, slična Irskoj. Ovo potpuno odvajanje Hrvatske od Srbije predstavlja jedinu mogućnost za dalji zajednički život Hrvata i Srba. Vojvodini, Bačkoj, Dalmaciji, Bosni i Hercegovini i Slavoniji imalo bi se ustupiti pravo da traže prisajedinjenje sa Hrvatskom ili sa Srbijom. Ni za jednu tačku neće Hrvat popustiti od ovih zahteva, koji predstavljaju minimum zahteva.*²⁵⁵

Iz ovoga je posve jasno Radićevo stajalište da je jedina mogućnost zajednice vezana isključivo uz personalnu uniju i ništa više. Također, činjenica da on naglašava kako je riječ o minimumu hrvatskih zahtjeva zapravo na neki način govori o tome da on teži i još većoj Hrvatskoj slobodi od Srbije, onoj potpunoj, čak nevezanu ni uz krunu.²⁵⁶

Radićev stav i pristup najbolji je prikaz stanja koje je vladalo u hrvatskom političkom životu tada, posebno zato što iz velikosrpskih krugova nisu počinjeno zlodjelo zajednički osudili. Tako da je sve kulminiralo rezolucijom Seljačko-demokratske koalicije od 1. kolovoza 1928. Tada je Josip Predavec pročitao tri točke zaključaka SDK po novom zasjedanju Narodne skupštine. U prvoj se ističe da je Narodna skupština krnja i da kao takva nema prava donositi odluke za kompletnu državu, tako da se sve njene odluke koje se tiču prečanskih krajeva koje SDK predstavlja, proglašavaju ništetnima. U drugoj točki istaknuto je da se nijedna narodno-politička individualnost u državi nije odrekla *svojih historijsko-državnih odnosa i narodno-političkih individualiteta u korist ma koje druge od ujedinjenih zemalja nego samo u korist državne zajednice Srba, Hrvata i Slovenaca*. Također, naglašeno je kako su i prvoprosinački akt i Vidovdanski ustav bili tek sredstva kojima se zacementirala velikosrpska hegemonija, tj. podčinjavanje svih drugih zemalja i narodnih dijelova bivšoj kraljevini Srbiji te je stoga i jedno i drugo poništeno uz istaknut ulazak u borbu za potpuno renoviranje države na temelju potpune ravnopravnosti. Trećom točkom se pozivaju sve druge stranke i grupe prečanskih krajeva da stanu rame uz rame sa SDK u rušenju aktualnog poretka i u borbi za novi koji će se zasnivati na jednakosti i ravnopravnosti.²⁵⁷

Ovo je posljednji document i odluka u kojoj je Stjepan Radić dao svoj doprinos, iako više iz nužde i činjenice što mu je zdravstveno stanje takvo kakvo je bilo nego što se u potpunosti s njome slagao. Mužić je, na osnovi svega onoga što smo neposredno prije ove rezolucije naveli, siguran da je njegovo intimno stajalište još radikalnije i žešće.²⁵⁸

²⁵⁵ Isti, 256., 257.

²⁵⁶ Isti, 258.

²⁵⁷ Isti, 264., 265.

²⁵⁸ Isti, 265.

Sedam dana nakon potpisa rezolucije Stjepan Radić je preminuo. Iako je izgledalo da se oporavlja dobro, njegova rana nikako nije htjela zacijeliti i došlo je do sepse, a poslije nije bilo spasa, unatoč konzultiranja s brojnim liječnicima.²⁵⁹ Dan kasnije, 9. kolovoza održan je veličanstven sprovod vođe hrvatskog naroda. Mužić prenosi Mačekovu tvrdnju da se 300 000 ljudi oprostilo toga dana od Stjepana Radića. Radiću je na takav način odana počast da su se na dan njegova sprovoda zatvorile sve radnje i trgovine dok su sve kuće izvjesile crnu zastavu, a na prozorima su gorile svijeće. Koliko su tenzije bile uzburkane govori i činjenica da je Pribićević javio političarima iz Beograda da se ni ne pojavljuju na sprovodu, a to je potvrdila i SDK pred sprovod.²⁶⁰

Čak ni u tim posljednjim trenucima njegova života, Radića vlasti nisu pustile na miru. Baš naprotiv, nastojali su mu zagorčati život što je više moguće, pa su mu nedaleko kuće organizirali vojne vježbe, a čak se pucalo kako bi se ometao njegov odmor i pokušaj oporavka. Njegova žena Marija svjedoči da vojska nikada ni prije ni poslije nije bila kraj Radićeve kuće u tu svrhu.²⁶¹ Koliki im je trn u oku Stjepan Radić bio, vlastodršci su pokazali i nakon što je on napustio ovaj svijet. Posebno je u tome dominirao kralj Aleksandar Karađorđević koji je 1929. uveo diktaturu i u njenom razdoblju zabranio svaki spomen Stjepana Radića, a samim time i odavanje počasti u vrijeme njegovih obljetnica.²⁶²

²⁵⁹ Kolar-Dimitrijević 2018., 13.

²⁶⁰ Mužić 1988., 267.

²⁶¹ Isti, 267.

²⁶² Janjatović 1996., 236.

8. ZAKLJUČAK

Stjepan Radić bio je žrtva koja je pala u borbi za Hrvatsku ravnopravnost u Kraljevstvu/Kraljevini SHS. Izuzetno dobro je tumačio političke prilike i znao je što se Hrvatima sprema, s obzirom na cjelokupnu dotadašnju situaciju i okolnosti, ako bi bezuvjetno ušli u državnu zajednicu s kraljevinom Srbijom i stoga je upozoravao da je prvo potrebno dogovoriti način na koji će ta država biti uređena, odnosno predlagao federativno uređenje. No, već tada bilo je jasno da su velikosrpski politički krugovi iskoristili tvrdokornu unitarističku politiku hrvatskog Srbina Svetozara Pribićevića i tako uveli Hrvatsku i Hrvate u zajedničku državu koja je trebala beogradskoj i srpskoj vrhuški omogućiti da pod tom krinkom narodnog jedinstva provede svoje velikosrpske interese na štetu Hrvatske i drugih naroda u Kraljevstvu/Kraljevini SHS, a istovremeno svaku težnju ka narodnoj ravnopravnosti i jednakosti proglase separatizmom.

Radićevo proročanstvo budućih događaja se i ostvarilo, ali iako protiv režima i cijelog centralističkog aparata koje je upereno protiv njega, nije odustajao od borbe za očuvanje hrvatske državne i narodne posebnosti, na temelju hrvatskog državnog prava, ali i prava naroda na samoodređenje, što ga ne čini separatistom. Stajao je u obranu hrvatskog naroda koji je osjetio ono za što se Radić zalaže i podupirući takvu politiku republikanizma stradavao pod hladnim i vatrenim oružjem državnog aparata. Nasilje, teror, zatvaranje Radić je pretrpio pokušavajući miroljubivim putem pronaći način za sporazum sa srpskim narodom, dotično njihovim političkim predstavnikom, utemeljenim na jednakosti naroda u državi. Međutim, do toga nikad nije došlo jer druga strana nije htjela napustiti svoje interese i moć koju je ugrabila i svim sredstvima, pa i ilegalnim nastojala održati. Pokušavao je Radić mijenjati svoju taktiku kako bi omogućio sebi nastavak borbe za boljitak položaja Hrvatske i Hrvata, ali je na kraju stradao od metka koji je pokazao da je u tim trenucima nemoguće doći do ikakvog sporazuma sa srpskom političkom elitom, na politički, miran način, kakav je jedino zagovarao i provodio Stjepan Radić.

No, upravo njegova borba, ustrajanje na pravima Hrvatske, hrvatskog potlačenog naroda, napose seljaštva kao najbrojnijeg dijela stanovništva, pretvorila ga je ne samo u vođu opozicijske politike u državi, nego i vođu cijelog hrvatskog naroda kojeg je ujedinio i koji ga je pratio bez obzira na sve. Baš zato je Stjepan Radić jedan od najvećih hrvatskih političkih simbola, a metak upućen njemu, doista jest metak upućen cijeloj Hrvatskoj i njenom narodu. Same zabrane njegova spominjanja i odavanja počasti pokazuju koliko su velikosrpski krugovi

imali straha i od samog sjećanja na Stjepana Radića da ne bi i njegov duh stao na put nastavku provođenja hegemonije i podčinjavanja hrvatskog naroda i hrvatskog teritorija Srbiji.

9.SAŽETAK

Stjepan Radić bio je hrvatski političar i utemeljitelj i vođa Hrvatske pučke seljačke stranke. Kao njen prvi čovjek ušao je u 1918. godinu i na kraju prvog svjetskog rata zauzeo jugoslavensko stajalište, ali temeljeno na pravu naroda na samoodređenje i narodnoj ravnopravnosti. Stoga, poznavajući stav srpske političke elite, nije pristajao na bezuvjetno ujedinjenje s Kraljevinom Srbijom. Kasnije, kad je do toga ipak došlo, zbog želje da za Hrvatsku i hrvatski narod ostvari tu mogućnost unutar Kraljevstva/Kraljevine SHS, velikosrpski političari, u čijim je rukama bila sva vlast, kao i političari koji su se uzdali u politiku narodnog jedinstva (unitarizma) i centralizma, vršili su protiv Radića silan teror od progona do zatvora, a na samom kraju je ubijen u Narodnoj skupštini. Tako je postao slikoviti primjer i simbol cjelokupnog odnosa srpske političke vrhuške prema Hrvatskoj i hrvatskom narodu u cijelom tom razdoblju.

9. SUMMARY

Stjepan Radić was a Croatian politician, as well as the founder and leader of the Croatian People's Peasant Party. As its first man, he entered 1918 and by the end of the First World War took the Yugoslav stance, with the emphasis on the people's right to self-determination and national equality. Knowing the position of the Serbian political elite, he did not agree to unconditional unification with the Kingdom of Serbia. When that became a reality later on, because of the desire for Croatia and the Croatian people to achieve this possibility within the Kingdom of SCS, Serbian politicians, who held all the power, as well as politicians who relied on a policy of national unity (unitarism) and centralism, exerted great terror against Radić, from persecution to imprisonment, which led to his eventual assassination in the National Assembly. Thus, he became a vivid example and a symbol of the overall attitude of the Serbian political leadership towards Croatia and the Croatian people during this period.

10. BIBLIOGRAFIJA

1. Begonja, Zlatko. „Ivan Pernar o hrvatsko-srpskim odnosima nakon atentata u Beogradu 1928. godine“. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* No. 51 (2009): 203-218.
2. Boban, Branka. „Stjepan Radić i Država Slovenaca, Hrvata i Srba“. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* Vol. 26 No. 1 (1993): 219-236.
3. Drljević, Sekula. *Balkanski sukobi 1905.-1941.* Zagreb: Putovi, 1944.
4. Herceg, Rudolf. *Seljački pokret u Hrvatskoj.* Zagreb: Naklada piščeva, 1923.
5. Horvat, Josip: *Politička povijest Hrvatske.* Zagreb: August Cesarec, 1990.
6. Horvat, Rudolf. *Hrvatska na mučilištu.* Zagreb: Hrvatski rodoljub, 1942.
7. Janjatović, Bosiljka. „Represija spram hrvatskih seljaka 1918.-1921. *Časopis za suvremenu povijest* Vol. 25. No. 1 (1993): 25-42.
8. Janjatović, Bosiljka. „Stjepan Radić i kraljevski panduri: odjeci Borongajske skupštine 1923“. *Časopis za suvremenu povijest* Vol. 26 No. 2 (1994): 277-296.
9. Janjatović 1996a. Janjatović, Bosiljka. „Izborni teror u Hrvatskoj 1923.-1927. godine“. *Časopis za suvremenu povijest* Vol. 28 No. 1-2 (1996): 45-71.
10. Janjatović, Bosiljka. „Stjepan Radić: Progona, suđenja i ubojstvo 1919.-1928. godine“. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišt u Zagrebu* Vol. 29 No. 1 (1996): 217-236.
11. Kolar-Dimitrijević, Mira. „Put Stjepana Radića u Moskvu i pristup Hrvatske republikanske seljačke stranke u Seljačku internacionalu“. *Časopis za suvremenu povijest* Vol. 4 No. 3 (1972): 7-29.
12. Kolar-Dimitrijević, Mira. „Višestruki razlozi atentata na vođu HSS-a Stjepana Radića 1928. godine. (U povodu obilježavanja 90-godišnjice atentata u Narodnoj skupštini u Beogradu)“. *Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci* Vol. 20 No. 1 (2018): 5-15.
13. Krizman, Bogdan. „Stjepan Radić i Hrvatska pučka seljačka stranka u prvom svjetskom ratu“. *Časopis za suvremenu povijest* Vol. 2 No. 2 (1970): 99-165.

14. Išek, Tomislav. „Primjena 'Obznane' na HRSS i posljedice za njene pristaše u Bosni i Hercegovini“. *Časopis za suvremenu povijest* Vol. 3 No. 1 (1971): 27-55.
15. Matković, Hrvoje. „Pojava i etape razvoja Samostalne demokratske stranke (1924-1929)“. *Časopis za suvremenu povijest* Vol. 3 No. 1 (1971): 7-24.
16. Matković, Hrvoje. *Povijest Jugoslavije*, 2. izd. Zagreb: Naklada Pavičić, 2003.
17. Matković, Hrvoje. „Stjepan Radić i Hrvatski blok“. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* Vol 32-33 No. 1 (2000): 267-276.
18. Matković, Hrvoje. „Stjepan Radić u izbornoj 1920. godini“. *Časopis za suvremenu povijest* Vol. 24 No. 3 (1992): 75-86.
19. Mirošević, Franko. „Radićevi govori u Dalmaciji 1926. godine“. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* No. 50 (2008): 289-307.
20. Mužić, Ivan. *Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, 3. izd. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1988.
21. Očak, Ivan. „Stjepan Radić i Rusija“. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* Vol. 25 No. 1 (1992): 103-122.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja PETAR ČOVDIĆ, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja magistra/magistrice POVIJESTI - POVIJESTI UNIJETNOSTI, izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 10. SRPANA 2020

Potpis Petar Čovdić

Izjava o pohrani završnog/diplomskog rada (podertajte odgovarajuće) u Digitalni
 repozitorij Filozofskog fakulteta u Splitu

Student/ica: PETAR ČOVDIĆ

Naslov rada: POLITIČKO DJELOVANJE STJEPANA RADICA OD 1918. DO 1928.

Znanstveno područje: POVIJEST

Znanstveno polje: HRVATSKA POVIJEST

Vrsta rada: DIPLOMSKI RAD

Mentor/ica rada:

prof. dr. sc. ALEKSANDAR JAKIR

(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje)

Komentor/ica rada:

(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje)

Članovi povjerenstva:

doc. dr. sc. EDI MILOŠ, prof. dr. sc. DARKO ČADROVIĆ

(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje)

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/autorica predanog završnog/diplomskog rada (zaokružite odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada. Slažem se da taj rad, koji će biti trajno pohranjen u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, NN br. 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 46/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14, 60/15, 131/17), bude:

- a) rad u otvorenom pristupu
 - b) rad dostupan studentima i djelatnicima FFST
 - c) široj javnosti, ali nakon proteka 6/12/24 mjeseci (zaokružite odgovarajući broj mjeseci).
- (zaokružite odgovarajuće)

U slučaju potrebe (dodatnog) ograničavanja pristupa Vašem ocjenskom radu, podnosi se obrazloženi zahtjev nadležnom tijelu u ustanovi.

Mjesto, nadnevak: SPLIT, 10. SRPANA 2020

Potpis studenta/studentice: Petar Čovdić